

Tilegnet Erna,
som er så god til
mennesker, busser
og politik.

Else Høyrup

**Kvinder:
Arbejde og
intellektuel udvikling**

En blandet samling betragtninger

I samarbejde med Jens Høyrup

RUC BOGHANDEL & FORLAG 1974

Udgivet af
RUC BOGHANDEL & FORLAG
1974

ISBN 87 87474 12 3

Tryk:
SR, København

INDHOLDSFORTEGNELSE

Indholdsfortegnelse	3
Indgang til problemet: Kvinder - mennesker?	9
Forord til resten af bogen	17
1. Lidt om indholdet	17
2. Min egen baggrund	18

1. DEL. KVINDERS STILLING I ANDRE SAMFUND END DET NUTIDIGE DANSKE 23

Kapitel 1. Kønsforskelle er kulturbestemte	25
1. Indledning	25
2. Kvinder i akademiske uddannelser og erhverv	26
3. Den vesttyske holdning til pigers uddannelse	29
Kapitel 2. Lidt om den historiske udvikling	32
1. Den industrielle revolution	32
2. USA's koloniseringsfase	33
3. Kvinders stilling i perioder med stridigheder	34
4. 1. verdenskrig og derefter	34
Kapitel 3. Kvinders situation i USA	36
1. Erhvervsbeskæftigelse og uddannelse	36
2. Omsvinget i myter og realiteter fra slutningen af fyrrerne	38
3. Den nye kvindebevægelse	40
Kapitel 4. Lidt om situationen i Sovjetunionen	42
1. Nogle tal	42
2. Ændringer - og manglende ændringer i de sovjetiske kønsrollemønstre	44

2. DEL. DANSKE KVINDERS ARBEJDSITUATION - UDE OG HJEMME 47

Indledning	49
Kapitel 1. Kvinders dårlige stilling på arbejdsmarkedet	51
1. Gifte kvinders erhvervshyppighed	51
2. Husmødres interesse for at tage udearbejde	52
3. Vuggestue- og børnehavedækning i Danmark og Østtyskland	54
4. Diskriminering	56
5. Arbejdsmæssig ligestilling?	59
Kapitel 2. Forskellige forhold, der vanskeliggør kvinders udearbejde	62
1. Sygefravær	62
2. Erhvervsuddannelse	65
3. Hanne Reintoft - bemærkninger om erhvervsuddannelse	67
4. Rengøringsarbejde	74

5. Økonomisk indflydelse og fordelingen af arbejdet i hjemmet	75
6. Faglig organisering.	77
Kapitel 3. Et par familiemæssige og samfundsmæssige aspekter ved kvinders arbejdsforhold. . . .	79
1. Familiemæssige problemer i forbindelse med kvindens udearbejde.	79
2. Industrien, kvinderne og børnene	82
3. DEL. UDDANNELSE OG OPDRAGELSE (DANMARK)	87
Kapitel 1. Tal om skoleuddannelse.	89
1. Kønsfordelingen i folkeskolen.	89
2. Kønsfordelingen i gymnasiet.	90
3. Udviklingen i gymnasiefrekvensen	91
4. Kønsfordelingen på gymnasielinier i efterkrigstiden.	92
5. Geografisk skævhed	92
6. Social skævhed	93
Kapitel 2. Børns læsning	96
Kapitel 3. Blandede betragtninger om bremsningen af pigers intellektuelle udvikling.	98
1. Indledning	98
2. Barndommens udvikling af kønsforskelle med hensyn til teknik og fysik	101
3. Pigers holdning til regning og matematik	102
4. Kønsforskelle med hensyn til rumsans	105
5. Skiftet i pigers samlede skolepræstationer i den sene pubertet.	107
6. Opdragelsen til at være gift kvinde. Et engelsk eksempel	110
7. Kønsrollemønstrenes pres på unge piger	112
8. Abstraktion og koncentration	114
9. Om mandens større "værdi" og kvindens rolle som den usikre, uselvstændige og omsorgsfulde storforbruger	115
Kapitel 4. Tal og et par betragtninger om de videregående (teoretiske) uddannelser.	120
1. Kønsfordelingen ved de videregående uddannelser.	120
2. Geografisk skævhed	121
3. Social skævhed	123
4. Kønsfordelingen ved universitetsfag.	125
5. Lillian Vohns afsluttende bemærkninger om kønsfordelingen i uddannelsessystemet.	128
6. Kvindelige universitetsansatte akademikere	131

4. DEL. TILLÆG OM PSYKOLOGISKE UNDERSØGELSER	137
Kapitel 1. Udviklingen af kønsforskelle i barndommen .	139
1. De allerførste år.	139
2. Varme.	140
3. Aggressivitet.	140
4. Passivitet, konformitet og afhængighed	141
5. Kønnenes forskellige interesser.	142
6. Hankønnet større vigtighed og værdi i de vestlige samfund.	143
7. Mandlige indvielsesceremonier i Stillehavsø-kulturer	144
Kapitel 2. Nogle betæneligheder ved psykologiske og sociologiske undersøgelser.	145
1. Advarsel ved læsningen af Maccoby-referatet i kapitel 3.	145
2. Overfladiskhed ved psykologiske undersøgelser.	146
3. Socialforskningsinstituttets publikationer	148
Kapitel 3. Et referat og en diskussion af nogle af de amerikanske psykologiske undersøgelses- resultater, der bliver omtalt i Eleanor Maccobys artikel "Sex Differences in Intellectual Functioning". .	149
1. Almen intelligens.	150
2. Sprogevine.	150
3. Talevine.	151
4. Rumsans.	152
5. Analytisk evne	152
6. Kreativitet.	153
7. Intellektuelle præstationer.	153
8. Personlighedsforskelle	154
9. Nogle overvejelser	155
Kapitel 4. Piagets udviklingsteorier - en mulig indfaldsvinkel	158
1. Køreplan og dynamik for udviklingen.	158
2. Piagets teorier - en kort skitse	161
3. Bemærkninger til teorien	171
4. Kønsdifferentieringen belyst ved Piagets udviklingspsykologi.	178
LITTERATURLISTE	187
1. Generelt om kvindeproblemer.	189
2. Kvindelige arbejdere	191
3. Husmødre	192
4. Biografier	192
5. Kvinden gennem historien	193
6. Kvinder i andre lande.	193
7. Tal og andre oplysninger	194
8. Uddannelsesundersøgelser og uddannelsesstatistik (Danmark).	196

9. Undersøgelser om pigers og kvinders stilling fra Socialforskningsinstituttet.	197
10. Analyser og undersøgelser i almindelighed. . . .	198
11. Psykologisk litteratur	199
12. Børns udvikling.	200

En tak til Hanne Reintoft for inspiration og for tilladelsen til at citere nogle sider fra hendes bog "Kvinden i Klassesamfundet".

Også en tak til Bente Ørum og Lilian Vohn, som ligeledes citeres udførligt i denne bog.

Indgang til problemet:

K V I N D E R - M E N N E S K E R ?

Hvordan skal man beskrive kvinders stilling i samfundet?
Er kvinder mennesker, samfundsmæssigt set?

-Ja, det kan man selvfølgelig ikke komme udenom.

-Jamen alligevel, fungerer de nu også som "rigtige"
mennesker, samfundsmæssigt set?

Det gør de nok egentlig ikke - kvinder får faktisk kun lov til at være 2.rangs mennesker, samfundsmæssigt set. Selv i samfund, hvor kvinderne udgør en stor del af arbejdsstyrken, og hvor de officielle lighedsideologier med hensyn til de to køns stilling er forholdsvis stærke, som f.eks. i de Skandinaviske lande, har kvinder primært deres rod i familien og kun sekundært i samfundet, mens det nærmest er omvendt for mænd.

I den vestlige verdens kapitalistiske samfund fungerer kvinderne som en permanent såkaldt arbejdskraftsreserve, der er mere fleksibel, som det så smukt hedder, end mandlige "arbejdskraftsreserver" (med undtagelse af fremmedarbejdere), da kvindelige arbejdsløse kan "omskabes" til hjemmegående husmødre. - Dette forhold smitter af på hele kvindens samfundsmæssige stilling i de vestlige lande.

Simone de Beauvoir stillede problemet med kvindens identitet op på en lidt anden led: På spørgsmålet

"Hvem er kvinden?" - svarede hun: "Kvinden er den "anden"."

Indadtil i familierne er det ikke ualmindeligt at kvinden er den psykologisk set stærkeste; men udadtil forventes det normalt i de vestlige samfund, at manden er den dygtigste, og at hans arbejde er vigtigere end hvad konen nu har af arbejde, i hjemmet eller på en arbejdsplads. Hvis konen også har erhvervsarbejde, forventes det at mandens arbejde har højere status og er højere lønnet end konens arbejde. Hvis der er faglig eller politisk aktivitet i familien, forventes det ligeledes at manden er den førende på dette område.

Alt dette lyder måske blot som brutale påstande. Men prøv at tænke over følgende række spørgsmål:

- Hvordan reagerer kolleger og bekendte (og manden), hvis konen i et ægteskab helt afgjort er bedre begavet end manden, eller hvis hun har et arbejde med betydelig højere status end manden?

- Hvordan reagerer folk - mænd såvel som kvinder - overfor det at skulle have kvindelige overordnede?

- Hvordan reagerer arbejdskammeraterne, hvis de hører at mandens kone er meget politisk aktiv?

- Kan man forestille sig en mandlig studerende, der efter at være blevet far holder op med at studere, fordi han synes det er bedst for barnet, at han bliver hjemme og passer det de næste år?

- Hvor mange ægtefæller med børn kender man, hvor ægtefællerne er fuldstændigigestillede?

- Hvorfor er manden, der vasker op, stadig et yndet motiv i vittighedstegninger?

- Hvor mange koner får ikke "lov" af deres mand til at strejke, når en strejkesituation bryder ud på arbejdspladsen?

- Og hvor mange koner får overhovedet ikke "lov"

af deres mand til at tage udearbejde?

Det med ikke at få "lov" af manden hører man ikke så meget om offentligt; men man kan godt blive helt forskrækket, når man snakker privat med kvinder om problemet.

For at kvinder fortsat kan holdes tilbage i 2.række i samfundet, må deres intellektuelle, arbejdsfærdigheds-mæssige og politiske ressourcer og deres selvstændighed og selvtillid stækkes længe inden de når ægteskabsalderen. Det gør man bl.a. ved hjælp af ideologi; forskellig opdragelse af piger og drenge (som i øvrigt ikke altid sker bevidst); mest arbejde i hjemmet til pigerne; - og ved henvisning til voksne kvinders (samfundsskabte) vanskeligheder ved at klare dobbelt-arbejdet ude og hjemme. - "Hvad hjælper det en pige at udvikle sine talenter fuldt ud, når hun som voksen ikke får lov til at bruge dem fuldt ud?"

Piger og kvinder opdrages f.eks. til at sidde stille og lytte andægtigt til mændene, når "vigtige" sager diskuteres - ved møder og ved private komsamlinger ("vigtige" sager har piger jo ikke forstand på!). Ved private komsamlinger sker der også tit det, at kvinderne isolerer sig og snakker kvindesnak - bl.a. fordi de føler sig udenfor ved mændenes samtale, men også fordi de føler, at mændene udelukker samtaleemner, som kvinderne interesserer sig for. - Imidlertid kan kvinders udelukkelse fra samfundsmæssige emner og deres udelukkelse fra organisatorisk arbejde, der drejer sig om faglige eller samfundsmæssige forhold, bidrage til at gøre kvindernes samfundsmæssige position svag.

Hvis en pige ikke allerede er slået ud i pubertetstiden eller i ungdomstiden, hvor kravene om at være "feminin" ellers er meget effektive til at fuldføre bremsningen af pigernes personlighedsudvikling, så kan man næsten altid slå hende ud, når hun bliver mor. Samfundet har skabt sjofelt dårlige muligheder for børnepasning; manden er næsten aldrig opdraget til at passe sin del af arbejdet hjemme; og holder kvinden op med at arbejde, bliver hendes tilværelse meget vanskelig, når børnene er blevet lidt større. Også i dagens danske samfund hiver man ved passende lejligheder Moder-myten (hvor kvinden defineres som moder) frem af skabet, skønt den periode, hvor kvinden er gravid og ammer i dag er en meget lille del af hendes samlede liv. Man overser også gerne, at over halvdelen af de gifte danske kvinder i dag har erhvervsarbejde.

Fortsætter en kvinde med at arbejde efter at hun er blevet mor, så starter den psykologiske krigsførelse for alvor. - Er du ikke en dårlig mor? - Er du ikke en dårlig hustru? - Er det ikke din skyld, at børnene og din mand har vanskeligheder? - Intet under at mange piger og kvinder lider under en konstant identitetskrise.

Hvorfor skal man som pige eller kvinde ikke have lov til at være hunkøn og menneske samtidig?

I de vestlige lande må man vel nærmest sige, at kvinder som gruppe er undertrykt - både politisk, økonomisk og ved tit at fungere som en art husslaver for mændene (for overklassekvindernes vedkommende dog snarere som præsenteret inventar, som "kinesiske vaser"). Denne fælles "undertrykkelse" (anførselstegn fordi

fænomenet er lidt mere kompliceret end som så) har fået dele af den nye kvindebevægelse til at overveje, om kvinder udgør en samfundsklasse for sig selv. Billedet kompliceres imidlertid af, at en stor del af kvinderne ikke bare udbyttes økonomisk i deres hjem, men også i deres erhvervsarbejde (udbytning her som en teknisk økonomisk glose: udbyttet er kort fortalt den, som må arbejde mere end svarende til sit forbrug, mens andre lukrerer på overskuddet eller bestemmer over dets anvendelse). Ægtemandens overmagt i familien og overklassens økonomiske udbytning af underklassen er to forskellige ting, som gør at overklassekvinders "undertrykkelse" er væsensforskellig fra arbejderklassens undertrykkelse og dermed fra arbejderkvindernes totale undertrykkelse som arbejderklasse og som kvinder. Derfor forekommer det mig vanskeligt at opfatte alle kvinder som én klasse.

Hos arbejderklassen følges økonomisk udbytning og politisk undertrykkelse ad; men hos kvinderne følges de ikke ad: Jo højere på samfundsstigen kvinderne er, jo mindre bliver den økonomiske udbytning (for øverst at erstattes af det modsatte!), og jo større bliver den familie-politiske undertrykkelse på en måde (øverst oppe reduceres kvinderne til pyntegenstande); - mens jo lavere på samfundsstigen kvinderne er, jo større bliver den økonomiske udbytning, og jo mindre bliver den familie-politiske undertrykkelse uden dog overhovedet at forsvinde (kvinderne respekteres her på grund af deres arbejde, som jo ligger på nogenlunde samme niveau som deres mænds; - men kvinderne har f.eks. endnu dårligere uddannelsesmuligheder end mændene).

Der er dog en undtagelse fra ovenstående mønster: Middelklasseægteparret, hvor både mand og kone har en akademisk karriere. Blandt sådanne ægtepar findes nok hovedparten af de ganske få tilfælde, som et vestligt

samfund kan præstere, hvor mand og kone kan være ligestillede både med hensyn til arbejde og indflydelse.

Er den samlede kvindeundertrykkelse (eller hvad man nu skal kalde fænomenet) et alvorligt, omend endnu ikke altid helt bevidst, problem for middelklasse- og overklassekvinder, så er det dog værre at være kvindeligt arbejder. Ved det monotone og anstrengende kvindearbejde på fabrikkerne bliver de nedbrudt fysisk og psykisk, hjemme kommer arbejdet med mand, børn, madlavning, rengøring, vask osv., og så er de færdige, uden at have fået ret meget for deres slid. - Nogle mennesker tillader sig oven i købet at undre sig over hvorfor kvinderne er så fraværende ved fagligt og politisk arbejde.

I de sidste år er kvinder fra mange lande og fra forskellige befolkningslag igen begyndt at rette ryggen og bruge hovedet. Nu finder de unge kvinder sig ikke i hvad som helst længere. Men for at rejsningen kan føre til et samfund, hvor kvinder og mænd er virkelig ligestillede og bliver ved med at være det, også under skiftende konjunkturer (i nedgangsperioder plejer kvinderne at blive skubbet tilbage), så må der arbejdes hårdt og længe endnu. Kampen for et samfund med ligestilling af kønnene kan ikke føres til ende af kvinder alene, og kampen kan heller ikke føres til ende uden forbindelse med andre kræfter, der kæmper for et mere retfærdigt og ægte demokratisk samfund. (Et samfund kan ikke være ægte demokratisk, når nogle grupper i befolkningen er væsentligt dårligere stillet end andre med hensyn til arbejde og indflydelse).

Et af de vigtigste led i kvinders ligestilling (med mænd og indbyrdes) er deres arbejdsmæssige ligestilling, og derfor må kvindernes kamp forbindes med arbejderklassens kamp mod den kapitalistiske samfundsstruktur, som udbytter arbejderne økonomisk, holder dem nede politisk og privat og tvinger dem hen til et arbejde, der nedbryder dem fysisk og psykisk.

Fundamentet for et kapitalistisk samfund er når alt kommer til alt profitmotivet, og et kapitalistisk samfund må derfor bygge på manglende ligestilling mellem mennesker. Det er kort fortalt den fundamentale årsag til at heller ikke kvinderne kan opnå ligestilling i et kapitalistisk samfund.

De hidtil eksisterende mere eller mindre socialistiske lande har løst nogle af kvindernes arbejdsmæssige problemer, men ikke dem alle. Der ser imidlertid ikke ud til teoretisk set at være noget i vejen for, at et fuldt udviklet socialistisk samfund ville kunne løse ligestillingsproblemerne ved en kombination af udbygning af den materielle støtte og opdragelse. Men det vil tage et par generationer fordi både mentaliteten og den materielle baggrund for ligestillingen nødvendigvis halter bagud for løsningen af samfundets mest akutte konflikter.

Alt dette forhindrer dog ikke, at man allerede i dag begynder at arbejde alvorligt på en mere ligestilling mellem kønnene:

i uddannelsessystemet,
i hjemmet og
på arbejdet.

F O R O R D T I L R E S T E N A F B O G E N

1. Lidt om indholdet

I resten af bogen vil nogle af de allerede omtalte forhold blive taget op til nærmere diskussion i en noget blandet samling betragtninger.

Hovedvægten vil ligge på visse problemer, som kvinder står overfor i nutidens vestlige samfund, specielt det danske:

- 1) Det urimelige arbejdspress, der ligger på en kvinde med børn, hvis hun har heltidsudearbejde.
- 2) Bremsningen af kvinders intellektuelle udvikling.

Der indledes dog med et par kapitler, hvor perspektivet bliver udvidet noget ved en kort diskussion af forholdene i andre samfund (1.del).

Med hensyn til arbejdssituationen er problemstillingerne i denne bog hovedsagelig set indefra og ikke ved en analyse af de forskellige klassers arbejdsvilkår. Her kan jeg imidlertid henvise til Claude Alzons meget spændende bog "La Femme Potiche et la Femme Bonniche - Pouvoir Bourgeois et Pouvoir Male" ("Kvinden som kinesisk vase og kvinden som husslavinde - Bourgeoisiets magt og mandens magt") (5). (Talhenvisningen gælder litteraturlisten, som står bagest i bogen).

I slutningen af bogen kommer der et tillæg med et meget kortfattet referat af forskellige psykologiske undersøgelsesresultater, bl.a. af den sammenfatning af amerikanske psykologiske undersøgelsesresultater, der er foretaget i Eleanor Maccobys artikel om kønsforskelle med hensyn til intellektuel funktion i bogen "The Development of Sex Differences" (30). Referaterne er medtaget trods visse betænkeligheder, som omtales nærmere i tillægget; Maccoby referatet bl.a. fordi bogen som udenlandsk bog ikke er umiddelbart tilgængelig for ret mange danskere. Meningen med referaterne og kommentarerne til dem er at give ekstra materiale til belysning af bremsningen af pigers og kvinders intellektuelle og personlighedsmæssige udvikling.

Tillægget afsluttes med et kapitel, hvori det forsøges at bruge psykologen Piaget's ideer til belysning af udviklingen af kønsforskelle.

2. Min egen baggrund

Som det også vil fremgå af mine kritiske kommentarer i tillægget om psykologiske undersøgelser, mener jeg at det er vigtigt, at man kender den persons tilhørsforhold og baggrund, hvis meninger og undersøgelser man skal tage stilling til; - måske kan man tælle æg uden at resultatet påvirkes af ens baggrund; men man kan i hvert fald ikke diskutere psykologiske og sociale forhold ud i den blå abstraktion. Derfor slutter jeg dette forord med en kort redegørelse for min egen baggrund og især for denne bogs forhistorie.

Med hensyn til mit arbejde med kvindeproblemer kan jeg nævne, at det startede med at jeg som den ene halvdel i et matematiker-fysiker ægtepar sammen med min mand havde skrevet bogen "Matematikken i Samfundet"

(Gyldendal, 1973). I den anledning (det var et år inden bogen udkom) spurgte en kvinde mig, om jeg så også havde beskæftiget mig med problemet "kvinder og matematik". Det måtte jeg indrømme at jeg ikke havde. Nok var jeg vant til at folk stejlede, når de hørte at jeg som kvinde arbejdede professionelt med matematik; men på den anden side havde matematik altid for mig personligt været noget naturligt, da jeg kommer fra et matematikerhjem, og med årene havde jeg vænnet mig til som pige at være "en undtagelse". I selve matematikstudiet havde jeg personlig heller ikke følt nogen diskriminering mod mig fordi jeg var pige. - Men for mange andre piger er problemet reelt nok, så efter diskussionen med den kvinde, der havde stillet mig spørgsmålet, gik jeg i gang med at tænke nærmere over sagen.

Min mand og jeg udvidede problemstillingen til noget i retning af "hvorfor må kvinder ikke kunne tænke abstrakt?" - det gælder både for matematik og f.eks. samfundsforhold og politik.

I dag er jeg for øvrigt af den opfattelse, at modviljen (forbudet?) mod kvinders abstrakte tænkning tjener til at holde kvinderne magtesløse - matematik er som redskab for teknologien forbundet med magt over de livløse omgivelser, men væsentligere er det, at almen abstrakt forståelse af mellem-menneskelige relationer hjælper en til at stå stærkt overfor medmennesker. Hårdt sat op: Når man bedre forstår sin samfundsmæssige stilling og sin undertrykkelse, så er man - kvinder, arbejdere, koloniserede, fremmedarbejdere - kommet nærmere et opgør med undertrykkelsen.

Sammenstillingen af matematik og samfundstænkning betyder i øvrigt ikke, at jeg mener, at gode matematiske evner gør en bedre til at tænke over samfundsproblemer - dertil har jeg for tit været ude for det modsatte.

Siden er jeg gået i gang med at læse kvindelitteratur og med at diskutere kønsrolleproblemer med en lang række forskellige mennesker. Jeg har bl.a. lavet interview-diskussioner med en del kvindelige matematikere og fysikere, der fortrinsvis er ansat ved højere læreanstalter i København (der er sandelig ikke ret mange af dem!), samt med kvindelige forskere inden for andre fag (dem er der heller ikke ret mange af).

Min mand og jeg kørte også en lille spørgeskemaundersøgelse (eller rettere en forundersøgelse) i to sjetteklasser og en syvendeklasse på en skole i Ballerup. I spørgeskemaundersøgelsen interesserede vi os både for de to køns forhold til matematik og mere generelt for børnenes oplevelse af kønsrolleproblematikken. Vi overvejede at lave en større undersøgelse bagefter, men gjorde det alligevel ikke, fordi vi erfarede, at Socialforskningsinstituttet, som jo har langt bedre ressourcer end vi ville kunne få, har lavet en undersøgelse, som netop beskæftiger sig med mange af de forhold vi har været interesseret i (bl.a. pubertetens betydning for personlighedsudviklingen). Resultaterne af denne undersøgelse er mens dette skrives netop blevet udsendt i form af en publikation af Bente Ørum: "Kønsforskelle blandt skoleungdom" (26).

I forbindelse med opdragelsen af vore to døtre er min mand og jeg begyndt at interessere os for børnepsykologi og for hvordan man kan undgå at opdrage piger til det traditionelle kønsrollemønster. Desuden er vi begyndt at arbejde med sprogets og tænkningens udvikling hos børn, specielt abstrakt matematisk tænkning og fysisk tænkning.

I øvrigt har jeg arbejdet i en studiekreds på Polyteknisk Læreanstalt om "kvinderoller og ingeniørroller", og i sommeren 1973 har jeg været medarbejder

ved DSF's netop påbegyndte arbejde omkring "kvinder og uddannelse".

Den foreliggende bog om kvinders arbejde og intellektuelle udvikling er en omarbejdning og udvidelse af en tidligere artikel af mig med samme titel. Denne nye udgave er bl.a. beregnet som et debatoplæg til den videre studenterdiskussion af problematikken omkring kvinder og uddannelse, en debat som forhåbentlig munder ud i dels nogle handlingsforslag til forbedring af kvinders uddannelsesmæssige stilling, dels en begyndende mentalitetsændring overfor de såkaldte kvinde- og mandsroller.

Else Høyrup, september 1973.

1 . D E L

KVINDERS STILLING I ANDRE SAM- FUND END DET NUTIDIGE DANSKE

INDHOLD

Kapitel 1. Kønsforskelle er kulturbestemte

1. Indledning
2. Kvinder i akademiske uddannelser og erhverv
3. Den vesttyske holdning til pigers uddannelse

Kapitel 2. Lidt om den historiske udvikling

1. Den industrielle revolution
2. USA's koloniseringsfase
3. Kvinders stilling i perioder med stridigheder
4. 1. verdenskrig og derefter

Kapitel 3. Kvinders situation i USA

1. Erhvervsbeskæftigelse og uddannelse
2. Omsvinget i myter og realiteter fra slutningen af fyrrerne
3. Den nye kvindebevægelse

Kapitel 4. Lidt om situationen i Sovjetunionen

1. Nogle tal
2. Ændringer - og manglende ændringer i de sovjetiske kønsrollemønstre

KAPITEL 1. KØNSFORSKELLE ER KULTURBESTEMTE

1. Indledning

Alle hidtidige samfund har foreskrevet forskellige holdninger og aktiviteter for mænd og kvinder. De fleste samfund har prøvet at efterrationalisere disse forskrifter ved hjælp af de fysiologiske forskelle mellem kønnene og kønnenes forskellige roller ved forplantningen. Disse forhold har muligvis dannet grundlaget for arbejdsdelingen engang; men forskellene har også på tidligere kulturtrin til en vis grad været kulturbestemte. I de nuværende højtudviklede industrisamfund er de faktiske forskrifter næsten udelukkende kulturbestemte (Linton 1936 / Maccoby (30)).

I Bali i Indonesien, hvor mænd traditionelt har meget lidt tungt løftearbejde og i stedet mest har let, jævnt kollektivt arbejde i et fællesskab, hvor kvinderne er med, har både mænd og kvinder spinkle, slanke kroppe. De balinesiske mænd, der arbejdede som havnekulier for europæerne udviklede derimod kraftig muskulatur som vi anser det typisk for mænd (Mead 1949 (9)).

Sullerot (14) omtaler, at selv i nutidens Vest-europa er det ikke helt de samme industrifag, der er kvindefag i de forskellige lande. Noget af forskellen

skyldes forskellig organisering af arbejdet, men noget må skyldes en forskellig opfattelse af begrebet "kvindelighed".

2. Kvinder i akademiske uddannelser og erhverv

I dag kan der også opstå direkte modeopfattelser af hvad der er "kvindeligt". I Sovjetunionen er tre ud af fire læger kvinder, mens det i England er én ud af seks og i USA én ud af seksten (Degler 1964 / Maccoby (30)).

I årene efter 2. verdenskrig har ca. én ud af fire danske medicinstuderende været kvinder (Statistisk Årbog): I 1948/49 var 22% af de medicinstuderende kvinder, i 1964/65 var det 25%, og i 1970/71 var det 27%. For Københavns Universitets vedkommende er kvindernes andel af samtlige medicinstuderende steget siden slutningen af tresserne fra 27% i 1967/68 til 32% i 1972/73 (Københavns Universitets studentermatrikel).

I Danmark er kun ca. 2½% af ingeniørerne og næsten ingen af de andre teknikere kvinder - mod ca. 30% i Sovjetunionen for både ingeniører og teknikere ((10) og (13)).

Andelen af kvinder blandt danske ingeniørstuderende har været i svag stigning i de sidste år; men det er betegnende for kønsrollesituationen i Danmark, at den største andel af kvinder findes på Ingeniørakademiet (DIA), som har kortere og mere skolepræget undervisning end Danmarks Tekniske Højskole (DTH), men dog en teoretisk uddannelse i modsætning til teknikum-ingeniøruddannelsen, hvor der da næsten heller ikke findes nogen piger. (Kvindernes andel af samtlige ingeniørstuderende på DIA var knap 6% i 1965/66 og lidt over 8% i 1970/71. På DTH udgjorde kvinderne i 1948/49 knap 3% af samtlige, mens de i 1970/71 udgjorde knap 5%).

Det er også betegnende for situationen i Danmark, at de fleste danske kvindelige ingeniørstuderende går på kemilinién, også kaldet "køkkenlinien" af både kvindelige og mandlige studerende; (vi har også mange kvindelige laboranter). Endvidere er det betegnende for kønsrollesituationen i vort samfund, at de færdiguddannede kvindelige ingeniører i mindre udstrækning bliver ansat i det private erhvervsliv end de mandlige ingeniører. Mange af de kvindelige ingeniører (og for øvrigt også jurister) har lettere ved at finde ansættelse i det offentlige end i det private erhvervsliv. I det private erhvervsliv er man nemlig ikke særlig interesseret i højt kvalificerede kvinder. Sagen er, at enten mangler de højtuddannede kvinder erhvervslivskvalifikationer som f.eks. autoritet, - eller også har de disse kvalifikationer, og så betragtes de som dårlige kvinder og ganske upassende til at opretholde det traditionelle kønsrollemønster, - der har visse fordele for arbejdsgiverne, f.eks. den billige kvindelige arbejdskraftsreserve. De samme forhold spiller ind ved forfremmelser.

Man kan også se på procentdelen af kvinder ved de naturvidenskabelige fakulteter ved forskellige vest-europæiske universiteter (i forhold til samtlige studerende ved disse fakulteter). Sammenligninger på grundlag af nedenstående tal må imidlertid foretages med en vis forsigtighed, da studieformer og statistiske behandlinger ikke er ens i de berørte lande. Hvis den danske tendens til nogenlunde konstant procentdel kvindelige studerende ved de naturvidenskabelige fakulteter i efterkrigstiden også gælder i de andre lande, skulle tidsforskellen i statistikkerne ikke betyde noget særligt; men jeg har ikke nogen oplysninger om hvorvidt den tidsmæssige konstans rent faktisk gælder for de andre lande.

NB: De danske tal for 1969/70 svarer til 25% kvinder ved det naturvidenskabelige fakultet ved Københavns Universitet og kun 14% kvinder ved det naturvidenskabelige fakultet ved Århus Universitet!

Kvinder i % af samtlige studerende ved naturvidenskabelige fakulteter.

Vesttyskland	13% i 1964/65	(Sullerot (14))
Frankrig	30%	" "
Italien	32%	" "
Holland	12%	" "
Belgien	25%	" "
England	23% i 1969/70	(Annual Abstracts of Statistics 1971/(13))
Danmark	22% "	(Statistisk Årbog)
	(22,5% i 1964/65)	

På trods af deres begrænsninger sætter svingningerne i ovenstående tal, men især de danske og sovjetiske tal for ingeniører og teknikere, myten om "kvinders medfødt dårlige evner til matematik og naturvidenskab" i relief.

Den høje procentdel kvindelige naturvidenskabsstuderende i Italien virker i øvrigt lidt mærkelig, da almindelige italienske kvinder har endnu dårligere læsetræning end mændene (Rødstrømpepjecen (13)). Jeg har også hørt at kvindelige italienske akademikere har meget vanskeligt ved at få stilling. Noget af forklaringen ligger måske i en ret dårlig statistik (det har Sullerot også konstateret på andre områder), og noget måske i at studieformen afviger meget fra vores (tallet omfatter f.eks. muligvis også laboranter). Måske skyldes noget, at ret få personer i det hele taget får højere uddannelse i Italien og at de fleste studerende kommer fra overklassen, hvor det nok også er ret almindeligt i f.eks. Norditalien, at man giver sine døtre en høj teoretisk uddannelse (mens de altså helst ikke må få arbejde).

Det er imidlertid påfaldende, at tallene for kvindernes andel af de naturvidenskabstuderende er størst netop for de lande, der er prægede af store katolske befolkningsgrupper. (I Frankrig dækker tallene i hvert fald over realiteter efter hvad øjenvidner fortæller). At Holland, som ellers også har en ret stor katolsk befolkningsgruppe (men som traditionelt har været mere præget af en puritansk protestantisme) ligger lavest, skyldes nok, at der her er en meget stærk ideologisk modvilje mod at kvinder arbejder og at kønsrollerne i almindelighed er ualmindelig stive her (Rødstrømpepjecen (13) og Sullerot (14)).

Selvfølgelig er der også stadig mange andre vesteuropæiske lande, hvor man i praksis og somme tider også i teorien ikke er særlig begejstrede for at gifte kvinder arbejder. I følge Sullerot må gifte belgiske kvinder f.eks. kun tage arbejde, hvis deres mand har givet dem officiel tilladelse hertil.

3. Den vesttyske holdning til pigers uddannelse

Også kvindernes andel af de naturvidenskabstuderende i Vesttyskland er meget lav, og det hænger måske sammen med at man her ligesom i Holland nærer en meget stærk ideologisk modvilje mod at kvinder arbejder, og at dette livssyn smitter kraftigt af på hele skoleundervisningen. - I øvrigt bruges modviljen mod arbejdende kvinder her ligesom andre steder mest som et våben mod den enkelte kvinde. I næsten alle vesteuropæiske lande er der jo mange ufaglærte kvindelige arbejdere, og dem kan visse personer åbenbart godt bruge.

I Vesttyskland er myten om "kvinders dårlige evner til matematik og naturvidenskab" særlig stærk, hvad der naturnødvendigt smitter af på andelen af kvinder blandt de studerende ved naturvidenskabelige studier. Følgende citater står i Rødstrømpepjecen (13):

Uddrag fra grundskolens (1.-4.skoleår) læseplan af 1969:

"Mand og kvinde er fysisk forskellige. De supplerer hinanden. De har mest [snarere: normalt] forskellige interesser og opgaver."

I læseplanen for Hauptschule (svarer til vor tidligere fri mellem) fra samme år står der:

"... at denne skoleform bl.a. har til opgave at være retfærdig over for de forskellige begavelser og kønnenes egenart..."

Undervisningens målsætning er for pigernes vedkommende:

"Erhvervsarbejde giver økonomisk og social tryghed for den enkelte og for familien. En uddannelse i husholdning eller inden for den sociale sektor er samtidig grundlag for senere at føre en husholdning."

Og så lærer pigerne ellers ikke ret meget andet end husholdning og lidt om at gøre noget ved udseendet.

I retningslinierne for gymnasieundervisningen fortsættes der:

"Forskellig er den betydning som arbejde og familie har i mænds og kvinders liv: Den [snarere: dette] har betydning for dem, der nu er ved at blive voksne. Denne polaritet forbyder udjævning og kræver en differentiering i undervisningen."

Denne differentiering (udspaltning, så der fremtræder forskelligheder) ses i bestemmelserne for undervisningen i de naturvidenskabelige fag. Om matematikundervisningen hedder det:

"Pigerne må i overensstemmelse med deres begrænsede evner på dette område, formidles undervisning i matematik på en anskuelig måde." [Min understregning. E.H.].

Rødstrømpepjecen slutter dette afsnit med følgende bemærkninger:

"I [Vest]tyskland mener man altså, at piger har færre evner til at abstrahere end drenge har, og det grundlag underviser man så på. Det kan ikke være noget under, at kun få piger vælger den matematisk-naturvidenskabelige gymnasielinie, når de på forhånd er dømt til at have dårlige anlæg for disse fag. Det er heller ikke mærkeligt, at pigerne efter deres skolegang virkelig er dårlige til at abstrahere og drage logiske slutninger, da denne evne aldrig er blevet udviklet hos dem. At kunne abstrahere er et mandligt prædikat; og at kunne gøre trivielle ting på en yndefuld måde er et kvindeligt. Sammenligner vi med Sovjet, hvor 1/3 af teknikere og ingeniører på alle trin er kvinder (Spiegel), får vi mistanke om, at det myndighederne [altså de vesttyske] kalder "naturlige anlæg og evner" i virkeligheden er "anlæg og evner", som det er i deres interesse, at kvinderne har."

KAPITEL 2. LIDT OM DEN HISTORISKE UDVIKLING

1. Den industrielle revolution

I landbrugssamfund har kvinder altid været erhvervsaktive. Efter den europæiske industrielle revolution blev de fattige kvinder (og børn) tvunget ind i fabrikkernes og minernes helvede, fordi de var billigere for arbejdsgiverne end mændene, som til gengæld ofte blev arbejdsløse.

Efterhånden som industriprocesserne blev mere og mere komplicerede, krævedes der flere kvalifikationer af arbejderne, og mange mænd kom ind i faglært industriarbejde. Jævnside med denne udvikling indførtes der restriktioner for kvindearbejde og børnearbejde. Også på andre punkter kom der lidt gang i arbejderbeskyttelseslovgivningen. Med opvæksten af det statslige og private bureaukrati udvidedes behovet for kontorpersonale, og nu begyndte også middelklassens døtre og ugifte middelklassekvinder at komme ud i arbejde.

Hele det mere komplicerede samfundssystem i den industrialiserede del af verden har krævet en væsentlig udbygelse af skolesystemet. Efter en del strid i det 19. århundrede fik også kvinderne del i den højere uddannelse, og de kunne nu bruges som lærerinder og uddannede (og betalte) sygeplejersker. Jo mere almindeligt det blev at kvinder i alle klasser havde

erhvervsarbejde, jo højere lød kravene om ligestilling mellem kønnene. Kvinder fungerer imidlertid i de kapitalistiske lande som en reservearbejdskraft, og det gjorde og gør fortsat kvindearbejde sårbart overfor konjunktursvingninger og de medfølgende ideologiske svingninger.

2. USA's koloniseringsfase

I USA's koloniseringsfase var kvinderne uundværlige i det produktive landbrugsarbejde, og deres status og krav voksede. Da Amerika frigjorde sig fra England, håbede den lille skare kvindesagsforkæmpere, der var vokset frem, at der kunne blive gennemført nogenlunde lige formelle rettigheder for kvinder og mænd i forfatningen. Men kvinder fik ikke engang stemmeret - for i slutningen af det 18. århundrede var Amerika (især det vigtige område omkring Boston) på vej fra at være et landbrugsland til at blive et industrisamfund, hvor kvindernes produktive betydning var faldende. Som Alexandra Kollontay skriver (8):

"Det er ... ikke kravet om lighed, der driver kvinden ud i arbejdslivet, men kvindens deltagelse i det produktive arbejde, som føder tanken om kvindens lighed også på andre områder".

3. Kvinders stilling i perioder med stridigheder

I perioder med religiøse, politiske eller økonomiske stridigheder er kvinderne ofte i praksis blevet aktiviseret og radikaliseret, skønt deres formelle rettigheder ikke blev udvidet; - det sidste har betydet, at de i en eventuel stabiliseringsperiode bagefter normalt igen er gledet ind i de gamle roller. De perioder jeg tænker på er bl.a. regulære krige, den franske revolution, den tidligere nævnte amerikanske frihedskrig, den amerikanske borgerkrig og andre borgerkrige, reformationen, - og socialistiske revolutioner. I modsætning til de andre slags stridigheder har socialistiske revolutioner normalt haft kvindens frigørelse som et af hovedkravene, og det har da også resulteret i at kvinderne ved overgangen til et socialistisk samfund har fået forbedret deres stilling betydeligt både formelt og reelt. De socialistiske lande har imidlertid haft så mange andre problemer at slås med, at kvinderne heller ikke her har opnået fuld ligestilling. Alligevel er det imponerende så langt især Østtyskland og Kina er kommet på kvindeområdet, - Kina endda fra en udgangsposition i 1949, hvor kvindens lod ikke var meget bedre end slavens.

4. 1. verdenskrig og derefter

Under 1. verdenskrig, hvor jo en stor del af Europas mænd blev sendt til fronten, erstattede kvinderne i udstrakt grad mændene både i industrien og i administrationen, og kvinderne forøgede ligeledes deres indsats i landbruget. Kamæleonen "den offentlige mening"

vendte sig fra Moder-myten til en intens propaganda for at få kvinderne ud af hjemmene (til en billig pris for virksomhedsejerne - at kvinderne skulle "tjene nationen" betød nemlig også, at de skulle holde virksomhedsejernes profit oppe). Den store grad af udearbejde øgede kvindernes prestige, men gav dem samtidig en meget vanskelig tilværelse. Den materielle situation var forringet, børnepasningsmulighederne lige dårlige, og en række beskyttelseslove vedrørende kvindearbejde blev annulleret. Ved demobiliseringen blev kvinderne smidt hjem igen, for selv om de var billigere og lige så god arbejdskraft som mændene, var de berørte staters ledere bange for, at de arbejdsløse hjemsendte soldater skulle revolttere - i Rusland havde der jo lige været revolution. Almisser i form af stemmeretsreformer (i visse lande inklusive kvindelig stemmeret) og socialdemokratisk deltagelse i den statslige magtudøvelse kastedes ud for at berolige de revolutionære strømninger og vise arbejderne, at de ikke behøvede at lave nogen "social revolution" for at nå magten (Kollontay (8)).

Nogle år senere begyndte kvinderne igen at strømme ud i erhvervslivet; men under den økonomiske krise omkring 1930, hvor arbejdsløsheden steg til enorme højder, blev mange kvinder igen kostet hjem (det gælder især Europa). Samtidig ændredes kvindemyterne over mod Moder-Husmoder-myterne - lige som ved demobiliseringen efter 1. verdenskrig. I Tyskland blev kvindernes arbejdssituation - også rent formelt - særdeles vanskelig efter Hitlers magtovertagelse. Under oprustningen til 2. verdenskrig og efter krigsudbruddet blev kvinderne hevet ud i erhvervslivet igen (især i krigsindustrien) ligesom under 1. verdenskrig, og efterspillet efter krigen mindede også om det beskrevne efterspil til 1. verdenskrig.

KAPITEL 3. KVINDERS SITUATION

I USA

1. Erhvervsbeskæftigelse og uddannelse

I perioden efter 2. verdenskrig har kvindernes erhvervsmæssige stilling og "kvindeideologierne" afveget en del fra hinanden i de forskellige vesteuropæiske lande og USA. Der har også fortsat været store forskelle i kvinders arbejdssituation mellem overklassen, middelklassen og underklassen. I Danmark er kvindernes erhvervshyppighed steget voldsomt i de sidste år, og deres uddannelsesmæssige stilling er også blevet væsentligt forbedret. I hvert fald indtil slutningen af 60'erne så situationen i USA en del anderledes ud (Maccoby (30), som oplysningerne i dette afsnit er hentet fra, og Friedan (3)):

I 1930'ernes USA var halvdelen af de beskæftigede med en vis teoretisk uddannelse kvinder, mens kvinderne kun udgjorde en trediedel i slutningen af tresserne. Det absolutte tal er ganske vist steget, men det relative er altså faldet.

I 1962 arbejdede 4/5 af de erhvervsbeskæftigede teoretisk uddannede kvinder inden for følgende syv områder: Undervisning, barnepleje, musik, socialarbejde, regnskab, revision og biblioteksarbejde.

Uddannelsesmæssigt er kvinderne også gået tilbage i forhold til mændene (men ikke i absolutte tal):

I 1930'erne blev to ud af fem universitetseksaminer (B.A. og M.A.) taget af kvinder, og en ud af syv doktorgrader (ph.D.) blev taget af kvinder. I 1963 var de relative andele faldet til en ud af tre universitetseksaminer og en ud af ti doktorgrader. (NB: man kan få B.A., men ikke M.A. i typiske kvindefag som sygepleje, husholdning etc.).

I 1964 arbejdede en trediedel af de gifte kvinder erhvervsmæssigt (ligesom i Danmark på det tidspunkt), skønt kvindeideologierne efter krigen er gledet hen imod "Kinder-Kirche-Küche"-modellen med en voldsom oppustning af de såkaldte "feminine" værdier.

Psykologiske undersøgelser fra 1954 viste at både kvinder og mænd delte en ideologi, som var uforenelig med ideen om kvinder i stillinger med høj status (ufaglærte kvindelige arbejdere har overklassen derimod næsten hele tiden brug for).

Maccobys bog (30) nævner også en undersøgelse af bl.a. Yarrow (1962), der viste, at det at mødre havde udearbejde ikke skadede børnene; men at disse mødre selv udtrykte skyldfølelse over den skade, som de var sikre på at forvolde deres børn. Her har ugebladene, reklamen, TV, film og forskellige personer i disse mødres bekendtskabskreds gennem den massive indoktrinering af Moder-myten ganske sikkert deres store ansvar.

2. Omsvinget i myter og realiteter fra slutningen af fyrreerne

Omsvinget i de veluddannede amerikanske middelklassekvinders stilling omkring slutningen af fyrreerne er bemærkelsesværdigt på grund af sin voldsomhed og fortjener en nøjere undersøgelse end den der bliver foretaget her i dette afsnit. (Måske var det en ide at belyse kvindemyternes skiften ved at analysere amerikanske film).

Mens de veluddannede middelklassekvinder i den første halvdel af dette århundrede havde travlt med at opnå intellektuel og menneskelig ligestilling, har denne gruppe fra slutningen af fyrreerne og til slutningen af tresserne (for de unge kvinders vedkommende) haft travlt med at undgå tankevirksomhed og krævende udearbejde og med at få hele tiden til at gå med rengøring, indkøb, mange børnefødsler og med organisering af børnenes tilværelse samt evt. lidt "socialt" arbejde bl.a. gennem kirkerne. Kvindernes ivrige gåen op i Moder-Husmoder-rollerne førte til MOM-begrebet - myten om mødrenes hersken i USA. Men der er pokker til forskel på at have selvstændig reel indflydelse og så på i afmagt at sidde på de svageste elementer i omgivelserne, og det vil især sige børnene.

Det er i øvrigt paradoksalt at se hvordan nye husholdningsmaskiner faktisk førte til endnu mere husholdningsdille; - men det er jo heller ikke rart at miste sin eksistensberettigelse, - så måtte man i hvert fald finde på noget andet arbejde.

- Tilsyneladende er disse kvinder blevet statussymboler for en samfundsform, og måske er det ikke uden sammenhæng med den amerikanske "kolde krig"-fanatisme, som især florerede i halvtredsernes McCarthy-periode. Men forklaringen går nu nok længere tilbage:

Soldaternes hjemsendelse efter 2. verdenskrig; krigstidens modernisering af den amerikanske industri (den blev stærkt automatiseret, så der behøvedes mindre arbejdskraft, hvad der medførte strukturarbejdsløshed i USA helt op til 50'erne); og industriens omlægning fra krigsindustri til forbrugsindustri (som krævede flittige forbrugere) må altså sammen have spillet en stor rolle for omlægningen af kvindemyterne og for kvindernes faktiske stilling.

I Europa ændredes kvindemyterne ikke helt så meget, hvad der måske kan forklares ved at krigens ødelæggelser her i både materiel og menneskeliv (fortrinsvis mænd) var enorme, så der var hårdt brug for kvindelig arbejdskraft til genopbygningen, og så der ikke med det samme var råd til forbrugsdille.

Både Europa, men især USA, var imidlertid efter krigen kriseramte samfund, der havde behov for stabiliserende ideologier, og i sådanne tider plejer ideologerne at gribe tilbage til gamle traditioner, i dette tilfælde altså bl.a. med hensyn til kvinders rolle. For at modvirke psykologiske kriser hos både kvinder og mænd (i USA fik ikke alle de hjemvendte soldater arbejde selv om kvinderne blev kostet tilbage til hjemmene) var det politisk opportunt for magthaverne, at de hjemvendte soldater i den offentlige bevidsthed kunne fungere som mandlige helte. Hertil krævedes der en modpol - nemlig de "feminine", passive kvinder, der kunne fungere som den beundrende baggrund for de mandlige "helte". - Karakteristisk nok kom der i 1947 en modeændring, Diors New Look, over mod det "gammeldags" feminine (med lange flagrende skørter osv.), som slog meget an i USA.

Ser man på hele kvindegruppen i USA er omsvinget i slutningen af fyrrerne ikke så stort, for en stor del af de amerikanske kvinder var næsten ikke med i tyvernes og tredivernes kvindefrigørelse. At netop de veluddannede middelklassekvinder svingede så voldsomt omkring, kan måske forklares ved at denne gruppe har bedre råd (økonomisk såvel som psykologisk) til at eksperimentere med sig selv.

3. Den nye kvindebevægelse

I de sidste år har den almindelige forøgelse af den samfundsmæssige bevidsthed hos ungdommen i USA også ført til en ny kvindebevægelse. At USA blev et af de første lande, hvor den nye kvindebevægelse startede, er vel ikke så underligt når man betragter den foregående paradoksale udvikling af kvindemyterne her. Den "feminine kvinde-myte" måtte næsten revne, så oppustet den var blevet. Men det krævede visse materielle og psykologiske ændringer i samfundet som helhed først. Blandt disse forudsætninger kan nævnes den delvise forsvinden af efterkrigstidens strukturarbejdsløshed samt de sorte bevægelser, Vietnam-bevægelsen og de store ungdomsbevægelser. Den almindelige seksuelle frigørelse (som jeg personlig i øvrigt ikke altid tror er en reel frigørelse for kvinderne) har nok også bidraget en del.

Startskuddet til mange af de amerikanske kvindegrupper var at kvinderne også i disse politiske, mandsdominerede bevægelser følte sig underkuet af mændene. Derfor trak de sig væk fra disse bevægelser og dannede

deres egne kvindegrupper.

Det er utvivlsomt meget nødvendigt og rigtigt at kvinder nu i egne grupper tager kvindeproblemerne op for sig til en nøjere analyse for at ændre de herskende tilstande på dette punkt. (Dog må vi midt i al den radikale feminisme ikke glemme, at der også findes andre problemer og andre former for undertrykkelse).

KAPITEL 4. LIDT OM SITUATIONEN I SOVJETUNIONEN

1. Nogle tal

I Stiernlöfs bog "Kvinnor i Sovjet", 1970 (10) nævnes følgende tal for den procentvise andel af kvinder inden for forskellige fagområder i Sovjetunionen (i forhold til mænd+kvinder). Ved vurderingen af disse tal må man huske på, at netop Sovjetunionen mistede særlig mange mænd under anden verdenskrig; de høje kvindeandele skyldes altså ikke kun samfundsstrukturen.

Læger:	74%
Lærere:	69% x)
Jurister:	35%
Ingeniører:	30%
Videnskabsfolk:	45%
Hele sundhedspersonalet:	85%
Ansatte i statsapparat og i samfundsorganisationer:	58%
Ansatte i bank- og forsikringsvæsen: . .	75%
Ansatte inden for handels- og fødevarersektoren:	74%
Ansatte i hele industrien:	47%
Ansatte i byggefagene:	28%
Ansatte i transportsektoren:	24%

x) I en artikel i Litteraturnaja Gazeta 26/8 1970 (/16)

nævnes det, at af 100 pædagoger i elementærskolen (1.-3. klasse) er de 87 kvinder, mens tallet for de øvrige skoleklasser (4.- 10. klasse) er 75. - Det har i den sovjetiske presse givet anledning til en frygt for skolens "feminisering".

Alt i alt ser tabellens tal imponerende ud i sammenligning med danske forhold; - men også i Sovjetunionen kniber det med kvinder på topposter (i modsætning til hvad der er tilfældet i Østtyskland).

I øvrigt nævner Stiernlöf, at den sovjetiske lovgivning vedrørende kvinder adskiller sig en del fra den vi har i Vesteuropa, ikke bare ved at der kræves god børneinstitutionsdækning, men også på andre punkter:

I Sovjetunionen har kvinder f.eks. (men ikke mænd!) lovmæssig ret til halvdagsarbejde (i Danmark er der mange fag, hvor det er næsten umuligt i praksis at få halvdagsarbejde);

Ammende mødre har lovmæssigt ret til ammepauser;

Kvinder er sikret mod fyring i en periode før og efter en fødsel;

Når børn under 2 år bliver syge eller når større børn f.eks. skal på hospitalet har moderen (men ikke faderen!) ret til sygedage med almindelig sygeløn.

Princippet om lige løn for lige arbejde står i grundloven og er konsekvent gennemført (uden de numre, som er ved at blive lavet i Danmark for øjeblikket efter indførelsen af den såkaldte "ligeløn" i foråret 1973). Men da kvinderne ikke har så mange topposter, og da der stadig er almindelige lønforskel i Sovjetunionen (dog betydelig mindre forskelle end i Danmark),

har kvinderne i gennemsnit alligevel lidt lavere løn end mændene. - Det minder f.eks. om situationen for akademikere i Danmark, hvor der på visse områder som universiteterne, den offentlige administration og det private erhvervsliv er betydelig forskel på kvindelige og mandlige akademikeres gennemsnitslønninger selv om der formelt er ligeløn.

Med hensyn til pensionsalderen i Sovjetunionen, så er den 55 for kvinder og 60 for mænd, hvad der afspejler, at kvindernes arbejde er mere belastende, da de i praksis hænger på hele husholdningsarbejdet og den praktiske side af børnepasningen. Dette er p.gr. af en vis vareknaphed og mangel på visse tekniske faciliteter samt relativt vanskelige boligforhold i byerne lidt hårdere for sovjetiske kvinder end for de udearbejdende danske middelklasse- og overklassekvinder.

2. Ændringer - og manglende ændringer i de sovjetiske kønsrollemønstre

Ser man tilbage på dette århundredes udvikling i Sovjetunionen, så må man indrømme, at der efter revolutionen er sat en storstilet (og forholdsvis effektiv) propaganda i gang for at ændre kvindens stilling i samfundet.

Lige efter revolutionen udvidedes adgangen til skilsmisse, og der blev indført fri abort. Med den nye seksualmoral fulgte en modebølge med "frie" ægteskaber. Disse juridiske og seksuelle frigørelser kom imidlertid så tidligt, at samfundet ikke var ændret tilstrækkeligt materielt såvel som mentalitetsmæssigt til at

disse reformer kunne virke efter hensigten, - de førte oven i købet ofte til en grov udnyttelse af kvinderne: De løse forhold var i enhver henseende gratis for de uforpligtede mænd, mens kvinderne måtte betale både med aborter og med den sociale despekt, som måtte blive dem til del fra mindre frigjorte familiemedlemmer -og ofte vel også fra partnere, for hvem forholdet var en billig og bekvem fortsættelse af bordelsystemet.

Det er derfor ikke underligt at kursen blev lagt om; men den stramning der fulgte i Stalintiden på familieområdet har heller ikke været gavnlig for kvinderne. (Hvad der egentlig præcis skete i Stalintiden og hvorfor er imidlertid stadig et uafklaret emne).

Som i andre socialistiske lande er kvindernes stilling i Sovjetunionen imidlertid stadig stærkere end deres vestlige søstres på grund af respekten for deres enorme indsats i arbejdslivet.

De sovjetiske kvinders og mænds uddannelses- og arbejdsmønstre har nærmet sig meget, selv om der er fag med henholdsvis mandlig og kvindelig dominans (somme tider omvendt af hvad vi kender til i Vesteuropa). Nu har den overvejende del af kvinderne i den arbejdsdygtige alder erhvervsarbejde. Men dobbeltarbejdet er selvfølgelig en hård belastning for kvinderne og forringer deres muligheder for videreuddannelse og avancement - præcis den samme situation som for danske heltidsudearbejdende kvinder!

I de fleste østeuropæiske lande, og specielt i Sovjetunionen, har der næsten ikke været propaganderet

for ændringer af den mandlige kønsrolle. Det afslører en mangel ved de fleste socialistiske og kommunistiske bevægelser, ikke bare i de socialistiske lande. Det har nemlig været lige lovlig nemt for de mænd, der har domineret disse bevægelser, at påstå at kvindeproblemerne næsten automatisk bliver løst efter en socialistisk revolution bare ved at man opretter flere børneinstitutioner og kollektive spisesteder, "opløser" familien osv. Desuden er nogle af de ledende kvinder i partierne hoppet på den, fordi kvinderne stod (står) for svagt. (Jfr. Claude Alzons kritik af det franske kommunistpartis stilling til kvindeproblematikken i hans tidligere omtalte bog (5) om kvindeundertrykkelsens to aspekter: bourgeoisiets magtudøvelse og mandens magtudøvelse).

Også i Sovjetunionen er man blevet opmærksom på den manglende ændring af den mandlige kønsrolle, og i de sidste år er der blusset en større debat op om kønsrolleproblemer.

2 . D E L

D A N S K E K V I N D E R S A R B E J D S - S I T U A T I O N - U D E O G H J E M M E

INDHOLD

Indledning

Kapitel 1. Kvinders dårlige stilling på arbejdsmarkedet

1. Gifte kvinders erhvervshyppighed
2. Husmødres interesse for at tage udearbejde
3. Vuggestue- og børnehavedækning i Danmark og Østtyskland
4. Diskriminering
5. Arbejdsmæssig ligestilling?

Kapitel 2. Forskellige forhold, der vanskeliggør kvinders udearbejde

1. Sygefravær
2. Erhvervsuddannelse
3. Hanne Reintoft - bemærkninger om erhvervsuddannelse
4. Rengøringsarbejde
5. Økonomisk indflydelse og fordelingen af arbejdet i hjemmet
6. Faglig organisering

Kapitel 3. Et par familiemæssige og samfundsmæssige aspekter ved kvinders arbejdsforhold

1. Familiemæssige problemer i forbindelse med kvindens udearbejde
2. Industrien, kvinderne og børnene

I N D L E D N I N G

I denne dels kapitel 1 drøftes den store stigning i gifte danske kvinders erhvervshyppighed, som har fundet sted i de sidste år - på trods af at børneinstitutionsdækningen slet ikke er fulgt med, og på trods af at kvinders forhold på arbejdsmarkedet ikke er blevet synderligt bedre i de sidste år.

De økonomiske konjunkturer, det øgede forbrugsbehov og de yngre generationers bedre uddannelse har ført langt flere gifte kvinder ud i arbejde end før; men der har endnu ikke været gjort tilstrækkelig meget for at ændre mandssamfundets fordomme mod kvinder. Husligt arbejde og problemer med børnepasning betragtes stadig som kvindeproblemer, hvad der giver de heltidsudearbejdende gifte kvinder et urimeligt og udmattende dobbeltarbejde. (Ikke kvinders udearbejde i sig selv, men den store mangel på ordentlige børneinstitutioner og mændenes manglende deltagelse i det hjemlige arbejde kan i øvrigt få ubehagelige konsekvenser for børnene).- Desuden undervurderes kvinders evner til arbejde og tænkning stadig, blot fordi de er kvinder.

-Alt i alt betyder det, at danske kvinder stadig er meget langt fra arbejdsmæssig ligestilling, - og dermed meget langt fra ligestilling i det hele taget.

I kapitel 2 diskuteres forskellige forhold, der vanskeliggør kvinders udearbejde, såsom påstande om større sygefravær; dårligere erhvervsuddannelsesmuligheder; den skæve fordeling af arbejdet i hjemmet; og dårlig faglig organisering.

Til sidst drøftes i kapitel 3 dels familieproblematikken heltidsarbejdende - deltidssarbejdende - hjemmegående kvinder, dels industriens forhold til et stort udbud af kvindelig arbejdskraft. (Hvorfor er industrien, som for øjeblikket råber på arbejdskraft, ikke interesseret i flere børneinstitutioner og ikke interesseret i at give kvinderne bedre arbejdsmuligheder i erhvervslivet?).

KAPITEL 1. KVINDERS DÅRLIGE STILLING PÅ ARBEJDSMARKEDET

1. Gifte kvinders erhvervshyppighed

I følge Socialforskningsinstituttets publikation nr. 55 (24) var lidt mindre end en fjerdedel af de gifte danske kvinder under 60 år erhvervsmæssigt beskæftiget i 1960, mens tallet var steget til en trediedel i 1965.

I 1971 var 53% af de gifte danske kvinder (endda blandt gruppen op til 74 år) erhvervsmæssigt beskæftiget (Statistisk Årbog 1972).

-Det er faktisk ikke noget under, at kvindemyterne og opdragelsen ikke har kunnet følge med, selv om man selvfølgelig godt kunne ønske sig, at de og f.eks. børneinstitutionsdækningen (se næste afsnit) snart tog et stort skridt fremad. (Udbygningen af børneinstitutionsnettet ser imidlertid ud til at være ved at gå i stå under de nuværende politiske Glistrup og anti-Glistrup-"spare"-konjunkturer).

For 1970 angiver Hanne Reintoft (1) følgende erhvervshyppigheder for gifte kvinder:

20-24 år:	61%
25-34 år:	55%
35-44 år:	60%

2. Husmødres interesse for at tage udearbejde

I 1965 undersøgte Socialforskningsinstituttet hjemmegående husmødres interesse for at tage udearbejde og de problemer, der var i forbindelse med at tage udearbejde (23).

Socialforskningsinstituttet skriver, at kun 18% af de hjemmegående husmødre svarede positivt på et spørgsmål om, hvorvidt de ville tage arbejde ved en eventuel ophævelse af den daværende sambeskatning. "Den almindelige mening" var jo, at sambeskatningen hindrede mange kvinder i at tage udearbejde. Også Socialforskningsinstituttet opfatter tilsyneladende i sine spørgsmålsformuleringer og i sine konklusioner sambeskatningen som en økonomisk hindring for kvinders udearbejde, selv om de inde i teksten til rapporten kommer med en bemærkning om, at det ikke altid var tilfældet.

I virkeligheden var sambeskatningen nemlig kun en økonomisk hindring i de tilfælde hvor kvinderne ville få en relativ høj indtægt. For lave kvindeindtægter var sambeskatning efter forsørgerskala faktisk billigere end særbeskatning af to indtægter uden forsørgerhedsattesten.

Der har imidlertid både før og efter sambeskatningens ophævelse været meget stor forvirring blandt folk om skattens virkning på hustruens udearbejde; men de økonomiske problemer er i virkeligheden ikke så store som hævdet.

Går man det nuværende skattesystem efter i sømmene, viser det sig, at det økonomiske problem ved ægteskabsbeskatning for arbejdsindtægters vedkommende faktisk mest er et psykologisk problem, som fremkommer ved at der flyttes rundt på nogle tal mellem ægtefællerne: mandens trækprocent stiger, når konen på grund af egen arbejdsindtægt får sit eget personfradrag m.v.

Der er grund til at bemærke, at Socialforskningsinstituttets spørgsmålsformulering favoriserede et højt tal for positiv holdning til sambeskatningens ophævelse i forbindelse med udearbejde, idet spørgsmålsformuleringen, så vidt jeg kan se, byggede på folks almindelige forvirrede begreber eller manglende begreber om sambeskatningen. De reelle økonomiske konsekvenser af sambeskatningen (henholdsvis dens ophævelse) for forskellige indkomstgrupper blev ikke klargjort for de kvinder, der deltog i undersøgelsen. (Man må her huske på, at Dansk Kvindesamfund, som fortrinsvis repræsenterede de økonomisk velstillede kvinder, i årevis havde propageret mod sambeskatningen uden at klargøre dens økonomisk set positive funktion for de økonomisk dårligt stillede kvinder).

På trods af Socialforskningsinstituttets fremgangsmåde blev det resulterende tal lavt: 18% af de hjemmegående husmødre, som vidste at der eksisterede sambeskatning, svarede positivt på et spørgsmål om, hvorvidt de ville tage udearbejde ved en eventuel ophævelse af sambeskatningen. En analyse af spørgsmålenes formulering kan derfor kun lægge ekstra vægt i den konklusion, Socialforskningsinstituttet drager af svarfordelingen: at det økonomiske moment ikke er nogen særlig stor hindring for kvinders udearbejde.

Socialforskningsinstituttet fandt, at vanskeligheder med børnepasning og efteruddannelse samt mulighederne for deltidsarbejde syntes ret afgørende ved de hjemmegående husmødres overvejelser om at søge udearbejde. (Vanskeligheder med børnepasning er i øvrigt et særlig stort problem på landet, hvor der i 1965 næsten ikke fandtes børnehaver).

Alt i alt fandt man ((23) og (25)), at interessen

for at tage udearbejde var betydelig hos de hjemmegående husmødre, idet 37% af dem på den ene eller anden måde overvejede at tage arbejde. (Siden 1965 er gifte kvinders erhvervshyppighed jo også steget betydeligt). Det er interessant at notere sig, at interessen kun i ringe grad afhang af, om det yngste barn var 0-2 år eller 3-6 år. - I praksis var andelen af udearbejdende gifte kvinder i de yngre generationer imidlertid stigende med det yngste barns alder.

Skønt 3/4 af de udearbejdende gifte kvinder foretrak deltidsarbejde (i øvrigt uanset yngste barns alder), havde kun lidt under halvdelen af de udearbejdende gifte kvinder i praksis deltidsarbejde (defineret som "arbejde under 30 timer om ugen" i 1965) - (25).

3. Vuggestue- og børnehavedækning i Danmark og Østtyskland

NB: Dækningsprocenten er beregnet i forhold til samt-lige børn i den berørte alder.

Hanne Reintoft angiver følgende tal for Danmark i 1969 (1):

Vuggestuedækning:	5%
Børnehavedækning:	19%
Fritidshjemsdækning:	3%

De nyeste tal kommer fra den i foråret 1973 udkomne Kommunal Håndbog (citeret efter Information den 10.7.73):

Vuggestuedækning:	7%
Børnehavedækning:	27%
Fritidshjemsdækning:	4%

Børnehavedækningen er altså blevet bedre; men den er stadig meget utilstrækkelig selv når man sammenligner med de ovenfor anførte 1970 tal for erhvervshyppighed blandt gifte kvinder (61% i gruppen 20-24 år og 55% i gruppen 25-34 år). Man må jo her huske på at erhvervshyppigheden stadig stiger, og at også mange børn af hjemmegående kvinder går i børnehave.

Ser vi på vuggestuedækningen, så er den desværre stadig næsten mikroskopisk. Det fremgår oven i købet af Kommunal Håndbogen, at kun 99 af de i alt 277 kommuner har vuggestue(r), dvs. at 178 kommuner ingen vuggestuer har. 10 kommuner har endda ingen børnehaver, og 189 kommuner har ingen fritidshjem.

Ser vi derimod på Østtyskland, så var 1970-tallene her i følge østtyske pjecer (15):

Vuggestuedækning:	25%
Børnehavedækning:	62%

4. Diskriminering ^{x)}

Mange danskere tror sikkert, at ansættelsesdiskrimineringen mod kvinder er næsten væk, - selv om de nok ikke kan undgå at opdage, at kvinder har meget sværere ved at avancere end mænd, og at kvinder på grund af dårlig erhvervsuddannelse hyppigere har ufaglært og dårligt betalt arbejde end mænd.

Er man kvinde og lægger man mere mærke til det, vil man imidlertid hurtigt opdage, at situationen er værre end man skulle tro ved en overfladisk betragtning; men meget af diskrimineringen foregår så skjult, at det normalt kun er de berørte kvinder og ansættende personer, der lægger mærke til det.

Problemet er i korthed det,

- 1) at ansættende personer ikke regner yngre kvinder for en stabil arbejdskraft;
- 2) at vort mandssamfund undervurderer kvinders evner og arbejdskraft, hvad der f.eks. giver sig udslag i at en del forældre og de fleste arbejdsgivere ikke mener, at det kan betale sig at give kvinder en god faglig uddannelse, og at det sjældent falder arbejdsgivere ind at lade kvinder avancere;
- 3) og at arbejdsgiverne ikke er interesseret i ældre kvinders arbejdskraft, undtagen til rengøringsarbejde (men det kan i øvrigt være svært nok for ældre mænd at få nyt arbejde i dag - vort samfund er ikke bare kvindefjendsk, det er også fjendsk overfor de ældre, - og børnene).

x) Se desuden s. 26-27 om kvindelige ingeniører og s.131-136 om kvindelige universitetsansatte akademikere.

(NB: ved arbejdsgivere er der her ment arbejdsgivere såvel i det private erhvervsliv som i det offentlige).

I forbindelse med undervurderingen af kvinders evner må man ikke glemme kvindeideologiernes rolle ved fastfrysningen af de områder, som det i Danmark anses for "acceptabelt" for kvinder at beskæftige sig med. Danske kvinders hovedbeskæftigelsesområder er jo stadig fag, som ligger i forlængelse af husmoder-, og elskerinderrollerne: rengøringsarbejde, tekstilarbejde, monotont pillearbejde på andre fabrikker, laborantarbejde, sekretærarbejde og andet tjenestearbejde, socialt arbejde, sygeplejearbejde, undervisningsarbejde, - og prostitution; - (men f.eks. ikke arbejde som indebærer autoritet, jfr. bemærkningerne s.27 om kvindelige ingeniørers vanskelige stilling i det private erhvervsliv).

Lad os se lidt nærmere på nogle af de områder, hvor arbejdsgiverne gerne ansætter kvinder: Unge kvinder kan godt bruges (indtil de bliver gravide) i butikker og bag skrivemaskiner - for de kan jo være så "dekorative"- og flittige. Arbejdsgiverne kan også godt bruge unge flittige fabriksarbejdere (indtil de bliver gravide), for arbejdsgiverne kan tjene tykt på mandssamfundets fordomme mod kvindelig arbejdskraft og fordomme om at manden skal tjene mest - ved at holde kvinderne på lave lønninger og i særlige kvinde-områder. Det er jo unægtelig bekvemt for arbejdsgiverne, at fordommene om kvinder som en dårlig arbejdskraft kan bruges til at tvinge kvinderne til at måtte nøjes med nogle af de mest monotone, trættende og psykisk ubehagelige job (oven i købet i forlængelse af det

monotone og kedelige huslige arbejde). De fleste mandlige arbejdere betakker sig for at overtage den slags arbejde, kvinder må udføre i kvindefagene på fabrikerne, mændene kan nemlig ikke holde det ud. Hvordan de kvindelige fabriksarbejdere så skal holde både et sådant arbejde og samtidig det monotone og kedelige huslige arbejde ud, - det er der ikke mange mænd, der spekulerer over. Både i middelklassen og i arbejderklassen er det så ovenud fordelagtigt for mændene, at tro på myten om at deres kvinder er skabt til monotont og kedeligt arbejde, for det "naturlige" kan man jo ikke rokke ved!

I vort samfund risikerer mange erhvervsbeskæftigede kvinder at blive fyret, når deres arbejdsgiver får at vide, at de er gravide. Også ved ansættelse kan det give kvinder et handicap at de er kvinder, fordi arbejdsgiveren tænker på, at det kunne blive besværligt for ham (NB: der er jo meget få kvindelige arbejdsgivere både i private og offentlige foretagender), hvis kvinden engang blev gravid. Også kvindelige akademikere, der søger ansættelse i offentlige institutioner, kan komme ud for denne form for diskriminering, selv om den officielt ikke er tilladt.

5. Arbejdsmæssig ligestilling ?

I forbindelse med at børneinstitutionsdækningen er alt for lille^{x)} og at mange kvinder ikke har nogen nævneværdig faglig grunduddannelse, betyder fyrings-truslen ved graviditet og den tilsvarende ansættelses-diskriminering, at det er meget svært for danske kvinder at arbejde erhvervsmæssigt uden længere perioder med afbrud.

^{x)} Med hensyn til spekulationer over om barnest (børnenes) interesser varetages bedst ved at moderen er hjemmegående (der er ikke ret mange praktiske eksempler på hjemmegående fædre, så det er blå i øjnene på kvinderne at snakke om "...hvis den ene af forældrene helst vil (evt. bør) være hjemme hos børnene osv."); ved hjælp af hushjælp, i privat dagpleje eller i en børneinstitution (mens moderen i disse tilfælde har udearbejde), så skal på dette sted siges følgende:

- 1) At tvinge moderen til at gå hjemme hos barnet (børnene) forhindrer hendes arbejdsmæssige ligestilling og dermed hele hendes ligestilling, det indskrænker barnets(eller børnenes)omgangskreds, og moderens eventuelle frustrationer over at være tvunget til at gå hjemme kan skabe et uheldigt klima for børnene.
- 2) Hvis en hushjælp eller en privat dagplejedame erstatter moderen, er barnets omgangskreds stadig ret begrænset i forhold til det sociale samvær, som børn oplever i børneinstitutioner. Desuden løser det jo ikke kvindernes samlede problemer at sætte den ene halvdel af kvinderne til at passe den anden halvdels hjem og børn, mens denne anden halvdel er væk på arbejde.
- 3) Hvis børneinstitutionerne er gode og børnene sunde, så forekommer denne løsning at være den ideelle for både moder og børn, vel at mærke hvis begge forældrene (når der er to forældre) samtidig tager sig kærligt og omhyggeligt af børnene, når de er hjemme. (Det er klart at et socialt samvær med mange børn og voksne ikke kan stå alene for børnene, de må samtidig have en fast og kærlig havn, som de altid kan ty til, ellers bliver det for uroligt for dem).

fort. næste side

Udover den pædagogiske indsats, som børneinstitutionerne selv kan yde, vil børneinstitutionspasning nemmere end de andre løsninger kunne medføre en ligelig fordeling af forældrenes arbejdsopgaver i hjemmet, sådan at fædre og deres børn vil kunne få meget mere fornøjelse af hinanden.

Desværre satser man i Danmark ikke altid så meget på børneinstitutioner, at man giver dem tilstrækkeligt med bevillinger, og det medfører at en del danske børneinstitutioner er underbeholdt med medhjælpere. Adgangsbegrænsningen ved de institutioner, der uddanner personale til børneinstitutionerne, samt den lave løn på børneinstitutionsområdet gør desuden, at det er svært for børneinstitutionerne at skaffe tilstrækkeligt mange kvalificerede pædagoger. Børneinstitutionerne kan imidlertid ikke fungere efter hensigten, hvis personalet ikke er veluddannet eller ikke tilstrækkeligt, for det er et stort og krævende arbejde at hjælpe en flok børn fremad i deres fysiske og psykiske udvikling. - Børneinstitutioner skal jo ikke være opbevaringsanstalter. (Pædagogkonflikten i foråret 1973 afslørede desværre, at mange danskere stadig er fulde af fordomme mod børneinstitutioner og børneinstitutionspædagoger - opbevaringsanstaltstanken er ikke forsvundet endnu, og det er foragten for kvindearbejde heller ikke).

Så længe børneinstitutioners forhold ikke er gode nok, er de i disse tilfælde selvfølgelig ikke en hel ideel løsning; men på længere sigt er en fuld og god udbygning af børneinstitutionsområdet aldeles afgørende for kvindernes arbejdsmæssige ligestilling, og den er også betydningsfuld for børnenes udvikling til harmoniske og ligestillede voksne. (I øvrigt bør børneinstitutioner være gratis ligesom skolerne).

noten slut

Det, at det er meget svært for danske kvinder at arbejde erhvervsmæssigt uden længere perioder med afbrud, er nok et af de vigtigste forhold i forbindelse med kvinders dårlige arbejdsmæssige muligheder, for det er jo ikke nemt med videreuddannelse og avancementsmuligheder, når man har afbrudte ansættelsesforhold, og det er ikke nemt at få arbejde igen, når man har gået hjemme nogle år og den erhvervsmæssige træning er blevet dårligere og måske forældet.

Faktisk er kvinders arbejdsmæssige ligestilling nok umulig så længe kvinderne ikke kan have uafbrudte arbejdsforhold (bortset fra kortere perioder med barselsorlov). Og med manglende arbejdsmæssig ligestilling følger manglende respekt og manglende ligestilling i det hele taget.

En samfundsstruktur, der nægter kvinderne adgang til uafbrudte arbejdsforhold, er derfor ikke i overensstemmelse med kvindernes tarv. Da den kapitalistiske samfundsstruktur i høj grad bygger på såkaldte arbejdskraftsreserver, hvor kvinderne og fremmedarbejderne jo udgør de mest "fleksible", forekommer det imidlertid usandsynligt, at en sådan samfundstype (altså f.eks. vores) pludselig skulle begynde at lave fuld børneinstitutionsdækning og lovgive om forbud for den private erhvervssektor mod ansættelsesdiskriminering og fyring af gravide kvinder. - Kvindernes kamp for ligestilling kan som omtalt i indledningen kun bringes til heldig afslutning i et socialistisk samfund.

K A P I T E L 2 , F O R S K E L L I G E F O R -

H O L D , D E R V A N S K E L I G G Ø R

K V I N D E R S U D E A R B E J D E

1. Sygefravær

En af de ting, der vanskeliggør kvinders situation på arbejdsmarkedet, er at man påstår, at kvinder forsømmer meget mere end mænd. Oplagt er det selvfølgelig, at når børnene er syge, så er det kvinden med den lave løn, som i givet fald tvinges til at blive hjemme, og ikke manden med den lidt eller meget højere løn. (Mandens arbejde betragtes jo også stadig som "vigtigere"). Børnepasning udefra er ikke altid nem eller billig at skaffe, rent bortset fra at det måske i visse tilfælde er bedst at forældrene selv passer det syge barn.

For at undersøge sagen nærmere kan vi kigge på lidt af det tilgængelige statistiske materiale om sygdom og sygefravær:

Det ser ud til at kønsforskelle vedrørende sygdom og sygefravær (som jo ikke er helt det samme) er lidt komplicerede. I følge amerikanske (Maccoby (30)) og danske (Reintoft (1)) sygdomsstatistikker er mænd mere sårbare overfor en lang række sygdomme end kvinder, mens der på den anden side også findes specielle kvin-

desygdomme (der mere eller mindre hænger sammen med kvinders forplantningsmæssige funktion).

I alle aldersklasser dør flere drenge/mænd end piger/kvinder.

I følge Hanne Reintoft (1), som har samlet en del sygdomsstatistik, er selvmordshyppigheden i Danmark dobbelt så stor for mænd som for kvinder. - Men der er flere forsøg på selvmord blandt kvinder.

Alt i alt er kvinder mere syge end mænd. På det danske arbejdsmarked har mænd imidlertid næsten lige så stort sygefravær som kvinder! En del af dette tilsyneladende paradoks ligger nok i, at de kvinder, som ville have det største sygefravær på arbejdsmarkedet, ikke arbejder ude (de seneste store sygdomsundersøgelser er lavet for en del år siden, hvor der ikke var nær så mange udearbejdende kvinder som i dag). - Måske ligger noget af forklaringen også i, at en del af kvindernes sygdomme ikke nødvendiggør direkte fravær fra arbejdet, og muligvis føles sygdomsbilledet desuden forværret hos hjemmegående kvinder, som er frustrerede over deres hjemmegående-tilværelse.

Opdeling i aldersklasser viser, at kvinders sygefravær er lidt større end mænds i aldersgruppen 15-39 år, mens der kun er meget små kønsforskelle mellem kvinder og mænd i aldersgruppen over 40 år.

Ved en undersøgelse af kvindelige kontorfunktionærer i 1964 fandt man, at gifte kvinder i alderen 21-55 år kun var fraværende p.gr.af sygdom en trediedel så mange dage som ugifte. Svenske undersøgelser bekræfter denne forskel mellem gifte og ugifte kvinder.

Når forskellene trods alt ikke er større selv om

gifte kvinder må forsømme en del for at passe syge børn, så må det nok skyldes, at gifte kvinder holder deres sygelighed mere nede end mænd og ugifte kvinder.

Også i andre lande er kvinders sygefravær mindre end det bliver påstået i de myter, der skal forklare den stillingsmæssige diskrimination mod kvinder.

Bl.a. i USA har man undersøgt myterne om kvinders større sygefravær og andet fravær og større "flakeri" (som man så nedsættende kalder det på dansk). Det viste sig i følge de undersøgelser, som refereres i Maccobys bog (30), at mænd forsømte flere arbejdsdage end kvinder på grund af sygdom. (Undersøgelsen blev foretaget i 1964, hvor kun noget over en trediedel af kvinderne havde udearbejde). Andet fravær var det samme for begge køn, og kun hyppighederne for arbejdsskift var størst for kvinder.

Selv det sidste resultat kan ikke bruges til f.eks. at forsvare at kvinder holdes i de dårligste stillinger (det er for øvrigt endnu værre i USA end i Danmark). Hyppighederne for arbejdsskift viste sig nemlig at hænge sammen med arbejdets kvalifikationsniveau. Når man holdt kvalifikationsniveauet fast, forsvandt forskellene. (Peterson 1964 / Maccoby (30)).

2. Erhvervsuddannelse ^{x)}

Som tidligere nævnt er også kvinders dårlige erhvervsuddannelse med til at vanskeliggøre kvinders arbejdssituation. Dårlig erhvervsmæssig uddannelse fører jo i et højtudviklet industrisamfund næsten uvægerligt (undtagen for overklassen) til dårligt og dårligt lønnet arbejde.

De følgende oplysninger er hentet fra Socialforskningsinstituttets uddannelsesundersøgelser og fra forskellige uddannelsesstatistikker og -undersøgelser andre steder fra (se i øvrigt litteraturlistens punkt 8 og 9 (og 7)).

Fra Erik Jørgen Hansen, 1971 (22) fremgår det, at langt flere piger end drenge i 14-20 års alderen arbejder som ufaglærte i dagens Danmark, og at langt flere drenge end piger indgår lærekontrakter.

Pigernes andel af de opnåede praktiske erhvervsuddannelser synes ikke engang at stige, tværtimod. I tresserne tegnede pigerne sig for ca. 30% af de indgåede lærekontrakter. Fra omkring 1967 er andelen af kvindelige lærlinge imidlertid faldet, bl.a. på grund af nedgangen i frisørfaget. I 1967 var kvindernes andel af lærlingeskolernes elever 28,2%, mens den i 1970 var faldet til 19,1% (Lilian Vohn (20)). (NB: Tallene for lærekontrakter og tallene for elever på lærlingeskoler kan egentlig ikke sammenlignes direkte, idet lærlinge over 18 år ikke indgår en normal lærekontrakt).

Da de unge generationer alt i alt har fået en

^{x)} De videregående teoretiske uddannelser omtales i kapitel 4 i 3.del (s.120). Læge- og ingeniøruddannelserne er omtalt på s.26-27 .

bedre uddannelse end de ældre generationer, er det ikke underligt, at man ved Socialforskningsinstituttets store undersøgelse af gifte kvinder i 1965 fandt, at gifte kvinders erhvervsuddannelsessituation var ganske dårlig, men at det især var for de ældre kvinders vedkommende (23). Af de udearbejdende gifte kvinder havde 40% og af de medhjælpende hustruer havde 20% modtaget en eller anden form for faguddannelse, for manges vedkommende endda kun en lille kortvarig uddannelse. Af de hjemmegående gifte kvinder (som udgjorde 2/3 af de gifte kvinder i 1965) havde langt færre fået en faguddannelse end af de udearbejdende gifte kvinder.

Jeg har desværre ikke tilsvarende tal for uddannelsessituationen for mænd i 1965, så hvis man vil sammenligne kvinders og mænds erhvervsuddannelse direkte, må man gå direkte til uddannelsesstatistikker og arbejdsfagsstatistikker. Enkelte uddannelsesstatistikker er omtalt i dette og det følgende afsnit samt i denne bogs uddannelsesdel (3.del).

Alt i alt viste Socialforskningsinstituttets undersøgelse, at besiddelse af en faguddannelse er et af de forhold, som fremmer udearbejdets omfang blandt de gifte kvinder. I länddistrikterne var faguddannelsen oven i købet nærmest en forudsætning for et højt beskæftigelsesniveau. I landet som helhed var gifte kvinder uden en faguddannelse ikke beskæftiget i samme omfang som kvinder med en faguddannelse, og kvinder med en længere teoretisk eller akademisk uddannelse var oftere beskæftiget end kvinder med en læringeuddannelse eller en kortere teoretisk uddannelse. - Der er jo også pokker til forskel på arbejdsforholdene og lønningerne for de to grupper.

3. Hanne Reintoft - bemærkninger om erhvervsuddannelse

(Citater fra bogen "Kvinden i Klasesamfundet", 1972 (1)).

" Når man undrer sig over kvindernes erhvervsvalg eller manglende vilje til at vælge et erhverv, der kræver uddannelse, må man også trække ind i billedet, at en meget stor del af de mulige uddannelser er skabt for mænd. Det gælder specielt inden for de praktiske fag - inden for uddannelserne til faglært arbejder - altså netop inden for de fag, som den økonomisk beskedent stillede familie kan tænke sig at anvende som uddannelsesmulighed for et barn. Ikke for det, for også denne uddannelse - med den nuværende mesterlære og den helt urimelige lærlingeløn - er en økonomisk belastning.

Deler man lærefagene op i 3 områder med handels- og kontorfagene som det ene - det er så kvindeligt at blive "noget på kontor", i hvert fald nogle år - vil man se, at der årligt [min understregning-eh] uddannes 8.000 piger og 4.000 drenge. Den anden gruppe er de typiske kvindefag, der er få og små - som f.eks. frisør-, skrædder-, hatte-, og skotøjsfaget - her vil vi se, at af 1.600 lærlinge var 1.400 piger og 200 drenge. Karakteristisk er det i øvrigt, at de typiske kvindefag er præget af stagnation og tilbagegang; det er lavtlønnede fag med høj arbejdsløshed, antagelig også højere end statistikken viser, fordi den kvindelige arbejdsløshed ofte er skjult arbejdsløshed, idet kvinderne tit er uorganiserede og ikke tilmelder sig som ledige og arbejdssøgende. Den tredje gruppe er de mere typiske drengefag, der er mangesidede og alsidigt udformede. Der er her ca. 15.000 drenge i lære og 200 kvinder. Men også inden for disse fag foregår der en kønsbestemt udvælgelse, og kvinderne har her meget små chancer. Typisk er det da også, at

man inden for elektronikbranchen - der næsten udelukkende bruger kvindelig arbejdskraft, fordi kvinderne har vist sig særdeles velegnede til dette fag - næsten udelukkende tager drenge i lære, således at kvinderne overlades det ufaglærte og dårligt betalte arbejde.
[Min understregning-eh].

Nedenstående tabel viser kvindernes utroligt ringe repræsentation og små muligheder for at skaffe sig adgang til de faglærtes kreds:

Bestand og tilgang til de større lærefag og brancher på teknisk skole:

1969	Bestand Heraf kvinder		Tilgang Heraf kvinder	
Glarmester	160	1	113	1
Maler	2712	324	811	110
Murer	3695	15	1077	3
Tømrer	6407	4	1980	1
Snedker	2441	8	832	3
Trykker og sætter	1696	71	534	22
Bager	806	23	348	6
Slagter	790	7	289	2
Frisør	2486	2189	655	544
Maskinarbejder	3812	2	1385	1
Automekaniker	6792	3	2554	0
Smed	4237	0	1699	0
I alt	36.034	2.742	12.277	693

Den store nye ufaglærte kvindegeneration er altså på vej med alle de problemer, dette giver kvinderne, og med de yderligere vanskeligheder, det skaber for

deres fremtidige frigørelsesproces.

I samme år (1969) er lærlingeskolernes elever fordelt således efter køn:

	I alt	Deraf kvinder	Procent
Teknisk skole	50.234	3.247	6,5
Handelsskole	17.913	10.969	61,2
[Tilsammen	68.147	14.216	20,8]

Dette er blot en klar understregning af, at kvinderne kun er overrepræsenteret i handels- og kontor-fagsuddannelserne, hvor det af et senere kapitel [i H.R.'s bog] vil fremgå, at de ikke når op i ledende stillinger.

Tilbageholdenheden med at antage kvinder i lære-forhold begrundes i mange forhold. Det begrundes med kvindernes fysiske handicap derved, at de antages at have færre kræfter end mændene - et forhold, der dog ikke er af den store betydning med den moderne tekniske udvikling. Endelig argumenteres der meget ofte med pigernes frafaldsprocent og den tidlige afgang fra erhvervene. Det er uomtvisteligt, at en del piger standser midt i uddannelsen, og dette er et problem. Afgang fra erhvervet er derimod ikke et godt argument, da det tit kun er en periodisk afgang betinget af fødsler og små børn, mens kvinderne i stigende grad går i gang igen, når børnene er fra hånden. [Min understregning-eh].

Men det er diskutabelt, om vi lovgivningsmæssigt og på andre måder tager rigtigt på problemerne omkring ophør midt i læretiden. Den kvindelige lærling har stadig ret til at afbryde lærlingeforholdet, hvis hun indgår ægteskab, og det kan ikke være en rimelig

"sær"-bestemmelse for de kvindelige lærlinge. De har også ret til at afbryde læreforholdet ved graviditet. Det er måske lidt lettere at se begrundelsen herfor. Men det er stadig en diskutabel regel, der også på dette område i erhvervslivet burde afløses af fornuftige bestemmelser omkring graviditet og fødsel med pause på tilstrækkelig lang varighed og finansieret af arbejdsgiveren på en sådan måde, at det betales kollektivt og ikke af den enkelte læremester, som kunne bruge dette argument for ikke at ansætte kvinder i kontraktlige læreforhold.

Disse muligheder for at afbryde læreforholdet er antagelig en af de "begunstigelser", der holder kvinderne nede i stedet for at støtte dem til at klare sig på lige fod med mændene ... [Den store forskel] i drengenes og pigernes gennemførelse i læreforhold ... understreger, at også den ganske unge kvinde har brug for samfundets støtte, når hun skal til at klare sig på arbejdsmarkedet.

Der er for kvinderne al mulig grund til at protestere imod den repræsentation, som samfundet giver dem, når læreforhold skal undersøges, diskuteres, eller der skal lovgives om disse forhold på ny. Hverken ved forberedelsen af lærlingeloven af 1921 eller ved loven af 1937 eller den nugældende lov af 1956 indgik overvejelser om pigernes specielle problemer under den faglige oplæring. [Min understregning-eh].

Selv om den ene fjerdedel [eller rettere mellem en fjerdedel og en trediedel] af lærlingene i 1965 var piger, bestod lærlingekommissionen, der afgav betænkning 1955, af 24 mænd og ikke én kvinde. [Min understregning-eh]. I dag er 1/3 af lærlingene piger [dette tal skal rettes til 1/5], og inden for handels- og kontorfaget udgør de 64% af lærlingene. Men alligevel

føres tilsynet med den samlede lærlingeuddannelse af det i henhold til lærlingelovens §25 nedsatte lærlingeråd udelukkende af mænd. [Min understregning-eh].

Men ét er, at der ikke gøres noget for dels at motivere kvinderne til at søge uddannelse og dels at støtte dem igennem til uddannelsens gennemførelse. Noget andet er, at man på mange felter ligefrem modarbejder kvinderne. Der er traditionelt fag, hvor kvinderne mener, at de hører hjemme, hvortil de naturligt søger uddannelse, og hvor de samfundsmæssigt har klaret sig godt. Om det så er hensigtsmæssigt, at netop disse fag er specielle kvindefag, er noget andet. Men det er de, og det har hjulpet kvinderne til i hvert fald på disse felter ikke at stå uuddannet. Det drejer sig om pleje- og omsorgssektoren.

Her er kvinderne klart overrepræsenteret. På børneforsorgsseminarierne var der i 1967 kun 30% mænd. Inden for åndssvageforsorgen og uddannelsen til omsorgsassistent var samme år 90% kvinder. Inden for sygeplejeuddannelsen er der kun meget få mandlige elever, og med hensyn til seminarieuddannelsen er ca. 55% kvinder og 45% mænd.

Det interessante ved disse uddannelser er i denne sammenhæng, at man har interesseret sig meget for at øge den mandlige tilgang. Det er en kendt sag, at det er lettere at få et fag lønmæssigt placeret når det er et mandsfag og ikke et typisk kvindefag, hvilket næsten altid traditionelt underbetales. På den anden side ved kvinderne også udmærket, at der altid vil være tendens til, at mændene vil skaffe sig de avancementsstillinger, der er inden for faget. Alligevel har man i disse typiske kvindefag inden for omsorgssektoren strakt sig så vidt for at få mandlig tilgang, at man har slækket på kvalitetskravene over for de mandlige ansøgere, således at man altså tog de bedste

piger og de næstbedste mænd.

Dette er grotesk, når man ser de store områder inden for uddannelse og erhverv, der er næsten totalt domineret af mænd, og hvor man aldrig har rørt en finger for at skaffe kvinderne lettere adgangsforhold. Tværtimod - også inden for disse områder skal de være bedre end mændene for at komme i betragtning. Det var nok så rimeligt, om kvinderne holdt de bastioner, de havde vundet, indtil de havde vundet retfærdig adgang til alle andre fag. Derefter kunne man i fællesskab arbejde for udjævningen mellem typiske mands- og kvindes fag. "

...

" Hvilke krav kan kvinderne stille for at rette op på skævheden?

[med hensyn til hele uddannelsessystemet].

Først og fremmest må der selvfølgelig stilles krav til samfundet om bedre uddannelsesstøtte i det hele taget til begge køn, således at de unge, der trænger til økonomisk støtte, får dette i et sådant omfang, at de ikke behøver lade studierne forsinke eller ødelægge af det erhvervsarbejde, der blot er sinkende og som helhed dyrt for samfundet, fordi uddannelsesapparatet belastes økonomisk længere end nødvendigt af studenten, der forsinkes i studiet. Der er givet en klar tendens til, at pigerne rammes hårdt af den manglende uddannelsesstøtte, fordi det ofte ikke vil være dem, familien udvælger, hvis man har råd til at uddanne blot et enkelt barn eller to. Det skal her understreges, at denne uddannelsesstøtte må sættes ind allerede fra det 8.-9.skoleår, hvor vi ved, at eleverne sorteres fra i dem, der har mulighed for at uddanne sig, og dem, der ikke får chancen.

Dernæst må kvinderne stille de krav, som også er nødvendige for deres tilpasning til arbejdsmarkedet: At der skabes ordentlig service fra det offentlige side, således at der er vuggestuer, børnehaver, vaskerier osv. i tilstrækkeligt omfang, og der må stilles krav om studenterboliger af en sådan kvalitet og kvantitet, at studenterfamilien med børn får optimale vilkår, da vanskelighederne ellers traditionelt vil ramme den kvindelige studerende.

Endelig var det måske på sin plads at stille krav til samfundet som helhed og til uddannelsesinstitutionerne og de uddannedes organisationer om særlige foranstaltninger for at rette op på kvindernes stilling med hensyn til at skaffe sig en uddannelse.

Vi ved at hele placeringen i samfundet og dermed hele et menneskes livsløb er afhængig af skolegang og senere erhvervsmæssig uddannelse. Vi lever i et samfund, hvor uddannelsen er indrettet for mændene, og hvor der foretages en uformel, men ganske konsekvent, udvælgelse, således at mænd får fortrinsret. Inden for de typiske mandefag gøres der intet for at skaffe kvinderne større repræsentation, men inden for de typiske kvindefag kæmpes der for mændenes ligestilling.

Den ene halvdel, nemlig kvinderne, burde stille krav om, at der ved hjælp af lovgivning og forordninger for de enkelte læreanstalter og uddannelsessteder blev taget særlige hensyn til den kvindelige repræsentation, således at kvinderne faktisk fik en fortrinsret ved optagelse på uddannelsesstedet, indtil kløften mellem mænd og kvinder var forsvundet.

Dette ville antagelig være den eneste konsekvente måde at få udlignet på, og da man ikke har kunnet fremskaffe noget bevis på kvindernes ringere intelli-

gens, kunne det ikke blive et handicap for samfundet at udjævne uddannelseskløften.

Men kravet - der er rimeligt - bliver svært at få gennemført. "

- Så vidt Hanne Reintoft.

4. Rengøringsarbejde

Både kvinders relativt dårlige erhvervsuddannelse og den forbedring, der trods alt er kommet siden anden verdenskrig i uddannelsesniveaut hos den unge del af befolkningen, afspejler sig i de tal, som Socialforskningsinstituttet fandt for arbejde med rengøring i 1965 (23) (og i de høje tal for ufaglærte kvindelige arbejdere i almindelighed).

Det er faktisk deprimerende at se, at 29% af samtlige udearbejdende gifte kvinder i 1965 var beskæftiget ved rengøringsarbejde og andet husligt arbejde. Hvis man opdeler efter de udearbejdendes alder, finder man, at det især er de ældste blandt de gifte kvinder, som var beskæftiget med rengøring og andet husligt arbejde:

Knap halvdelen af samtlige udearbejdende gifte kvinder mellem 45 og 60 år var beskæftiget ved rengøring og andet husligt arbejde mod ca. en fjerdedel blandt de yngre aldersgrupper.

5. Økonomisk indflydelse og fordelingen af arbejdet i hjemmet

Selv i dag er der mange danske kvinder, som allernådigst må tigge husherren om rimelige husholdningspenge, og som slet ikke må få noget at vide om familiens økonomiske situation. Det er en ydmygelse af rang, som for en del kvinder netop er deres bevæggrund til at tage udearbejde.

Ved Socialforskningsinstituttets undersøgelse i 1965 (24) fandt man, at kvindens indflydelse på familiens økonomiske beslutninger voksede, jo større hendes relative indtægt var i forhold til mandens.

Ved Socialforskningsinstituttets undersøgelse fandt man også, at kvindens arbejde uden for hjemmet i visse tilfælde medførte, at manden blev draget med ind i beslutninger om husholdning og børneopdragelse. Men selv kvindens heltidsudearbejde fik ikke manden til at lave ret meget mere arbejde i hjemmet. Og man kommer ikke uden om at dette punkt er meget afgørende for kvindens trivsel, hendes præstationer (f.eks. af intellektuel, kunstnerisk, faglig eller politisk art) og karriere (karriere her brugt i en bred betydning). Med det enorme og umenneskelige arbejdspress, som hviler på de allerfleste danske heltidsudearbejdende kvinder, er der ikke noget underligt i, at de ikke får tid til at læse ret meget eller til at videreudanne sig - eller til at deltage i fagforeningsmæssigt og politisk arbejde.

Der er stadig en meget udbredt tendens til at både mænd og kvinder satser mest på mandens arbejde. Når økonomien er i orden, er det (især hvis der er små børn) også så "nemt" (på kort sigt!) for begge parter, hvis konen opgiver sit udearbejde. Selv om

perioden med små børn kan være en hård (omend dejlig) tid for udearbejdende kvinder, så bør omgivelserne og det vil først og fremmest sige familie og læger imidlertid lade være med næsten automatisk at råde kvinderne til at holde op med at arbejde i denne vanskelige periode. Det er faktisk en arbejdsmæssig diskrimination mod kvinder. - Som nævnt tidligere er kvinders arbejdsmæssige ligestilling knyttet nøje sammen med kvinders uafbrudte erhvervsarbejde.

Det bliver tit diskuteret om der er en tendens til at mændene laver mere af arbejdet i hjemmet i de nye generationer. Ser man på heltidsudearbejdende kvinder, hvor tendensen, hvis den var der, skulle være mest udtalt, så viste Socialforskningsinstituttets undersøgelse i 1965 (24), at mændene hjalp en anelse mere til, jo yngre konen var. Men der var stadig ikke tale om ret meget andet end netop lidt "hjælp".

- Arbejdsmæssig ligestilling mellem unge ægtefæller uden børn er ikke ualmindeligt i dag; men situationen ændrer sig normalt, når der kommer børn, - for så koster ligestillingen langt mere arbejde af manden!

I vore dage behøver arbejdet i hjemmet, bortset fra madlavning og arbejde i forbindelse med børn, ikke nødvendigvis at være særlig tidskrævende - hvis man har penge nok til at tage det lidt let, dvs. købe dyrt ind og f.eks. ikke reparere slidt tøj så omhyggeligt. Det hjælper også, hvis man har psykisk overskud til ikke at være særlig fintfølelse over for et par nullermænd og lidt uorden; men det kræver bl.a. at man har plads nok.

Socialforskningsinstituttets undersøgelse viser

imidlertid, at det er meget få gifte danske kvinder, der er så privilegerede, at de kan tillade sig kun at bruge lidt tid til arbejdet i hjemmet.

6. Faglig organisering

Organisering er et begreb, som kvinder traditionelt opdrages til at føle sig hævet over. "Kvinder skal virke i hjemmet og gennem deres mand - og hvis de har arbejde, er det kun midlertidigt og ikke noget, der skal tages alt for alvorligt". - Oven i købet forbyder mange mænd deres koner at lade sig organisere, efter hvad konsulenter i HK har fortalt en gruppe studerende fra Roskilde Universitetscenter (29). Disse mænd mener vel, at de ad denne vej kan pointere, at deres egen indkomst er den primære for familiens underhold, mens konens "kun" er et "supplement".

En anden sag er, at arbejdende kvinder på grund af deres urimelige dobbelt-arbejde simpelt hen ikke har ret mange kræfter og ret meget tid til overs til organiseret fagligt arbejde.

Disse to forhold gør, at mange kvinder er alt for dårligt fagligt organiseret, så de kommer til at stå svagt på deres arbejdsplads. I følge Hanne Reintoft er kvindelige industriarbejdere dog næsten alle organiserede, de fleste i Kvindeligt Arbejderforbund. Men det er også nok så meget et spørgsmål om at bruge sine organisationer, og her spiller der yderligere det ind, at det i vort samfund ikke er velset, at kvinder beskæftiger sig med politik eller arbejdskampe (hvad der også stiller dem svagt - i samfundet som helhed og på arbejdet). - Strejker er "ukvindelige", - og

farlige for mandens herredømme. (Det er ikke ualmin-
deligt at mænd forbyder deres kone at strejke).

Det er i øvrigt meget lærerigt at læse om den
kvindelige arbejderbevægelses historie, f.eks.
om Kvindeligt Arbejderforbunds oprettelse i 1901 (7).
Det var et hårdt job at starte organiseringen af
de lavtlønnede, ufaglærte kvindelige arbejdere.
Både mange af de arbejdende kvinder og mænd, og
selvfølgelig især arbejdsgiverne, gjorde vældig
modstand.

I 1870'erne var det endda kun under kraftig mod-
stand fra en stor del af de mandlige partimedlemmer,
at kvinder fik lov til at blive stemmeberettigede
medlemmer af de socialdemokratiske partiafdelinger
(6).

KAPITEL 3. ET PAR FAMILIE - MÆSSIGE OG SAMFUNDSMÆSSIGE ASPEKTER VED KVINDERS ARBEJDSFORHOLD

1. Familiemæssige problemer i forbindelse med kvindens udearbejde

Det danske samfund giver ikke alle gifte kvinder
reelle muligheder for at kunne vælge udearbejde. Så-
længe børnene er små er det tit et vanvittigt ræs
for mange familier, hvor begge forældrene har ude-
arbejde, at få det hele til at klappe, med børneafle-
vering, arbejde, børnehentning, indkøb, madlavning
osv. Desuden er arbejdet temmelig ubehageligt og dår-
ligt lønnet for alt for mange mennesker i vort ka-
pitalistiske samfund. Det er derfor ikke underligt,
at nogle familier i Danmark foretrækker at holde den
ene af ægtefællerne ude fra et ubehageligt arbejde.
Da kvinder i vort samfund normalt har dårligere er-
hvervsuddannelse og er dårligere lønnet end deres
mænd, er der heller ikke noget underligt i, at man
i en del familier følger det traditionelle mønster
og holder konen hjemme.

Når børnene bliver store, bryder mange hjemme-
gående husmødres verden imidlertid sammen. - Men så

er det for sent til en 1.klasses løsning - der er højst 2. klasses løsninger tilbage. Nogle få kvinder klarer at begynde forfra og starte på en uddannelse, gennemføre den og bruge den i et arbejde; men det er kun en farbar vej for de færreste.

Vanskelighederne i perioden med små børn er imidlertid ikke bare af praktisk art. Kvindernes vanskeligheder med at komme ud at arbejde i denne periode bunder også i myterne om, at kvinden skal gå hjemme hos "sine" børn, og at manden kun er en "mand", hvis han kan forsørge kone og børn. Det er stadig ikke ualmindeligt, at manden ligefrem forbyder konen at arbejde ude - blot af hensyn til sin egen prestige og bekvemmelighed.

I et af de tilfælde, vi kender, tog konen alligevel et halvdagsarbejde, og hun fik sine halvstore børn til at holde tæt. Et stykke tid efter at hun havde taget arbejde, bad hun igen om lov, og manden nægtede igen med den sædvanlige udflugt om at så ville hjemmet osv. ikke blive ordentligt passet. Forelagt kendsgerningerne måtte han bøje sig. (Vi har ikke hørt noget om at han lavede mere arbejde i hjemmet af den grund).

Da det kan være meget hårdt for mange familier i et kapitalistisk samfund at konen overhovedet arbejder ude, så bliver man i nogle familier tvunget til at foretrække, at konen har et deltidsarbejde i stedet for et heltidsarbejde - for det er jo endnu sværere for mænd at få en halvdagsstilling end for kvinder, og ideologierne er stadig imod det.

Så længe kvinder har deltidsarbejde, vil det imidlertid være dem, der hænger på arbejdet i hjemmet. Og så længe der overhovedet er en stor gruppe kvinder, der har deltidsarbejde eller er hjemmegående husmødre, vil det smitte af på den såkaldte "offentlige mening" - og det betyder jo et (i helt bogstavelig forstand) op-slidende dobbeltarbejde for de fleste heltidsudearbejdende kvinder med børn. - Det splitter også kvinderne (og familierne).

For at et kapitalistisk samfund kan løbe rundt, er det vigtigt for industrien, at lønarbejderne arbejder så hårdt som muligt og forbruger så meget som de har råd til. Hidtil har mange ment, at til dette formål var kernefamilien med den hjemmegående kone fortrinlig:

Manden pukler løs og er bange for at være kritisk på sin arbejdsplads (f.eks. overfor hårdt eller farligt arbejde) - bliver han fyret, ryger hele familiens indkomstgrundlag. Og konen forbruger løs for at kompensere for manglende reelt indhold i tilværelsen. I sin isolerede tilværelse, hvor det ofte kun er reklamen og ideologierne, der trænger ind, opdrager hun desuden sine børn til at blive lydige lønarbejdere og forbrugere, der skal bruge alle deres kræfter på den lille enkeltfamilies problemer.

Nu hvor over halvdelen af de gifte danske kvinder har erhvervsarbejde er ideologierne trods alt blevet ændret en lille smule. I dag har det vist sig, at kernefamilien med den heltidsudearbejdende kone også er ganske "effektiv" for industrien:

Nu pukler begge ægtefæller løs, og da deres ind-

tægt normalt stiger, har de også råd til at forbruge mere. Familien "må" jo kompensere for nedgangen i egentlig fritid ved at forbruge mere (det skyldes nu delvis at kortere tid til indkøb og husholdning fører til dyrere indkøb), og konen "må" jo kompensere med et større forbrug for at hun i følge ideologierne bliver en "dårligere kone og moder" på grund af sit udearbejde.

Nu bliver man helt forvirret, for hvilken familietype er så egentlig bedst for den kapitalistiske industri? Så vidt jeg kan se, er "det bedste" i dag vel egentlig at have begge familietyper samtidig - så kan der spilles på begges specielle "fordele", og desuden bliver menneskene i de to familietyper som før nævnt splittet op mod hinanden i et indbyrdes konkurrenceforhold. Ved stadig at have Moder-Husmoder-myterne i baglommen bliver den kapitalistiske industri også ved med at kunne have kvinderne som en "fleksibel arbejdskraftsreserve", som man stadig kan koste lidt ind og ud med efter som de økonomiske konjunkturer nu er til.

Ikke bare ugeblade og lignende kan bruges til at "ordne" denne trafik - også f.eks. børneinstitutions- og skattepolitikken kan bruges.

2. Industrien, kvinderne og børnene

Man skulle umiddelbart tro, at Industrirådets skrigen efter mere arbejdskraft i disse år (specielt efter vor indtræden i Fællesmarkedet) ville blive fulgt op af et bevidst arbejde for at få oprettet flere børneinstitutioner, så nogle flere mødre kunne komme i arbejde i erhvervslivet. Og man kunne måske

endda komme for skade at tro, at det er politikernes og ideologernes viden om truende kriser, som gør at de nu (1973) propaganderer for, at udbygningen af børneinstitutionsnettet ligefrem skal standses. Det er nu nok en milevid overvurdering af ideologernes forudseenhed. Det kapitalistiske samfunds ideologier, herunder også familieideologierne, har aldrig været foregribende, fordi dette samfund basalt er uden bevidsthedsbårne feedback-mekanismer - højst afspejler ideologierne en begyndende udvikling, oftere en kulmineret og måske forsvindende situation. Det kan derfor ikke være angsten for kommende kriser (hverken handelskriser, som kan give arbejdsløshed, eller råvaremangel, som tværtimod må kompenseres ved mere menneskeligt arbejde), der får ideologerne til at modsætte sig en børneinstitutionsudbygning, som ville gøre det lettere at få flere kvinder ud i erhvervslivet.

Forklaringen skal snarest søges i betragtninger i stil med de følgende:

Set ud fra industriernes synspunkt er rentabiliteten af børneinstitutionerne tvivlsom (selv om den er det modsatte for samfundet som helhed og for de enkelte familier). Børneinstitutionerne er under et vist mål af offentlig kontrol, personalet er uddannet og organiseret på landsplan og derfor tilbøjeligt til højlydt at stille visse minimale kvalitetskrav på børnenes (og egne) vegne. Derfor er der grænser for, hvor langt ned kvaliteten og dermed omkostningerne kan sættes ved børneinstitutioner. - Sådanne grænser findes til gengæld næsten ikke for privat pleje. For det første kan man her udnytte, at mange hjemmegående husmødre presset af den gængse familierolleideologi og måske af selv at have mindre børn ikke ser andre muligheder for at tjene en ekstraskilling end at påtage sig et hjemmearbejde, - hvad enten det nu er

samling af kuglepenne eller pasning af andres børn, der tilbydes. De vil derfor være villige til at påtage sig arbejdet til den meget lave pris, der er normalt på dette arbejdsmarked på grund af dets store overskud af potentielle arbejdere - børnepasning vil endda kunne presses endnu længere ned i pris end kuglepennearbejdet, fordi det som "værdigt kvindearbejde" vil være socialt accepteret i langt videre kredse. For det andet vil nedsættelse af prisen på pasning af det enkelte barn for dagplejemoderen kunne kompenseres ved, at hun passer et større antal børn med tilsvarende mindre opmærksomhed. For det tredje vil dagplejemoderen (ligesom hjemmearbejdersken) være villig til at arbejde for en lavere betaling hvis hun er skattefri (og det er tilfældet både for private plejeordninger og i vid udstrækning også for kommunalt organiseret og kontrolleret dagpleje).

Da kvinders villighed til at påtage sig dårligt lønnet erhvervsarbejde naturligvis er størst, hvis omkostningerne til nødvendig børnepasning er små (under den udtrykkelige forudsætning vel at mærke, at de mener at børnene passes forsvarligt), vil det være en fordel for industriejerne, hvis børn af udearbejdende mødre passes privat, og hvis propagandamøllen fortæller mødrene, at børneinstitutioner er noget ukærligt lort.

Størst er fordelen for industriejerne naturligvis, hvis børnepasningsordningerne er helt private (familie- og venneordninger) - så bliver børnepasningen jo billigere for industriejerne. Det er da også hvad Glistrup forlanger.

Løs privat pasning har desuden den fordel for industriejerne, at den fører til, at kvinderne knyttes mere løst til arbejdsmarkedet end hvis børnene fik fast plads på børneinstitutioner. Derved opretholdes

industriejernes "fleksible arbejdsmarked".

Den for industriejerne mest ufordelagtige børnepasningsordning er børneinstitutionerne - specielt vuggestuerne, hvor de sanitære og pædagogisk-sociale kvalitetskrav er særlig dyrekøbte. Det er da også mod vuggestuerne f.eks. Politiken og Mogens Camre retter propagandakanonen (1973).

Selvfølgelig stemmer det heller ikke Industrirådet mildere, at et hav af unge damer hvert år arbejder i den sociale sektor for at samle points nok til at komme ind ved småbørns- og børnehaveseminarierne i stedet for at melde sig under fanerne ved f.eks. B&O's loddeapparater.

I forrige århundrede blev engelske arbejderbørn bedøvet med opium, mens mor var på arbejde. Det ville på kort sigt være den ideelle ordning for industriejerne, da deres væsentligste arbejdsmotiv er profit; men dels er det med Socialdemokratiet i en magtposition ikke politisk acceptabelt, dels ville det blive for dyrt i længden, når den næste arbejdergeneration blev udtyndet på den måde. Den næstbedste løsning på børnepasningsproblemet (for industriejerne) er så den private løsning, og ingen skal få nogen fornuftig industrimagnat til at mene, at andet er påkrævet.

Skulle så også en vis del af mødrene foretrække at blive hjemmegående mens børnene er små, hvad gør så det? Hvor der handles der spildes, og de skal nok komme igen om femten år. I mellemtiden kan en del af dem passe de udearbejdende kvinders børn. Når de femten år så er gået, vil de være herligt ukvalificerede,

fordi kvalifikationskravene har ændret sig. Så bliver der stadig nogen lavtlønnede kvinder til at tømme kontorerne askebægre. - Samtidig vil deres mænd jo i mellemtiden være presset til større lydighed, fordi de mere end kollegerne med en lønnet kone afhænger af én indtægt.

Altså gevinst på alle lodder - undtagen på ordentlige vuggestuer.
Gevinst for industriejerne vel at mærke.

Man er altså nødt til at gøre sig klart, at kravet om børneinstitutioner må rejses som det, det er: Et krav, som (sammen med mange andre) må opfyldes, hvis kvinderne skal kunne blive ligeberettigede som arbejdende mennesker og derfor som mennesker i det hele taget. Og kravet om ordentlige børneinstitutioner (med kvalificeret og tilstrækkeligt personale) må rejses som et krav, hvis opfyldelse er nødvendig, hvis bare den nuværende produktionsform, hvor ca. halvdelen af mødrene til børn under 3 år og så godt som alle fædrene er i arbejde, ikke skal hævne sig på børnenes udviklingsmuligheder.

Derimod skal man ikke lulle sig selv i søvn i den forventningsfulde formening, at kvindernes interesse i en arbejdsmæssig ligestilling, som ikke købes på børnenes bekostning, og industriejernes interesse i kvindelig arbejdskraft er så sammenfaldende, at man kan forvente nogen støtte fra LK-NES, Den Kongelige Porcelainsfabrik, Angli eller B&O.

3 . D E L

U D D A N N E L S E O G O P D R A G E L S E

(D A N M A R K)

INDHOLD

Kapitel 1. Tal om skoleuddannelse

1. Kønsfordelingen i folkeskolen
2. Kønsfordelingen i gymnasiet
3. Udviklingen i gymnasiefrekvensen
4. Kønsfordelingen på gymnasielinier i efterkrigstiden
5. Geografisk skævhed
6. Social skævhed

Kapitel 2. Børns læsning

Kapitel 3. Blandede betragtninger om bremsningen af pigers intellektuelle udvikling

1. Indledning
2. Barndommens udvikling af kønsforskelle med hensyn til teknik og fysik
3. Pigers holdning til regning og matematik
4. Kønsforskelle med hensyn til rumsans
5. Skiftet i pigers samlede skolepræstationer i den sene pubertet
6. Opdragelsen til at være gift kvinde. Et engelsk eksempel
7. Kønsrollemønstrenes pres på unge piger
8. Abstraktion og koncentration
9. Om mandens større "værdi" og kvindens rolle som den usikre, uselvstændige og omsorgsfulde storforbruger

Kapitel 4. Tal og et par betragtninger om de videregående (teoretiske) uddannelser

1. Kønsfordelingen på de videregående uddannelser
2. Geografisk skævhed
3. Social skævhed
4. Kønsfordelingen ved universitetsfag
5. Lillian Vohns afsluttende bemærkninger om kønsfordelingen i uddannelsessystemet
6. Kvindelige universitetsansatte akademikere

KAPITEL 1. TAL OM SKOLE- UDDANNELSE

I dag får piger en lidt bedre folkeskoleuddannelse end drenge, og i gymnasiet er der efterhånden lige så mange piger som drenge; men ved de højere uddannelser er der stadig færre kvinder end mænd.

For at belyse situationen nøjere bringes et par citater fra Lilian Vohns artikel "Kønsforskelle i uddannelsessystemet" i Undervisningsministeriets tidskrift Uddannelse 1973, nr. 4-5.

1. Kønsfordelingen i folkeskolen

" Betragter vi elevtallene for folkeskolen, finder vi, at pigernes andel i alle klasser over 8.klasseniveau er større end drengenes andel. Således udgør pigerne 55% til 60% af samtlige elever i 9.-10.klasse og 1.-3. real.

Ser man på overgangsfrekvenserne fra en klasse til den næste, finder man, at pigerne har højere overgangsfrekvenser (dvs. tilbøjelighed til at fortsætte skolegangen) til og med realeksamen. Ser man derimod på overgangen til gymnasiet, finder man, at drengene fortsætter hyppigere end pigerne. Udviklingen igennem de senere år har dog betydet en reduktion i forskellen mellem pigernes og drengenes overgang fra 2.real til 1.g., men omvendt en udvidelse af forskellen ved over-

gangen fra 3.real til 1.g. I de kommende år bliver det derfor meget spændende at konstatere, hvor mange af de "udskrevne elever" fra 10.klasse og 3. real, der siden bliver indskrevet ved HF-uddannelse. "

2. Kønsfordelingen i gymnasiet

" Ved vurderingen af overgangen fra realafdeling til gymnasium, må det imidlertid erindres, at den procentdel af drengene, der kommer i realafdelingen, er væsentlig mindre end pigernes andel. Betragter vi derfor i stedet den faktiske kønsfordeling ved optagelsen til 1.g., fås følgende udvikling:

	Kvindernes andel af samtlige optagne i 1. gymnasieklasse:
1962	45,9%
1965	46,7%
1968	46,9%
1969	48,8%
1970	49,0%

Som det ses heraf, har der ved optagelsen af elever til 1.g. i de seneste år været en kønsfordeling, der svarer til den, der eksisterer for hele befolkningen i de relevante aldersgrupper, nemlig ca. 49% kvinder og 51% mænd.

Til supplerung kan oplyses, at kvinderne udgjorde 52% af de optagne i 1.HF-klasse og 45% af de optagne i 1.klasse ved studenterkurserne i 1970.

Kvindernes andel af eleverne i 1.g. er steget såvel på den matematiske som på den sproglige linie, hvilket medfører, at der er en svag tendens til mere ligelig kønsfordeling på den matematiske linie [jfr.

dog s.92-eh], men også en tendens til mere ulige fordeling på den sproglige linie.

Kvinderne udgjorde følgende andele ved optagelsen til 1.g.[Min understregning-eh]:

	Matematisk linie	Sproglig linie
1967	27,4%	70,3%
1969	29,9%	71,5%
1970	30,2%	72,5%
"		

3. Udviklingen i gymnasiefrekvensen

" Sammenholder man tilgangen til gymnasiets 1.klasse med de tilsvarende gymnasiekrutteringsårgange, finder vi at udviklingen fra 1950 har været følgende:

	Gymnasiefrekvensen i pct.	
	Mænd	Kvinder
1950	5,7	4,5
1955	6,6	5,7
1960	9,0	7,7
1965	12,4	11,4
1970	16,4	16,6

Det fremgår heraf, at udviklingen i gymnasiefrekvensen har været kraftigere for kvinder end for mænd, og at dette i de allerseneste år har ført til en udfligning, hvorved kønsforskellene i optagelsen til gymnasiet er fuldstændig forsvundet. Alene i valget af linie viser der sig som ovenfor omtalt stadig at være meget store forskelle. "

- Så vidt Lilian Vohn.

4. Kønsfordelingen på gymnasielinier i efterkrigstiden

Bortset fra de allersidste år, hvor der som tidligere omtalt er en lille stigning i pigernes andel i matematisk gymnasium, har pigerne i efterkrigsårene næsten konstant udgjort ca. 27% ved matematisk studentereksamen. Ved den sproglige studentereksamen er pigernes andel steget fra 48% i 1941 over 57% i 1946 til 70% i 1971 (Bente Ørum (18)).

Disse forhold skyldes muligvis, at de senere års tilvækst i gymnasieelevantalet især stammer fra, at nye lag af middelklassen er begyndt at sende deres børn i gymnasiet. (Se Jens Carl Ry Nielsen (19)). Traditionelt går middelklassens piger nemlig i sprogligt gymnasium for at blive mere dannede og for at få en baggrund for en kortvarig erhvervsuddannelse i et kvinde-fag senere.

De få piger fra arbejdsmiljøer, som kommer i gymnasiet, vælger derimod traditionelt matematisk gymnasium (19) som en baggrund for et mere bredt udvalg af videreuddannelsesmuligheder. I de senere år er der ganske vist også kommet flere piger fra arbejdsmiljøer i gymnasiet, men i absolutte tal tæller det næsten ingenting sammenlignet med stigningen i antallet af middelklassebørn (19).

5. Geografisk skævhed

Man kunne tro, at den geografiske skævhed, som findes ved gymnasieuddannelsen, er endnu skævere for piger end for drenge (hvad den er for universitetsstu-

diernes vedkommende, se s.121). Det ser imidlertid ikke ud til at være tilfældet (snarere er der en svag tendens til det omvendte). Nedenstående tabel om studenteårgangen 1972 er taget fra Lilian Vohns artikel (20):

	Studerterkuld i % af de 19-årige	
	Mænd	Kvinder
Nordøstsjælland	20,2	19,4
Sydvestsjælland og øerne	13,3	13,5
Fyn	14,2	15,6
Østjylland	15,4	15,1
Nordjylland	15,3	16,4
Vestjylland	12,5	14,0
Sydjylland	11,7	12,3
Hele landet	16,0	16,3

6. Social skævhed

Fra Jens Carl Ry Nielsens "Social oprindelse og skolekarakterer. En sammenlignende analyse af studenterårgangene 1957 og 1965" (19) fremgår det, at arbejderbørns andel af studentereksaminerne er nogenlunde uændret fra 1957 til 1965, og at piger fra arbejdsmiljø endnu sjældnere får studentereksamen end drengene:

Studenter 1957 og 1965 fordelt efter faders erhverv - og køn. Procent.

	1957			1965			x)
	Mænd	Kvinder	I alt	Mænd	Kvinder	I alt	
Akademikere	27	27	27	26	26	26	9
Lærere	8	5	6	5	5	5	
Funktionærer	31	28	29	29	29	29	16
Næringsdrivende i by	13	21	16	18	19	19	17
Landbrugere	8	9	9	9	10	9	15
Arbejdere	13	10	12	13	11	12	43
I alt	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

x) står for den erhvervsmæssigt beskæftigede befolkning i alderen 40-59 år (mænd og kvinder). (Kilde: Folketællingen 1960).

Pigernes relative tilbagegang med hensyn til skolekarakterer efter puberteten behandles i kapitel 3, afsnit 5 (s.107).

Både 1957 og 1965 studenterårgangene var uddannet under det "gamle" skolesystem og kunne derfor sammenlignes med hensyn til bl.a. studenternes karakterer ved den adgangsgivende prøve (mellemskoleeksamen eller sjældnere realeksamen) og ved studentereksamen. For begge årgange gjaldt det, at piger og arbejderbørn måtte have højere karakterer ved mellemskoleeksamen end andre for at komme i gymnasiet, og at deres karakterer alligevel i løbet af gymnasiet blev dårligere end henholdsvis drenges og akademikerbørns.

At arbejderbørn med hensyn til skolekarakterer bliver dårligere i løbet af gymnasiet, skyldes nok, at gymnasiet virker temmelig arbejderfjendsk (jfr. s.146-147).

KAPITEL 2. BØRNS LÆSNING

I Danmark læser piger mere end drenge, og de læser også mere "voksenlitteratur" end drenge. Både drenge og piger er flittige til at læse aviser, tegneserier og kriminalromaner. Pigerne læser også meget i ugeblade, mens drengene læser seriehæfter.

Børnenes bogvalg adskiller sig på en række punkter. Mest populære hos drenge er indianerbøger, krigsbøger og hobbybøger, mens pigerne læser flere bøger om dyr og romantik end drenge, - og som nævnt ovenfor mere voksen-skønlitteratur.

Disse kønsforskelle i læsevaner kom frem ved en undersøgelse af lærer Nils Hartmann om de 12-14 åriges læsevaner i Næstved, 1972 (28).

I undersøgelsen angav drenge forskellige grunde til ikke at læse: -Jeg gider ikke - Jeg er for længe om at læse en bog - Jeg kan ikke nå at læse den, inden den skal afleveres.

Flere undersøgelser har vist, at de 12-14 årige er den aldersgruppe, som læser mest i fritiden.

I følge Socialforskningsinstituttets undersøgelse i 1964 af fritidsvanerne hos den danske befolkning over 15 år (12) læser unge mennesker flere bøger end ældre. Det kan jo ikke undre, når man tænker på, at hverken voksne mænd eller voksne kvinder har særlig meget "fredelig fritid" til overs. Man fandt også,

at mænd læste lidt flere bøger end kvinder, svarende til vores formodning om at kvinders koncentrationsmuligheder er dårligere end mænds. (Se s.115).

KAPITEL 3. BLANDEDE BETRAGTNINGER OM BREMSNINGEN AF PIGERS INTELEKTUELLE UDVIKLING

1. Indledning

De næste afsnit foregiver ikke at give nogen sammenhængende og virkelig dybtgående analyse af det komplicerede fænomen man kan kalde "bremsningen af pigers intellektuelle og personlighedsmæssige udvikling", - en bremsning, der bliver kraftigst i og lige efter pubertetstiden.

Med udtrykket "bremsning" menes selvfølgelig ikke, at udviklingen standser totalt, og heller ikke, at alle pigers intellektuelle udvikling bremses, - men derimod at de fleste pigers intellektuelle udvikling hæmmes og ledes ind i mere snævre baner - i forhold til drengenes udvikling og i forhold til den udvikling, som pigerne kunne opleve, hvis opdragelsen og kvindens samfundsmæssige position i vort samfund ikke forhindrede det. Selv om der findes "undtagelsespiger" og "undtagelseskvinder", som det er lykkedes at klare sig godt intellektuelt på trods af de traditionelle fordomme, så er det ikke så meget dem dette kapitel kommer til at handle om (se derimod s.131-136 og s.153-157). I øvrigt har mange af de tilsyneladende "undtagelser" også været udsat for en ret så generende fordomsfuldhed fra omgivelsernes side, sådan at de uden denne fordomsfuldhed ville have haft det langt lettere og muligvis, men ikke nødvendigvis, ville være nået

længere i deres arbejde.

Fænomenet "bremsningen af pigers intellektuelle og personlighedsmæssige udvikling" ytrer sig på flere måder, bl.a. i pigers og kvinders forhold til matematik, fysik, teknik, samfundsanalyser og politik.

Umiddelbart kan man pege på forskellige forhold i opdragelsen, som er hæmmende for pigernes udvikling. Disse forhold bunder i fundamentale værdinormer angående de to køns samfundsmæssige og familiemæssige roller i vort samfund - og i selve strukturen af vort samfund.

Disse værdinormer og samfundsstrukturer gennemsyrrer opdragelsessystemet i hjemmet og i skolen og omgangsformen mennesker imellem, og ved et kompliceret samspil tilpasses piger og drenge herved, så de som voksne kan fungere på en for dette samfund passende måde - men ikke derfor nødvendigvis på en for dem selv ideel måde.

Det der forsøges i de næste afsnit er som sagt ikke en sammenhængende analyse, men blot en diskussion af nogle af de måder bremsningen ytrer sig på og af nogle af de umiddelbare opdragelsesmæssige årsager og bagvedliggende værdinormer og samfundsstrukturer.

Blandt de emner, der tages op, kan nævnes:

- 1) Legetøjs og leges indvirkning på udviklingen af en større eller mindre grad af rumsans og mekanisk fornemmelse - og dermed på forholdet til teknik, fysik og matematik.

- 2) Omfanget af huslige og udseendemæssige sysler-og den betydning det har for hvad der bliver af tid til og muligheder for koncentreret intellektuelt arbejde.
- 3) Opdragelsen til en fremtidig husmoderrolle som bremse på pigers uddannelsesmæssige indsats og forventninger.
- 4) De manglende koncentrationsmuligheder og opdragelsen til en indskrænket voksenrolle som bremse på den abstrakte tænkningens udvikling hos piger - med det resultat, at piger bl.a. søger væk fra matematik, samfundsanalyser og politik.
- 5) Samfundsnormerne bagved: Hankønnetts større vigtighed og værdi i dette samfund og kvindens rolle som den usikre, uselvstændige og omsorgsfulde storforbruger.

- For en nøjere belysning af de psykologiske forhold omkring udviklingen af kønsforskelle med hensyn til personlighedsstruktur og intellektuelle præstationer: se 4. (og sidste) del af denne bog - tillægget om psykologiske undersøgelser.

2. Barndommens udvikling af kønsforskelle med hensyn til teknik og fysik

Det er let at se, at danske piger og drenge bliver opdraget forskelligt med hensyn til træning i fysisk tænkning og mekanisk fornemmelse, selv om det på trods af kvinders traditionelt begrænsede voksenrolle ikke er helt let at se, hvorfor man så effektivt forhindrer piger i senere at kunne arbejde med fysik og teknik. Enkelte talentfulde piger er trods alt i stand til at lære en hel del fysik og teknik i skolen og senere, men det bliver tit på et ret teoretisk plan og uden at de når en så dyb indsigt i fænomenerne, som de ville have kunnet opnå under andre opdragelsesmæssige vilkår: De handicaps, som de fleste piger får indpodet i den tidlige barndom med hensyn til fysisk og mekanisk fornemmelse, kan simpelt hen ikke overvindes fuldstændigt senere hen i livet, fordi de er så grundigt indarbejdet fra den allertidligste barndom.

Et eksempel på børneopdragelse: Hvis broderen skiller et vækkeur ad, siger forældrene måske: Han skal nok blive en stor ingeniør engang. Hvis søsteren skiller vækkeuret ad, skælder forældrene hende højst sandsynlig bare ud for at lave uorden.

At det hovedsagelig er opdragelsen, der er skyld i pigers dårlige forhold til fysik og teknik, kan man se ved at kaste et blik på de socialistiske lande, hvor pigerne udgør en meget stor del af fysikerne, ingeniørerne og teknikerne (se s.26). Kvindelige fysikstuderende og ingeniørstuderende, som er emigreret til Danmark fra Polen omkring 1970 har desuden fortalt, at det er med stor undren at de ser de problemer, som danske piger har med matematik, fysik og teknik.

En funktion har pigers dårlige forhold til fysik og teknik i hvert fald: Som omtalt i forordet er det med til at holde kvinderne magtesløse - i første række over for de livløse omgivelser; men i et industrisamfund, der i så høj grad bygger på teknologi, medfører det også magtesløshed i almindelighed.

Det er for resten næsten tragikomisk, at nogle af de piger, som siges at være helt umulige til teknik, senere kommer til at sidde i vores fabrikker og lave meget af det tekniske arbejde i i metal- og elektronikbrancherne. Men det er sandelig også elendige betingelser de sidder der på: uuddannede, dårligt lønnede, med et monotont og opslidende arbejde uden noget som helst overblik over hele produktionsforløbet, uden muligheder for videreuddannelse og avancement - og uden nogen udsigter til bedre arbejde i fremtiden. - Dem er der sandelig ikke levnet nogen magt over teknologien - eller over noget som helst andet.

3. Pigers holdning til regning og matematik

Traditionelt har mange danske piger også et dårligt forhold til matematik^{x)}, hvad der jo bl.a. viser sig i gymnasiepigernes valg af gymnasielinie (se s.91-92). En undersøgelse fra Socialforskningsinstituttet (26) viser imidlertid, at pigers særlig dårlige forhold

^{x)} Der er imidlertid også en hel del drenge, der har problemer med matematik. Umiddelbart kan det give drengene større psykologiske vanskeligheder end pigerne, fordi man normalt forventer, at drengene på grund af deres køn (!) skal være dygtige til matematik. Pigernes nemme vej til opgivelse (med henvisning til deres køn) kan dog på længere sigt være farligere, fordi det hæmmer deres erhvervsuddannelsesmuligheder mere.

til matematik først træder frem i pubertetstiden (nærmere bestemt på 8.-9.klassetrin), mens der ikke er nogen nævneværdig forskel i drenges og pigers holdninger og skolemæssige præstationer med hensyn til regning og matematik inden.

De relativt få piger, der kommer i matematisk gymnasium (henholdsvis studerer matematik på universitetet) klarer sig også efter lærerudsagn nogenlunde lige så godt til matematik som deres mandlige kammerater (kun er der en mindre andel af kvinderne, der bliver forskere, hvad der skyldes specielle omstændigheder, se s.131-136). - Dog vil jeg på dette sted ikke undlade at gøre opmærksom på, at enkelte mandlige folkeskolelærere og gymnasielærere i matematik og fysik mener, at piger nærmest pr. definition er uegnede til matematik og fysik, og at de gør hvad de kan i deres undervisning, for at dette bliver resultatet for deres kvindelige elever. Der findes også drenge, der bliver sure, når det er en pige, der er den dygtigste i klassen til matematik og fysik. Og der findes også mandlige universitetslærere, der er mere interesseret i deres kvindelige studerendes udseende end i deres faglige udvikling.

Med hensyn til regning, som mange piger er glade for og dygtige til, er der det forhold, at det traditionelt er noget mange piger som voksne kommer til at beskæftige sig med i deres erhvervsarbejde: i butikker, som bogholdere og andre steder. Selv om man i dag har regnemaskiner til hjælp er talsansens betydning imidlertid langt fra forsvundet. (Tværtimod måske, i en tid hvor "en datamaskine på 2 sekunder kan lave lige så mange fejl som 200 mennesker på 70 år").

Forskellen i de fleste pigers holdning til regning og til mere abstrakt matematik kan dels skyldes deres forskellige betydning for kvindeerhvervene, dels at regning drejer sig om indlæring og ret stereotyp anvendelse af regler, mens matematik drejer sig om abstrakt og varieret manipulation med tankegenstande. Den traditionelle pigeopdragelse lægger jo nemlig vægt på, at piger skal holde sig til snævre regelrammer, og at de ikke har brug for at tænke abstrakt (!). (Se afsnit 8 om abstraktion s.114 og 4.dels kapitel 4 (om Piagets ideer)).

Yderligere hænger den lidt mere avancerede matematik sammen med fysik og til en vis grad med teknik i sin egenskab af hjælperedskab for disse fag. Dette fænomen spiller ind ved den opdragelse man giver piger og drenge, således at f.eks. deres rumsans ikke bliver trænet i samme grad. Og rumsans er noget, der har betydning ikke blot i fysik og teknik, men også i matematik, specielt i geometri.

Hvorledes opdragelsen påvirker udviklingen i rumsans belyses i næste afsnit. Her skal blot til slut nævnes, at bremsningen af pigers intellektuelle udvikling som tidligere nævnt sætter særlig kraftigt ind netop i pubertetstiden, hvor pigerne er ved at blive til kvinder (se s.107), og hvor skolen traditionelt har indført de nye intellektuelt krævende fag fysik og abstrakt matematik. Regning er børnene derimod begyndt på allerede i de første klasser, - et tidspunkt, hvor pigerne befinder sig bedre i skolen end drengene, fordi skolen i de første skoleår tilsyneladende er tilpasset mere til de artigt opdragede piger end til de aktivt og eksperimenterende opdragede drenge. På det tidspunkt, hvor børnene er ved at blive voksne, skifter skolens krav imidlertid, og nu bliver drengenes opdragelse en fordel for de af dem, som er

kommet i realafdelingen (tidligere i mellemskolen) og gymnasiet, mens pigernes opdragelse bliver en hæmsko for dem undtagen til sprog.

I de næste år, når den nye matematikundervisning er blevet obligatorisk i hele folkeskolen, bliver det spændende at se, om det at matematikken indføres allerede fra 1.klasse kan hjælpe med til at man undgår en negativ holdning til matematik hos piger. Ændringer i skolesystemet er nu nok ikke tilstrækkelige til at vende pigers holdning til matematik, for de voksne omgivers holdning til pigers erhvervsfunktioner ændres jo ikke fra den ene dag til den anden. Det vil desuden også tage adskillige år før en ændring i skolesystemet slår igennem til det højere uddannelsessystem, og endnu flere år vil det tage før vi f.eks. har mange erhvervsbeskæftigede kvindelige ingeniører i Danmark.

4. Kønsforskelle med hensyn til rumsans

Mange psykologiske undersøgelser har konstateret kønsforskelle med hensyn til rumsans. Som små klarer piger og drenge rumlige opgaver lige godt, men fra skolestarten og fremefter kommer drengene mere og mere foran.

Kønsforskellene med hensyn til rumsans (og mekanisk fornemmelse) ser klart ud til at hænge sammen med den leg, det legetøj og de legetøjskonstruktioner, som piger og drenge opfordres til at beskæftige sig med.

Ganske vist er dukkelege ligesåvel som klods- og teknokonstruktioner leg med rumlige figurer. Lege-mulighederne ved dukkelege er imidlertid rumlig set stærkt begrænsede på grund af legenes tilknytning til et menneskeadfærdsmonster. Piger eksperimenterer normalt ikke med at flytte rundt på dukkers legemsdele.

Ved leg med klodser og ved en del mekanisk legetøj er der mange flere muligheder for varieret, konstruktiv og eksperimenterende rumlig leg. De fleste piger leger også med klodser i dag, men ikke ret meget med f.eks. elektrisk tog og den tilhørende banebygning. Hvad der imidlertid næsten er vigtigere end legetøjets art er at piger ikke støttes så kraftigt som drenge til at eksperimentere med varierede former. Bortset fra småbørnsalderen, hvor både piger og drenge bygger fantasifigurer, bygger piger mest huse og lignende, ikke f.eks. maskiner. (Jfr. Lego-koncernen, som for at få større afsætning nu har lavet en ny type lego-klodser, nemlig dukkehusklodser til piger).

Værktøj er heller ikke noget ret mange piger bliver trænet i at bruge, selv om det nu ikke længere er dem forbudt at tage sløjf i stedet for håndgerning i skolen. Det hører jo også med til "kvinderollen", særlig i middelklassen, at være så hjælpeløs, at man må bede en mand om hjælp ved ting, der skal ordnes med værktøj. (Arbejderklassen har ikke råd til den slags luksusroller, og i overklassen forventes det ikke, at kvinden laver noget som helst arbejde i hjemmet - det overlades normalt til tjenestefolk).

Endelig spiller det nok også en rolle, at drenge har lov til at være mere voldsomme med legetøj (og ved leg i det hele taget), og at de opfordres mere til at undersøge og manipulere med mange forskellige slags

ting. Piger derimod har mere besvær med at skulle være artige og eventuelt se fine ud i deres upraktiske tøj (det gælder også i dag for mange pigers vedkommende).

5. Skiftet i pigers samlede skolepræstationer i den sene pubertet

Inden 14-16 års alderen klarer piger sig som helhed bedre i skolen end drenge (det gælder ikke blot de børn, som kommer i gymnasiet) (26). Det kan dels skyldes at piger er tidligere udviklet end drenge; men i begyndelsen af skoletiden får pigerne jo også støtte til at klare sig godt i modsætning til hvad der sker efter puberteten. - Piger skal jo trods alt også nå at lære lidt inden de bliver gift (!), og en hel del af det mere selvstændige tankearbejde i skolen kræves jo også først, når børnene er ved at blive voksne, dvs. i pubertetstiden.

I gymnasiet er det som tidligere nævnt drengene, der klarer sig bedst. Alt i alt ser mænd også ud til at klare sig lidt bedre end kvinder ved mange af de videregående uddannelser.

At piger alt i alt klarer sig bedst i starten af skoleforløbet og drenge bedst senere skyldes muligvis, at pigerne i de mindre klasser (som tidligere nævnt) på grund af deres opdragelse bedre kan indordne sig under de krav, som skolegangen (og dermed bl.a. de mange kvindelige lærere) stiller, - mens pigerne i de større klasser føler sig tvunget til at give afkald på deres intellektuelle succes for at sikre deres

feminitet og deres popularitet hos drengene (og overfor resten af omgivelserne).

For store piger og kvinder drejer det sig faktisk om et identitetsproblem, og den ideologisk og samfundsbestemte konflikt mellem at være enten dygtig eller "sød" og "kvindelig" spiller nok en alvorlig rolle hos en del unge piger i ungdomsårene. - Det er faktisk noget forbløffende og meget foruroligende at se, hvor svært folk har ved at acceptere at kvinder kan være dygtige og kvindelige på én gang.

Eksempel 1: Journalisters og andre personers reaktioner over for Ritt Bjerregaard, da hun i september 1973 blev undervisningsminister. (Sådan en pæn lille dame kan vel ikke være dygtig og stærk...).

Eksempel 2: Da en kvindelig dansk matematiker for nogle år siden arbejdede i USA, fortalte en mandlig kollega hende en dag, at han mente at der måtte være noget galt med kvindeligheden hos kvinder, der arbejdede professionelt med matematik. De måtte vel nærmest være lesbiske. Dog mente han nok, at skandinaviske kvinder kunne være professionelle matematikere og "rigtige kvinder" på én gang, - for han havde jo hørt, at alle skandinaviske kvinder er så sexede.

I de store skoleklasser med deres ændrede krav ansføres drenge desuden tit til at være mere ambitiøse af hensyn til den fremtidige erhvervskarriere end piger. - Ægteskabsmyterne forhindrer stadig mange piger i at få en ordentlig faguddannelse. Helst skal de i dag nøjes med højst en lille uddannelse som forsikring mod skilsmisse.

Et eksempel: En af mine kvindelige bekendte ville være farmaceut, men fik nærmest forbud af sin far. Han mente, at det ville være spild af den fine uddannelse, hvis hun som kvinde tog den, højst skulle hun have en mindre uddannelse som forsikring mod skilsmisse. "For hun havde jo ikke papir på,

at hun aldrig blev gift". Efter at have arbejdet nogle år som laborant, være blevet gift og have fået et barn, syntes hun, at nu kunne det være nok. Så gik hun i gang med at studere kemi på universitetet.

Både opdragelsen i hjemmet og omgivelsernes erhvervsforventninger (især forældrenes og drengekammeraternes) spiller altså sammen med skolestrukturen og de herskende fordomme og er med til at bremse pigernes intellektuelle udvikling i pubertetstiden, hvor menneskebørn er ganske særlig følsomme; men der er selvfølgelig mange andre påvirkningsfaktorer. Reklamer, film og ugeblade for eksempel, men også børnebøger og skolebøger. De betragter jo normalt piger og kvinder som "væsener", hvis plads er i hjemmet. (For en mere systematisk analyse, se Pia Møller m.fl.: En undersøgelse af danske læse- og regnebøger med henblik på kønsrollemønsteret (27)).

Det er ikke fordi jeg regner det for et afgørende punkt i bremsningen af pigers intellektuelle og personlighedsmæssige udvikling, men regnebøger er faktisk specielt slemme til at lade "hunkønsvæsener" optræde i lidet opmuntrende roller. - Man kan godt blive helt deprimeret, når man læser regnebøgerne ud fra en kønsrollemæssig og samfundsmæssig synsvinkel.

Når jeg tænker tilbage på mine gamle regnebøger, så slår det mig, at piger og kvinder så godt som kun optrådte i forbindelse med indkøb, mens drenge og mænd lavede mange forskellige mere eller mindre spændende ting.

I løbet af tresserne har der fundet en dybtgående omlægning af regneundervisningen sted, hvor de fleste lærebogssystemer har brudt alle broer til fortiden, hvad angår matematisk indhold og tilrettelæggelse. Man kunne håbe at den radikale faglige nytænkning (hvis øvrige problemer ikke skal

drøftes her, men som vi har skrevet om andre steder) kunne smitte af på indstillingen til bl.a. kønsrollemønstre; - absolut ikke fordi matematisk tænkning og kønsrollebevidsthed hænger sammen; men af den enkle grund, at lærebøgerne er blevet udarbejdet helt fra grunden i en tid, hvor der var bevægelse i de faktiske kønsrollemønstre.

Det viser sig desværre, at forandringerne i de danske lærebøger i regning og matematik stort set er blevet til det værre. I den gruppe af befolkningen, hvor man beskæftiger sig med at skrive skolebøger, har udviklingen i 60'erne tilsyneladende ikke ført til at man i højere grad end før betragter kvinder og mænd som ligestillede og ligeværdige.

6. Opdragelsen til at være gift kvinde. Et engelsk eksempel

Et eksempel på det ikke uddøde ønske om at begrænse kvinders uddannelse til ganske snævre felter findes i den engelske Newsom-rapport, 1963. Den er lavet af en regeringskommission, der skulle definere den type skolegang, der var egnet for det ikke-akademiske barn. (De andre engelske børn, drenge såvel som piger, får en ganske anden uddannelse). Supplerende materiale findes i andre papirer, skrevet af medlemmer af rapportkomiteen.

Rapporten citeres fra Mitchell (4):

"For pigerne er især det personlige aspekt af ægteskabet som et kald allerede nu tydeligt. Interessen er der: nu er der en lejlighed til at give den dybde og mening."

Denne udtalelse bliver lagt til grund for den uddannelse, kommissionen anbefaler at man i England giver 2/3 af pigerne i slutningen af den skolepligtige alder!

Juliet Mitchell fortsætter:

"Og Kathleen Ollerenshaw, et medlem af rapportkomiteen, skrev i sin tidligere udkomne bog "Uddannelse for piger":

"For pigerne er trangen til at gøre sig rede til ægteskabet og til at stifte hjem arveligt bestemt."

Den kendsgerning at der er masser af vidnesbyrd om, at husligt arbejde langt fra er et naturligt valg for en pige, idet det ofte føles som en alt for tung byrde mens hun endnu bor hjemme, kommenteres koldsindigt:

"Der kan være piger som langt fra er begejstrede, fordi de har fået mere end nok af at skure og skrubbe og vaske op og lave mad derhjemme; men alligevel kan de have så meget desto mere behov for den uddannelse, en god skoleundervisning kan give dem med hensyn til husarbejdets mere vidtrækkende aspekter, og med hensyn til de færdigheder der kan gøre arbejdet mindre monotont".

Og efter at have omtalt en skolepige, der holder på, at hun hellere ville bruge sin tid på matematik og naturvidenskab, kommer Ollerenshaw med den uforlignelige bemærkning:

"Det må i retfærdighedens navn bemærkes, at denne kritik må skyldes gammeldags undervisning i husgerning".

"

- Så vidt Juliet Mitchell og Kathleen Ollerenshaw.

7. Kønsrollemønstrenes pres på unge piger

Udover kravene om "femininitet" og om en fremtidig voksenrolle som hjemmegående husmoder hører det også med til de traditionelle kønsrollemønstre, at der kræves mere husligt arbejde i hjemmet af pigerne end af drengene (også i dag - (26)). Husligt arbejde opfattes stadig som en "naturlig" ting for piger og kvinder, men ikke for drenge og mænd. (Dog har drenge fra landbomiljøer og arbejdermiljøer mere arbejde uden for hjemmet end pigerne).

Tilsammen er de nævnte "krav" til pigerne med til at forringe pigers muligheder for at koncentrere sig om f.eks. intellektuelt arbejde, hvad der belyses nærmere i næste afsnit.

Socialforskningsinstituttets undersøgelse "Kønsforskelle blandt skoleungdom" (26) bekræfter vores opfattelse af at den kraftigste bremsning af pigers intellektuelle og personlighedsmæssige udvikling sætter ind i puberteten som følge af det forøgede kønsrollemønsterpres.

Inden puberteten og lige i begyndelsen af puberteten er der påfaldende mange piger, der er fulde af aktivitet, initiativ og nysgerrighed. Det hænger ikke sammen med at kønsrolleopdragelsen først starter i pubertetstiden, men med at den ikke er så stærk inden. (Selv om der f.eks. er mange mødre, som behandler deres små piger som en slags påklædningsdukke, og som begrænser pigernes frihed mere end drengenes, jfr. også afsnittet om teknik og fysik og afsnittet om rumsans).

Først omkring pubertetstiden, hvor pigen er ved

at blive voksen, sætter kønsrolleopdragelsen hårdt ind for at træne den unge pige til en påstået fremtidig rolle, som jo i virkeligheden er ude af trit med nutidens danske samfund. Nu opfordres den unge pige til ikke at læse og tænke for meget og til i stedet at gøre noget mere ved sit udseende af hensyn til "ægteskabsmarkedet" og til at træne sig mere i kvindelige sysler såsom syning, strikning, rengøring, vask og evt. madlavning.

Den måske/måske ikke velmenende, men i hvert fald forkerte "træning" mange unge piger udsættes for kan blive til et alvorligt handicap for dem senere i livet (ved at andre sider af deres personlighed udvikles for lidt og ved at det næsten automatisk vil blive dem og ikke de uerfarne drenge, som kommer til at lave arbejdet i hjemmet, når de er blevet gift).

I følge "Kønsforskelle blandt skoleungdom" (26) er drenge mere begejstrede for de traditionelle kønsrollemønstre end piger, og jo ældre voksne kvinder bliver, desto mere utilfredse bliver de med de traditionelle kønsrollemønstre.

Fra vores eget arbejde med disse problemer (bl.a. den i forordet omtalte forundersøgelse i en skole i Ballerup) har vi indtryk af, at piger i 12-13 års alderen, hvor de lige er blevet sig kønsrolleproblemerne bevidst, ofte ytrer ret stort mishag med de traditionelle kønsrollemønstre. Piger i 15-17 års alderen føler sig derimod nødt til udadtil at stille sig ret godt tilfreds med de kønsrollemønstre, som de nu har så travlt med at leve op til for at blive accepteret som kvinder.

Hvad drengene angår, tyder vores erfaringer på, at drenge lige inden pubertetens start (6.klasse) i

deres ideer om et fremtidigt familieliv ser sig selv som ligelige deltagere i arbejdet i hjemmet, mens de et år senere har opdaget pascha-tilværelsens sødme.

8. Abstraktion og koncentration

Som tidligere nævnt opdrages de fleste piger og kvinder stadig sådan, at de ikke får ret meget træning i abstrakt tænkning over f.eks. samfundsforhold ("politik er ikke noget for piger") og matematik ("matematik er ikke noget for piger"). Derved bliver de dårligere egnet til at stå stærkt overfor deres omgivelser, og de får dårligere mulighed for at få et arbejde med et vist "indhold".

Piger og kvinder vænnes normalt heller ikke til at spekulere over eller diskutere hvordan ting kunne eller burde være. Det kan gøre dem ret konservative og bange for at prøve nye ting og f.eks. hæmme deres kunstneriske eller videnskabelige talenter.

Desuden bilder ideologierne jo kvinderne ind, at arbejde kun er noget kvinder har en meget begrænset del af deres tilværelse, således at de f.eks. ikke "behøver" at "nedværdige" sig til at organisere sig fagforeningsmæssigt og ikke behøver at solidarisere sig med mennesker udenfor deres snævre familie- og vennekreds. (I visse kredse er det oven i købet nærmest tabu at snakke om at konen rent faktisk har udearbejde - det er ikke nogen særlig heldig situation for børnene, for så kan man jo heller ikke snakke åbent om hvordan man skal organisere børnepasning).

En meget vigtig ingrediens i abstrakt tænkning er for øvrigt koncentration, og hvornår får piger og kvinder (hjemmegående såvel som udearbejdende) lov til at koncentrere sig, - undtagen som små eller meget gamle? En gammel norm siger jo, at en kvinde i mod-sætning til en mand aldrig må sidde stille og tænke, men at hun skal have sine hænder beskæftiget hele tiden. (I hvert fald så sent som i 1962 tillod ordensreglement og sædvane i uskøn forening pigerne i en særdeles intellektuel dansk gymnasieskole at strikke i timerne i den sidste måned inden jul (det er selvfølgelig også fristende for en pige at strikke når hun keder sig)). Og så tvinges piger endda tit til at bruge en masse tid til smånusseri i hjemmet og til at spekulere på og manipulere med deres udseende.

9. Om mandens større "værdi" og kvindens rolle som den usikre, uselvstændige og omsorgsfulde storforbruger

I vort samfund tilskrives der manden større værdi end kvinden, både økonomisk (mænd får højere lønninger end kvinder) og psykologisk. Af kvinden forventes der ikke ret meget i følge de traditionelle kønsrollemønstre. Hun skal "bare" være beskeden, ikke-konkurrerende, konform, passiv, uselvstændig, bange for at vove noget, følsom, omsorgsfuld, tolerant - og lidt dum. Manden forventes derimod at være initiativrig, selvstændig, nysgerrig, dominerende, aggressiv, ambitiøs og med en stædig og sej vilje til ikke at give op. (Begge roller kan faktisk være svære at leve op til!)- Sjovt nok hylder dobbeltmoralen, at det der er skadeligt hos det ene køn er gavnligt hos det andet. Det fører

til, at kønsrolle-dobbeltmoralen forsøger at holde udviklingen hos den ene halvpart af menneskeheden tilbage, så denne halvpart ikke når længere end til at "lege far, mor og børn" (Kate Millett (2)).

Når man ikke forventer nogen særlige udadvendte præstationer fra kvinders side og ikke opmuntrer dem dertil og måske oven i købet lægger dem hindringer i vejen, så er det også klart, at resultaterne ikke bliver særlig store. Kvinder opdrages jo samtidig til at være særlig meget afhængige af omgivelsernes støtte og accept.

Noget af det vigtigste i denne forbindelse er måske, at kvinder opdrages til at beskæftige sig med mennesker i en lille kreds omkring dem (og med småproblemer i de nære omgivelser), mens de må overlade handlingerne og tingene (og magten) i omverdenen til mændene - selv om nogle kvinder selvfølgelig er mere heldige end andre kvinder (og nogle mænd dårligere stillet end andre mænd - og kvinder). Det er ikke så underligt, at der f.eks. ikke er ret mange kvindelige ingeniører og økonomer. (At der er endnu færre kvindelige håndværkere og teknikere skyldes nok, at de akademiske uddannelser i modsætning til de praktiske uddannelser i høj grad er overklasse- og højere middelklasse-uddannelser, og at pigerne fra disse miljøer er lidt bedre stillet med hensyn til uddannelsesmuligheder end pigerne fra den lavere middelklasse og arbejderklassen, jfr. s.94 og s.123).

En socialrådgiver har formuleret middelklassekvindernes og til en vis grad overklassekvindernes rolle på følgende måde: "Kvindens rolle er at have det godt, når omgivelserne har det godt - og ellers ikke" (hjemme, som sygeplejerske, småbørnslærerinde, socialrådgiver, sekretær osv.). Arbejderkvinder har samme rolle hjemme,

men samfundsmæssigt er deres stilling noget anderledes, fordi de i et kapitalistisk samfund nærmest tvinges til at fungere som arbejdsdyr.

Det passer godt med myterne og det ovenfor formulerede krav, at kvindelige lærere og pædagoger især findes i begyndelsen af opdragelses- og uddannelsessystemet, hvor der kræves indforstået viden om eleven og elevens muligheder.

Senere i uddannelsessystemet dominerer mændene; men her kræves der også abstrakt viden om verden i almindelighed.

Som et kuriosum kan nævnes, at vi kender en kvinde, hvis første job efter ansættelse som lærer ved en højere læreanstalt var at være babysitter for en af hendes mandlige kolleger. Kollegaen har endnu ikke, to år efter, kunnet se noget underligt i den sag på trods af stiklerier fra trediepart.

Da mandlige aktiviteter og mænd i sig selv ofte bedømmes som mere værdifulde end kvindelige "sysler" og kvinder i sig selv, er der ikke noget underligt i, at mænd udviser en større grad af selvtillid og følelse af selvværd, eller i at de på mange punkter ikke så let lader sig slå ud, når de lider nederlag, som kvinder gør. (D'Andrade, 1965 /Ørum (26)).

Den norske psykolog Harriet Holter konkluderer i sin disputats "Sex Roles and Social Structure" (den er oversat til svensk - (31)): "En følelse af værdiløshed synes ret gennemgående blandt kvinder".

At kvinden gennem kønsrollemønstrene og reklamerne opdrages til at være "en god forbruger" og til hele tiden at skulle bruge en masse ressourcer på at "sælge" sig selv som "vare", gør ikke hendes indre

personlighed eller hendes ydre handlinger mere værd for hende selv. Desuden hjælper reklamerne hende heller ikke spor med at blive tilfreds med hendes eget eller hendes lejligheds/hus' ydre, for reklamernes rolle er netop at piske en konstant utilfredshed op.

Om psykologiske vanskeligheder i forbindelse med kønsrollemønstrene skriver Bente Ørum (26):

" I barndommen er der betydeligt flere drenge end piger, der behandles for psykologiske vanskeligheder. Ikke blot er der mange flere drenge, der er voldsomme og aggressive (Ås, 1962), men der er f.eks. også nogle flere drenge end piger, der stammer eller tisser i sengen (Hessellund, 1970), mens flere piger end drenge udviser "nervøse vaner" såsom neglebidning (Anastasi, 1958). Dette kunne tolkes som, at det er sværere at leve op til de krav, der stilles til en dreng, at det er vanskeligere at skulle kunne klare sig uden at løbe hjem til sin mor, at skulle være selvstændig, præstere noget uden på den anden side i for høj grad at overtræde samfundets normer eller reagere ved andre, mere indadrettede symptomer. Pigeres verden synes mere sikker; de skal i højere grad være artige og pæne og gøre, som der bliver sagt, og opdragelsen af dem virker så godt, at deres symptomer også bliver færre og mindre alarmerende.

I ungdomsårene (15-25 år) finder langt den største kriminalitet sted. Også inden for dette område finder man langt flere mænd (mere end 10 gange så mange) end kvinder, omend kvindernes tal er stigende (Hurwitz og Christiansen, 1968).

Men i voksenalderen synes billedet at vende. Da er mændene ikke dem med den dårligste tilpasning. Hvis et menneske kommer ud for psykiske problemer, der gør, at det kan klare færre af tilværelsens opgaver og f.eks. kun kan klare meget få af de arbejdsmæssige opgaver, eller ikke kan klare kontakten med fremmede mennesker, så vil et sådant menneske i højere grad være uden for statshospitalers og nervesanatoriers rækkevidde, hvor det drejer sig om en kvinde, end hvor det drejer sig om en mand. Kvinden kan blive hjemmegående (måske med alkohol eller piller) og eventuelt lade manden klare dele af arbejdet, uden at det vil virke socialt påfaldende, hvilket manden ikke kan. Man må her huske på, hvor skamfuldt det stadig er for mange mennesker både over for sig selv og over for omverdenen at skulle erkende, at de selv eller en af familien er psykisk syge. Ud fra dette skulle man forvente, at hvis lige mange mænd og kvinder havde alvorlige psykiske problemer, så ville langt flere mænd blive indlagt på grund af dem. Det finder man ikke. I stedet finder man relativt flere kvinder end mænd på statshospitalerne, især kvinder i slutningen af 30'erne og i 40'erne (min understregning-eh).

Dette kan skyldes, at det ikke er så let at skulle leve et liv igennem med krav fra andre og fra sig selv om manglende selvhævd og hovedsageligt at skulle leve på relationerne til andre. "

- Så vidt Bente Ørum.

KAPITEL 4. TAL OG ET PAR
BETRAGTNINGER OM DE
VIDEREGÅENDE (TEORETISKE)
UDDANNELSER ^{x)}

1. Kønsfordelingen ved de videregående uddannelser

Ved de videregående uddannelser står kønnene absolut ikke lige.-Lilian Vohn (20) angiver følgende tabel over nytilmeldte ved forskellige videregående uddannelser:

Kvindernes andel af samtlige nytilmeldte i pct.			
	1960	1965	1970
Andel af <u>dimitterede</u> studenter	43,6	44,5	47,0
Andel af <u>nytilmeldte</u> ved:			
Københavns Universitet	42,5	42,0	43,5
Århus Universitet	32,0	32,4	37,5
Odense Universitet	47,1
Danmarks Tekniske Højskole [DTH]	3,6	3,7	6,6
Danmarks Ingeniørakademi [DIA]	7,1 ^{xx)}	4,9	10,1
Danmarks Farmaceutiske Højskole	54,1	65,8	65,4
Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole	8,7	9,7	15,8
Tandlægehøjskolen i København	37,1	48,1	49,6
Tandlægehøjskolen i Århus	43,4 ^{xx)}	39,6	57,1
Arkitektskolerne	20,0	14,5	25,5
Musikkonservatorierne	51,2	39,5	38,8
Seminarier	53,7 ¹⁾	57,5 ²⁾	56,8
Teknika	. . .	0,4	0,5

1) Tallene vedrører 1961. 2) Tallene vedrører 1966.

^{x)} De praktiske erhvervsuddannelser er omtalt i 2. del af bogen, og læge- og ingeniøruddannelserne er omtalt i 3. del af bogen.

^{xx)} Faldet fra 1960 til 1965 for DIA's og Århus-tandlægehøjskolens vedkommende kan muligvis hænge sammen med, at disse institutioner i 1960 var forholdsvis nye institutioner med små elevtal (og specielt et meget lille antal kvindelige studerende) - små tal kan jo give anledning til store svingninger i procenttal.

Bortset fra korrespondenterne er der også kun få kvinder indenfor de videregående handelsstudier. På biblioteksskolen er der derimod stor overvægt af kvinder.

2. Geografisk skævhed

Mens den geografiske skævhed ved gymnasieuddannelsen ikke er værre for piger end for drenge, så er den geografiske skævhed ved de højere uddannelser værre for kvinder end for mænd.

Følgende tabel er fra Undervisningsministeriets økonomisk-statistiske konsulent (11):

Den andel af studenterkullet, som har ladet sig indskrive ved universiteterne samme år som studentereksamen er taget i årene 1965, 1966 og 1967 fordelt på køn og geografisk område for dimissionsskolernes beliggenhed: (I pct.)

Geografisk område	Mænd			Kvinder		
	1965	1966	1967	1965	1966	1967
Nordøstsjælland	54	55	55	48	46	46
Sydvestsj.+øerne	40	43	41	28	34	27
Fyn	40	49	52	29	27	30
Øerne i alt	51	52	53	43	42	42
Østjylland	49	53	53	31	32	30
Nordjylland	41	43	45	25	25	23
Vestjylland	43	43	52	31	30	30
Sydjylland	42	40	47	27	24	27
Jylland i alt	45	47	50	29	29	28
Hele landet	49	50	52	38	37	36

NB: Når tabellen kun omhandler de studenter, der er indskrevet ved universiteterne samme år, som de har taget studentereksamen, giver det selvfølgelig ikke et helt præcist billede af, hvor mange af studenterne, der på et eller andet tidspunkt melder sig til et universitetsstudium. Nogle studenter bliver jo soldater lige efter studentereksamen (dog ikke så mange, da mange mandlige studenter udskyder værnepligten nogle år), mens andre studenter (vel fortrinsvis kvinder) tager et år til udlandet, inden de melder sig til et universitetsstudium. Disse forhold kan dog ikke forrykke billedet af, at den geografiske skævhed er betydelig større for kvindernes vedkommende end for mændenes (snarere tværtimod):

Tabellen fortæller jo, at på trods af at der inden for de enkelte amter er næsten lige så mange kvinder som mænd, der tager studentereksamen, så varierer kvindernes andel af de, der bliver indskrevet ved universiteterne lige efter studentereksamen, i de fleste områder udenfor Nordsjælland mellem halvdelen og to trediedele af mændenes andel.

Tabellen s.120, som har nyere tal end tabellen på forrige side, viste at kvindernes andel ved Odense Universitet var større end kvindernes andel ved de andre universiteter. Dette kan hænge sammen med, at Odense Universitet er startet med et lægevidenskabeligt og et humanistisk fakultet, dvs. med områder, hvor kvinderne traditionelt står temmelig stærkt. Det kan imidlertid også hænge lidt sammen med at det rent geografisk har været nemmere for kvinderne at komme i gymnasiet og på universitetet på Fyn. Hvis den sidste faktor har spillet en rolle, kan det give håb om, at en udbygning af nettet af lokale universiteter og andre videregående uddannelsesinstitutioner kunne afhjælpe kvindernes særlig store geografisk

skæve fordeling lidt.

3. Social skævhed

Den sociale skævhed ved de højere uddannelser er ligesom ved gymnasieuddannelsen værre for kvinder end for mænd.

Den følgende tabel er taget fra Leif Christensen og Aage Bøttger Sørensen: De studerendes geografiske og sociale oprindelse, 1966 (21):

Faders erhverv for de studerende ved højere læreanstalter (incl. universiteterne), teknika, seminarier og andre videregående uddannelser, fordelt på køn:

Uddannelses- område	Univ. og højr. lære- anstalter		Teknika	Semina- rier		Andre uddan.		x)
	M	K		M	K	M	K	
Faders erhverv								
	%	%	%	%	%	%	%	%
Akademisk og a. højere uddannelse	26	30	11	5	11	14	14	
Lærere	6	5	2	9	8	4	2	9
Funktionærer	27	27	26	24	22	24	21	16
Selvstændige (by)	17	21	26	17	20	22	25	17
Selvstændige (land)	12	9	11	19	21	16	22	15
Arbejdere	11	8	23	25	18	23	17	43
Andet	1	0	1	1	0	1	1	-
I alt i pct.	100	100	100	100	100	100	100	100

x) Den erhvervsmæssigt beskæftigede befolkning i alderen 40-59 år. Kilde: Folketællingen 1960.

NB: Ovenstående tabel skal som alle andre tabeller med procenttal læses meget omhyggeligt for at der ikke skal opstå misforståelser. Ser man f.eks. på procenttallene for børn fra arbejdsmiljø, som går på universiteter og andre højere læreanstalter henholdsvis seminarier, så står der, at ca. 11% af de mandlige studerende ved universiteter m.m. har en far, som er arbejder, og at ca. 8% af de kvindelige studerende ved universiteter m.m. har en far, som er arbejder.

Derimod står der ikke, at børn fra arbejdsmiljø, som studerer ved universiteter og højere læreanstalter har en kønsfordeling mellem mænd og kvinder i forholdet 11 til 8; det samlede antal kvindelige studerende er jo lavere end det samlede antal mandlige studerende ved universiteter og højere læreanstalter.

Vil man have noget at vide om kønsfordelingen blandt arbejderbørn på universiteter og højere læreanstalter henholdsvis seminarier, så må man udover de i øvrigt skønsmæssige tal, som står anført i Christensens og Bøttger Sørensens hæfte fra 1966 med talmateriale, som stammer fra en undersøgelse i 1964, have fat i tal for samtlige kvindelige henholdsvis mandlige studerende ved disse uddannelsesinstitutioner. Dem kan man f.eks. få fra Statistisk Årbog. Regner man lidt på det, så får man følgende:

Ved Københavns Universitet, Århus Universitet, Danmarks Tekniske Højskole, Danmarks Ingeniørakademi, Veterinær- og Landbohøjskolen, Københavns Tandlægehøjskole, Århus Tandlægehøjskole og Danmarks Farmaceutiske Højskole var der i 1964 17.323 mandlige studerende og 7.559 kvindelige studerende.

11% af det første tal og 8% af det andet tal giver, at der i 1964 var ca. 1900 mandlige studerende og ca. 600 kvindelige studerende fra arbejdsmiljø ved disse uddannelsesinstitutioner.

Sættes disse to tal i forhold til hinanden, så får man, at børn fra arbejdsmiljø, som studerer ved universiteter og højere læreanstalter fordeler sig mellem kønnene i forholdet (ca.)

32 kvinder til 100 mænd (altså omtrent 1:3).

På seminarierne var der i 1964 4645 mandlige studerende og 5446 kvindelige studerende, dvs.

i absolutte tal var der fra arbejdsmiljø ca. 1160 mandlige seminariestuderende 980 kvindelige seminariestuderende.

Forholdet mellem kvindelige og mandlige seminariestuderende, som kommer fra arbejdsmiljø, bliver derfor ca.

84 kvinder til 100 mænd.

4. Kønsfordelingen ved universitetsfag

Ved Københavns Universitet var fordelingen af mænd og kvinder på faggrupper i 1970/71 følgende (beregnet på grundlag af tal fra Statistisk Årbog 1972):

NB: Af hensyn til klarheden er der for en gangs skyld angivet kvindelige studerende i procent af mandlige studerende, og altså ikke i procent af samtlige studerende, sådan som man plejer ved tabeller:

Immatrিকulationer	77 kvinder pr. 100 mænd ^{x)}	
Det teologiske fakultet	50	"
Det rets-og statsvidenskabelige fakultet		
Jura	49	"
Statsvidenskab	<u>9,8</u>	"
Sociologi	51	"
Forsikringsvidenskab og statistik	<u>23</u>	"
Det lægevidenskabelige fakultet	39	"
Det filosofiske fakultet	105	"
Dansk	116	"
Engelsk	190	"
Fransk	341	"
Historie	41	"
Samfundsfag	<u>20</u>	"
Tysk	152	"
Psykologi	115	"
Andre fag	102	"
Det matematisk-naturvidenskabelige fakultet	33	"
Matematisk-fysisk faggruppe	<u>19</u>	"
Naturhistorisk-geografisk faggruppe	41	"
Andre	81	"
Fakultet ikke valgt	122	"

^{x)} Det svarer til at kvindernes andel af samtlige nytilmeldte studerende er 43,5%.

I denne tabel træder det stærkt i øjnene, hvor små tallene er for matematiske og samfundsvidenskabelige fag (de understregede tal), og hvor store tallene er for sprogfagene og psykologi.

Ligesom andelen af piger i gymnasiets matematiske linie (bortset fra de allerseneste år) ikke er steget væsentligt i efterkrigstiden, har kvindernes andel af samtlige studerende ved Københavns Universitets matematisk-naturvidenskabelige fakultet også været temmelig konstant siden krigen (i procent af samtlige: 23% i 1948/49; 25% i 1970/71).

Som nævnt på s26 har der været en meget svag stigning i kvindernes andel ved ingeniøruddannelserne (på Ingeniørakademiet og Danmarks Tekniske Højskole) i de seneste år; men kvinderne udgør stadig en meget lille del her, - og en næsten mikroskopisk del ved teknikeruddannelserne og teknikumingeniøruddannelsen.

Den danske pigeopdragelse har sandelig givet resultater!

Sammenligner man jurastudiet med statsvidenskabsstudiet (polit) ser man en iøjnefaldende forskel i kønsfordelingen. Ved Københavns Universitet viser studentermatriklen (og Statistisk Årbog), at kvindernes andel af samtlige studerende ved jurastudiet er en trediedel, mens kvindernes andel af samtlige studerende ved statsvidenskabsstudiet kun er knap 10% (1972 tal; i de sidste år har der været en svag stigning i kvindernes andel ved begge studier).

Forskellene kan nok forklares ved forskellene i studiestruktur, studieindhold og arbejdssituation efter studietiden:

- 1) Jurastudiet er lagt i meget faste rammer og kan tages på relativt kort tid, mens statsvidenskabs-

studiet er mere selvstændigt og derfor kan blive mere langvarigt.

- 2) Jurastudiet drejer sig i høj grad om udenadslære af regelsæt og normer (man kan i hvert fald bestå eksamen alene på dette), mens statsvidenskabsstudiet i høj grad drejer sig om abstrakte analyser af økonomiske og økonomisk-politiske strukturer. Statsvidenskabsstudiet indeholder også meget matematik.
- 3) Færdige jurister har hidtil ret let kunnet få halvdagsarbejde. (Lige for øjeblikket (sommeren 1973) er der opstået en akut arbejdsløshedssituation for nyudklækkede juridiske kandidater - og den har betegnende nok især ramt kvinderne). - Desuden regnes jurastudiet for et godt ægteskabsmarked.

Konklusion: Den tidligere omtalte pigeopdragelse har virket "effektivt" også her!

5. Lilian Vohns afsluttende bemærkninger om kønsfordelingen i uddannelsessystemet

Dette afsnit indeholder et citat af de to sidste afsnit af Lilian Vohns allerede tidligere citerede artikel: "Kønsforskelle i Uddannelsessystemet" (20):

" De enkelte aldersgrupper:

Ser man ... på hvilken andel af de enkelte årgange, som i 1970 var under uddannelse, får man følgende billede af uligheden mellem kønnene i henseende til

deltagelse i uddannelse:

Andelen af de enkelte årgange, som var under uddannelse. Ultimo 1970.		
	Kvinder	Mænd
	%	%
14-årige	90	83
15-årige	89	84
16-årige	74	70
17-årige	37	53
18-årige	35	56
19-årige	26	49
20-årige	16	31
21-årige	13	23
22-årige	11	19
23-årige	8	18
24-årige	6	16
25-årige	5	13
26-årige	3	11

Medens næsten halvdelen af mændene var under uddannelse ved 19-års alderen, gjaldt dette kun ca. en fjerdedel af kvinderne. [Min understregning-eh]. Dette skyldes først og fremmest, at medens ca. en trediedel af de 19-årige mænd var under lærlinguddannelse, så var der kun 9% af de 19-årige kvinder, der frekventerede tekniske skoler eller handelsskoler.

Da uddannelsesstilbuddet fra de erhvervsmæssige uddannelser reelt er mere begrænset for kvinder end for mænd, må det forudses, at en stadig stigende andel af kvinderne vil søge de mere teoretisk betonedes gymnasiale og videregående uddannelser. Denne udvikling vil formentlig ske hurtigere for kvinderne end for mændene og vil blive fremskyndet ved en udvidelse af

undervisningspligten, med mindre denne samtidig følges op med en udbygning af kortere erhvervsmæssige uddannelser med større appel til kvinderne end de allerede eksisterende. Kønssforskellene i uddannelsessystemet, således som det tager sig ud i dag, manifesterer sig tilsyneladende først og fremmest ved følgende faktorer:

- 1) Antallet af kvindelige lærere er stadig stigende.
- 2) De kvindelige lærere indtager kun i ringe omfang ledende stillinger.
- 3) De kvindelige lærere i gymnasieskolen underviser næsten udelukkende i humanistiske fag.
- 4) De kvindelige elever vælger hovedsagelig sproglig linie i gymnasiet.
- 5) De kvindelige universitetsstuderende vælger hovedsagelig humanistiske fag som studieretning.
- 6) De kvindelige studenter synes at foretrække kortere uddannelser frem for længere uddannelser.
- 7) De kvindelige studerende har flere afbrudte studieforløb og har især meget store frafaldsprocenter ved de længerevarende humanistiske universitetsuddannelser.
- 8) Der er adgangsbegrænsning ved hovedparten af de korterevarende uddannelser, som især søges af kvinder.
- 9) Der tilsyneladende en stadig faldende andel af kvinderne, der påbegynder og afslutter en læringeuddannelse.

Konklusion:

Kvinderne vil i stadig stigende omfang søge [sproglig] gymnasieuddannelse og efterfølgende teoretiske humanistiske uddannelser ved universiteterne, med mindre de i højere grad opfordres til at vælge matematisk gymnasielinie, og hvis ikke der ved en udvidelse af

kapaciteten ved de erhvervsmæssige og korterevarende videregående uddannelser skabes mulighed for, at kvinderne kan ændre deres hidtidige uddannelsesadfærd. "

- Så vidt Lilian Vohn.

6. Kvindelige universitetsansatte akademikere

På Københavns Universitet er der 16% kvinder blandt samtlige videnskabelige medarbejdere, herunder studenterundervisere (Københavns Universitets lektionskatalog 1972). Når man når til de fastansatte videnskabelige medarbejdere svinder tallet ind, og det fortsætter med at svinde ind opefter i det hierarki, der eksisterer indtil den nye universitetsstillingsstruktur får forenklet det lidt, for så til sidst at ende med, at kun 2% af professorerne er kvinder (der var 6 kvindelige professorer i 1972). - Hos lægerne og f.eks. på Polyteknisk Lærestanstalt er der mig bekendt slet ikke nogen kvindelige professorer.

Årsagerne til at der er så få videnskabeligt beskæftigede kvinder er ikke helt lette at rede ud, for man har aldrig kunnet påvise, at kvinders begavelse skulle være ringere end mænds (selv om det er tydeligt, at kvinder trænes mindre i at bruge deres intellektuelle begavelse end mænd). Diskriminering spiller ganske givet en rolle, især ved faldet i kvindernes andel op igennem hierarkiet; men direkte diskriminering er ikke den eneste faktor. Alt i alt må man nok sige, at der sker et samspil mellem mange forskellige faktorer:

1) Allerede i studietiden er der i de fleste fag færre kvinder end mænd (undtagelserne er sprogfagene og psykologi). Det hænger nok sammen med den tidligere omtalte pigeopdragelse, der hæmmer pigernes intellektuelle udvikling og retter pigernes opmærksomhed mere mod "feminine" sysler (hertil kan sprog og menneskekundskab (psykologi) til en vis grad også regnes).

Piger mangler simpelt hen opmuntring og støtte til intellektuelt arbejde. Intellekt regnes oven i købet nærmest for en af de sekundære mandlige køns-karakterer - på linie med eller eventuelt alternativt til hår på brystet! Hertil svarer, at en kvindes intellektuelle præstationer vækker lidt af den samme mistro til hendes kvindelighed som en kraftig bryst-behåring hos hende ville fremkalde! (jfr. det amerikanske eksempel s.108). - Hvad gør mænd som gruppe ikke for at opretholde sin overlegne position, og dermed sine privilegier!

Det er også så tilsyneladende nemt for pigerne at give op undervejs i studierne for at gå over til husmoder- og moderrollen. Piger er simpelt hen ikke opdraget til at tage ikke-feminint arbejde alvorligt (altså når de selv skal udføre det), og deres omgivelser (først forældrene, siden kammeraterne, universitetslærerne og ægtemanden) tager normalt heller ikke kvinders arbejde så alvorligt som mænds arbejde. Unge kvinder behandles tit meget usagligt og uden respekt: de er nogle "søde" (og evt."lækre") "væsener", hvis arbejde man imidlertid ikke vil tage alvorligt. Er der noget, der kan virke bremsende på ens udvikling, så er det den stadige oplevelse af ikke at få taget sit arbejde alvorligt. Dette og så "definitionen" af intellekt som et specifikt mandligt karaktertræk udgør nok tilsammen to af hovedårsagerne til at kvinders frafald under universitetsstudier og lignende

er større end mænds og til at der er så få kvindelige studerende, der kvalificerer sig forskningsmæssigt, - og dermed til at så lille en del af forskerstaben i Danmark er kvinder.

I forlængelse af, at man regner med at kvinder pr. "definition" ikke har nogen særlig intellektuel kapacitet, og at man ikke tager kvinders arbejde alvorligt, undervurderer man også tit kvinders faktiske evner på forskellige områder, fordi de er kvinder. Og det gælder både mænd og kvinder. Undervurderingen finder sted både i erhvervslivet, i kunsten og i videnskaben. Det er denne systematiske undervurdering, der ligger bag resultatet ved den snart berømte og berygtede psykologiske undersøgelse, hvor nogle universitetsstuderende skulle vurdere en litterær tekst. Når bedømmerne fik opgivet, at forfatteren hed John Smith, blev teksten vurderet som original. Når bedømmerne fik opgivet, at forfatteren hed Joan Smith, blev teksten vurderet som uoriginal.

Det er ikke så mærkeligt, at kvinder føler at de skal være langt dygtigere end mænd for at klare sig lige så godt!

2) Når en kvindelig studerende eller ung løstansat universitetslærer bliver gift og får børn, bliver hendes samlede arbejde normalt meget større end hendes mandlige medstuderendes eller kollegers. Selv om mændene er gift, er der (især hvis der er børn i ægteskabet) kun ganske få af dem, som har lige så meget arbejde i hjemmet som deres kone. Relativt hyppigt er universitetslæreres koner i øvrigt lærere med en ret kort udearbejdsdag, halvdagsudearbejdende eller hjemmegående, og så er den praktiske side af mændenes tilværelse jo også nemmere. En kvindelig forsker er

derimod normalt gift med en mandlig forsker, og hvis der er børn i ægteskabet, giver det begge ægtefæller en meget travl arbejdsdag. (Dog må man nok sige, at disse ægteskaber hyppigt hører til de ægteskaber, hvor parterne er mest ligestillede).

Alt i alt er den samlede arbejdsbyrde for kvindelige studerende og universitetslærere med små børn så stor, at de ikke får så meget koncentreret arbejdstid "til overs" til forskningsarbejde som mændene, især fordi mange af dem er opdraget til at sætte hjemmet før studier eller udearbejde. Det gør, at kvinderne i de afgørende år inden fast universitetsansættelse, dvs. i slutningen af studietiden og ved løs universitetsansættelse, står dårligere i "konkurrencen" end mændene. Det samme fænomen spiller også ind senere ved forfremmelsessituationer.

En stor del af de kvinder, som er interesseret i forskning, føler sig derfor nødsaget til at vente med at få børn af hensyn til konkurrenceræset. Det er nu et temmelig umenneskeligt krav for mange mennesker, og et krav, som man jo ikke stiller til mandlige studerende og akademikere. De hårde kendsgerninger er imidlertid, at mange af de forskningsinteresserede unge kvinder, som har fået børn inden de fik fast ansættelse, aldrig får fast ansættelse i en forskningsstilling.

3) Det er påfaldende, at en stor del af de (få) kvinder, som er aktivt engagerede i forskning, er blevet direkte opfordret til at gå i gang med forskning af mandlige lærere og kolleger, og at de normalt har haft forældre og har en ægtefælle, som alle aktivt har støttet dem i deres intellektuelle arbejde. Det er nemlig kun nogle af de dygtige kvindelige studerende, som har været så heldige. Ligegyldighed eller

modstand fra omgivelserne har slået en del dygtige kvinder ud, så de aldrig har fået lejlighed til at prøve kræfter med forskningssituationen og dermed heller ikke har fået nogen mulighed for at vælge en forskerkarriere.

Så vidt vi kan se indgår følgende personlighedstræk hos de kvinder, som mandlige lærere opfordrer til at blive forskere: dels dygtighed og et interessevækkende udseende, dels også en spændende personlighed og det, at kvinderne er aktive og ikke forsagte. - Hverken udseende eller spændende personlighed synes derimod at være uomgængeligt nødvendige for den mandlige forsker; selv forsagthed kan hos ham kompenseres ved dygtighed.

4) Undersøger man specielt forholdene for kvindelige matematikere og fysikere, som er ansat ved højere læreanstalter i København (omend ikke altid med forskningsopgaver), er det ligeledes påfaldende, hvor meget disse kvinders personlighed og deres familiemæssige baggrund adskiller sig fra det traditionelle kvindemønster. Det ser ud til at man med en bred betydning af de følgende begreber kan sige, at de er langt mere aktive, selvstændige og udadtil selvsikre end både kvinder og mænd normalt er. Og enten er de "trods" en feminin ydre fremtoning usædvanlig seje, eller også er de hvad man hos kvinder kalder noget dominerende og lidt aggressive. Desuden har disse kvinder mænd, som deltager aktivt i arbejdet i hjemmet, og som betragter dette som en naturlig sag; og mændene støtter også fuldt ud deres koners intellektuelle arbejde. Endvidere har disse kvinder haft forældre, der i mere eller mindre høj grad støttede deres intellektuelle udvikling, og de fleste af kvinderne har leget meget med drenge som små (i modsætning til mange

andre piger).

Vi kender oven i købet tre kvindelige matematikere og fysikere, hvis forældre havde ønsket, at de skulle have været en dreng, der engang blev ingeniør - og som til en vis grad opdrog pigerne efter dette gamle ønske.

- For en nøjere belysning af de psykologiske forhold omkring udviklingen af kønsforskelle med hensyn til personlighedsstruktur og intellektuelle præstationer: se den næste (og sidste) del af denne bog - tillægget om psykologiske undersøgelser. Dette tillæg rummer korte referater af en del psykologiske undersøgelser og kommentarer til de nævnte undersøgelser og undersøgelsesresultater. Tillægget afsluttes med et forsøg på at bruge psykologen Piagets ideer til belysning af udviklingen af kønsforskelle.

4 . D E L

T I L L Æ G

O M P S Y K O L O G I S K E U N D E R S Ø G E L S E R

INDHOLD

Kapitel 1. Udviklingen af kønsforskelle i barndommen

1. De allerførste år
2. Varme
3. Aggressivitet
4. Passivitet, konformitet og afhængighed
5. Kønnenes forskellige interesser
6. Hankønns større vigtighed og værdi i de vestlige samfund
7. Mandlige indvielsesceremonier i Stillehavsø-kulturer

Kapitel 2. Nogle betæneligheder ved psykologiske og sociologiske undersøgelser

1. Advarsel ved læsningen af Maccoby-referatet i kapitel 3
2. Overfladiskhed ved psykologiske undersøgelser
3. Socialforskningsinstituttets publikationer

Kapitel 3. Et referat og en diskussion af nogle af de amerikanske psykologiske undersøgelsesresultater, der bliver omtalt i Eleanor Maccobys artikel "Sex Differences in Intellectual functioning"

1. Almen intelligens
2. Sprogevn
3. Talevn
4. Rumsans
5. Analytisk evne
6. Kreativitet
7. Intellektuelle præstationer
8. Personlighedsforskelle
9. Nogle overvejelser

Kapitel 4. Piagets udviklingsteorier - en mulig indfaldsvinkel

1. Køreplan og dynamik for udviklingen
2. Piagets teorier - en kort skitse
3. Bemærkninger til teorien
4. Kønsdifferentieringen belyst ved Piagets udviklingspsykologi

KAPITEL 1. UDVIKLINGEN AF KØNSFORSKELLE I BARNDOMMEN

1. De allerførste år

Flere psykologiske undersøgelser har vist, at grundlaget for det enkelte barns psykologiske køn dannes i de allerførste leveår. Barnet lærer hvordan forældrene kan lide det er (hvad de reagerer positivt på). Hvis forældrene f.eks. mener, at drenge bør være selvstændige, mens piger bør være passive og lydige, så vil drengen lære, at han har det bedst, hvis han vover noget, mens pigen vil lære, at hun har det bedst, hvis hun ikke vover noget.

I øvrigt ligger der jo i vores sprog særdeles kraftige skel mellem hunkøn og hankøn (pige, hun... dreng, han), som selv små børn, der lige er begyndt at tale ikke kan undgå at lægge mærke til. Og som forældrene og andre i børnenes omgivelser ikke kan lade være med at prøve at indøve korrekt. Der er trods alt for iøjnefaldende forskelle mellem drengekroppe og pigekroppe og mellem kvinders og mænds forplantningsmæssige funktion. Et barn føler også sin identitet såret, når et andet barn kalder det ved forkert køn. Men selv på denne baggrund er det enormt mange kræfter et lille barn sætter ind for at lære at bruge hunkøns- og hankønsbetegnelser rigtigt. Det smitter også af på børnenes interesse for, hvilke forskelle der så egentlig er mellem hunkøn og hankøn.

2. Varme

Hans Hessellund nævner i bogen "Køn, Identitet, Rolle" (32), at piger som helhed får en varmere behandling end drenge allerede fra de spæde år.

Billedet kompliceres imidlertid noget af at drenge stadig betragtes som vigtigere og mere "værdifulde" end piger - både ved fødslen ("det første barn skal helst være en dreng") og senere.

3. Aggressivitet

Hessellund (32) refererer bl.a. R.R.Sears (Development of Gender Role. USA, 1965) for undersøgelser af kønsforskelle med hensyn til aggressivitet. Udover "forskelle med hensyn til den totale sum af aggressionssudtryk" (som fremtræder fra 3-års alderen) finder Sears tydelige forskelle mellem de to køn i arten af disse (således at en samlet opgørelse af hvilket køn der er mest aggressivt bliver uden mening). Hos 3-5 årige børn er drenge overvejende fysisk aggressive, mens piger i højere grad er verbalt aggressive. Hos ældre børn udvikler drengenes aggression sig mod en overvejende "antisocial aggression" (dvs. en aggression, som falder udenfor det acceptable adfærdsmønster for voksne, og som derfor kaldes destruktiv), mens pigernes aggression bliver mere "prosocial" (dvs. den ligner de voksnes accepterede aggressioner eller efterligner dem endog - den består i et "mere eller mindre voldsomt og straforienteret krav om opretholdelsen af lov og orden med trusler om bestemte straffe for at overtræde reglerne"). Groft forenklet:

Drenge slås, mens piger giver dukken smæk.

Først efterhånden udvikler drengene den "prosociale" aggressionsform. Som det forventes af dem udvikler pigerne sig hurtigere til "ansvarsbevidste familiemedlemmer", i ligeberettigelse med den mor, som de (i denne amerikanske undersøgelse) går op ad, og hvis livsmønster som familiepolitibetjent de kan efterligne i højere grad end drengene, hvis fars væsentligste aktiviteter ligger uden for hjemmet.

4. Passivitet, konformitet og afhængighed

Psykologerne har beskæftiget sig en del med såkaldte femininitets- og maskulinitetsmålinger, som er en ret problematisk affære, da alt jo afhænger af, hvordan man definerer "femininitet" og "maskulinitet", og hvordan man bruger begreberne. Hos Maccoby (30) nævnes det, at amerikanske forskere fandt ud af, at de skalaer, man brugte i USA til "maskulinitets"- og "femininitets"målinger ikke kunne bruges i Holland, fordi man her havde andre opfattelser af, hvad der er "maskulint" og "feminint". Alt i alt bruger forskerne nok "feminint" og "maskulint" som relative størrelser, der bestemmes af de samfundsnormer, der er fremherskende i det betragtede samfund: For mig at se bruges begreberne nærmest lidt bevidstløst om noget, som jeg ville kalde overdrevent "feminint" og "maskulint" i en lidt nedsættende betydning.

Med disse forbehold for øje kan det alligevel være interessant at lægge mærke til en undersøgelse foretaget af Sears (Dependency Motivation. USA, 1963 / Hessellund (32)). Han lavede en femininitetsmåling,

der skulle reflektere passivitet, konformitet og afhængighed(!) Han fandt, at i de tilfælde, hvor faderen deltog meget aktivt i datterens tidlige pleje, medførte det en mindre grad af "femininitet" (som ovenfor defineret) hos hende.

Det er også en dagligdags erfaring, at mænd og kvinder - med deres forskellige forplantningsmæssige og arbejdsmæssige roller og med deres forskellige opdragelse - reagerer forskelligt overfor børn. Det forekommer også rimeligt, at en nogenlunde lige opdragelsesmæssig arbejdsindsats fra mænds og kvinders side (opdragelse her taget i den brede betydning, som også dækker pleje af spædbørn) vil resultere i en mere alsidig og harmonisk personlighedsudvikling hos både piger og drenge. Stive kønsrollemønstre kan godt virke hæmmende på begge køns udvikling. I øvrigt nævner Hessellund, at "restriktivitet" (frihedsbe-grænsning) er en "femininiserende" kraft i børneopdragelsen, mens "permissivitet" (given lov til...) er en "maskuliniserende" kraft.

5. Kønnenes forskellige interesser

Psykologen Kohlberg har fundet, at drenge i perioden fra 5 til 8 år klart viser en forøgelse af deres forkærlighed for "mandlige" objekter og aktiviteter, mens pigerne på samme alderstrin ikke udviser den tilsvarende orientering mod "kvindelige" objekter eller aktiviteter. Det stemmer med vores iagttagelse af, at piger inden puberteten ikke er særlig "feminine" (selv om mange mødre stadig gør hvad de kan bl.a. ved at bruge de små piger som påklædningsdukker). Selv

senere i livet kan piger bedre end drenge "tillade" sig at have det modsatte køns interesser og på samme tid opretholde deres eget køns værdier - her kunne en ændring af "den mandlige kønsrolle" være tiltrængt.

Det er interessant at se, at en amerikansk undersøgelse af Hartley (1960) (Maccoby (30)) viste, at døtre af arbejdende mødre ikke var så prægede af den traditionelle kvinderolle som døtre af ikke-erhvervsbeskæftigede mødre.

6. Hankønns større vigtighed og værdi i de vestlige samfund

"Hankønns" større vigtighed og værdi i de vestlige samfund (som altså ikke altid er en fordel for mændene) viser sig for øvrigt ved at drenge og mænd hovedsagelig definerer deres maskulinitet med hensyn til mandlige aktiviteter og accept i mandegrupper, mens store piger og kvinder mere er tvunget til at definere deres femininitet med hensyn til at blive accepteret af mænd (kun som mødre kan de definere deres femininitet gennem selvstændig handling). I denne forbindelse er det vigtigt at huske på, at kønsrollepresset på piger og kvinder ikke bare kommer fra hankønsvæsener, men i sin mest direkte form nok så meget fra andre kvinder.

Med ovenstående bemærkninger mener jeg selvfølgelig ikke, at mændenes maskulinitet ikke har noget med kvinder at gøre - identitetskriser osv. i puberteten har for begge køn forbindelse med ønsket om accept hos det andet køn. Men herudover kan manden i visse tilfælde i puberteten og i ungdomsårene søge

sin selvbekræftelse ved at imponere kønsfæller med sine evner som don Juan (mens kvinden i den samme periode snarere i følge den stereotype forestilling kan finde den ved over for medsøstre at prale med erobringen af en fast mand). (Alt i alt er forholdene altså lidt komplicerede).

7. Mandlige indvielsesceremonier i Stillehavssø-kulturer

Et pudsigt eksempel på, at kvinderollen i andre samfund har været vurderet langt højere end i vort samfund, er Margaret Meads formodning om, at de mandlige indvielsesceremonier i såkaldte primitive samfund udtrykker en misundelse af kvinderollen (som moder). For eksempel foregår indvielsen ofte som et genfødelsesritual, hvor mænd tager en dreng og "føder" ham som mand ved hjælp af magi, som siges at være stjålet fra kvinderne for længe siden. (Fra Margaret Meads undersøgelser af Stillehavssø-kulturer, (9)).

-Dog kan dette eksempel (mandens relateren sig udelukkende til mænd) også udlægges på andre måder. En anden mulig fortolkning kan være, at mændene vil fjerne drengen fra kvindernes herredømme og føre ham ind i mændenes verden ved at føde ham på ny, denne gang af mænd.

KAPITEL 2. NOGLE BETÆNKELIGHEDER VED PSYKOLOGISKE OG SOCIOLOGISKE UNDERSØGELSER

1. Advarsel ved læsningen af Maccoby-referatet i kapitel 3

I kapitel 3 kommer der et meget kortfattet referat af den sammenfatning af amerikanske psykologiske undersøgelsesresultater, der er foretaget i Eleanor Maccobys artikel "Sex Differences in Intellectual Functioning" i bogen The Development of Sex Differences (30).

Selve referatet skal (ligesom referaterne af de andre psykologiske undersøgelser i kapitel 1) læses med varsomhed og omtanke: Dels fordi det er en kortfattet sammenpresning af en lang række psykologiske undersøgelser, hvis forudsætninger og metoder, der ikke gøres rede for; dels fordi undersøgelserne er foretaget for nogle år siden i en lidt anden kultur end vores egen; og endelig fordi undersøgelserne formentlig hovedsagelig handler om middelklassen. Derfor må man holde sig for øje, at de psykologiske undersøgelsesresultater, der refereres, kun siger noget om pigers og kvinders intellektuelle evner under visse bestemte kulturelle og samfundsmæssige forhold. De siger ikke noget om, hvordan pigers og kvinders intellektuelle evner er i andre befolkningsgrupper, eller hvordan de kunne være under andre samfundspå-

virksomheder. Hovedparten af kønsforskellene i almindelighed (undtagen selvfølgelig de forplantningsmæssige forskelle) er jo dannet ved et kompliceret samspil af mange forskellige kulturelle og samfundsmæssige faktorer (og måske, men indtil videre ikke bevisligt, biologiske faktorer).

Ved læsning af forskellige psykologiske undersøgelser af kønsforskelle og børneopdragelse har det slået mig, hvor uforsigtige mange forskere er med at have et alt for fast billede af kvinden som hjemmegående husmoder. De kan ikke rigtig rive sig løs fra Moder-myten, og det får uheldige konsekvenser for værdien af deres forskning. - Den slags undersøgelser virker specielt mærkelige på én, når man selv er en udearbejdende mor, der er vokset op i et miljø, hvor det var en selvfølge, at kvinder havde udearbejde.

2. Overfladiskhed ved psykologiske undersøgelser

Mere generelt kan man sige, at mange psykologiske og sociologiske undersøgelser, uddannelsesundersøgelser m.m. er alt for overfladiske, fordi de er lavet af (hvide) middelklasse mennesker, som ikke altid har tilstrækkelig viden om og forståelse af andre befolkningsgrupper og kulturer. En eventuel opstilling af akademikere som uddannelsesvenlige og arbejdere som uddannelsesfjendtlige overser f.eks. fuldstændig det faktum, at form og indhold er lagt tilrette af og for netop de miljøer, der "tilfældigvis" føler sig tiltrukket af disse uddannelser. - Er det arbejderne, der er uddannelsesfjendtlige, eller er det uddannelserne, der er arbejderfjendtlige?

Indtil mellemskolen blev afskaffet, havde de danske offentlige gymnasier en mellemskoleafdeling, hvor det skete, at arbejderbørn trods miljøets påståede uddannelsesfjendtlighed fik adgang efter en god karakter ved mellemskoleprøven. Heldigvis lykkedes det normalt de københavnske eliteskolars lærere og klassekammeraterne med deres fine øre for hvad der var Nørrebro sprog (eller tilsvarende) og træning i at gøre sådant sprog til grin at terrorisere disse påtrængende individer over i realklassen, væk fra de privilegeredes gymnasieafdeling!

Eller for at nævne et andet eksempel: En overfladisk middelklasseundersøgelse kan f.eks. vise, at der er mere "kønsdiskriminering" i arbejdsmiljøer end i middelklassemiljøer (hvor overfladerne næsten altid er mere velpudsede). Ved en mere dybtgående (eller blot klartseende) analyse ville det måske vise sig, at arbejderkvinder i virkeligheden nyder mere respekt som jævnbørdige mennesker i arbejderkredse end middelklassekvinder i middelklassekredse.

Bl.a. sådanne problemer gør, at jeg ikke finder de hidtidige psykologiske og sociologiske videnskabelige undersøgelser af kønsforskelle gode nok i sig selv, skønt de kan give en vis, begrænset information: De når ikke langt nok ned under overfladen, og de får ikke rigtig fat i de dynamiske aspekter. De må udvides med og forbedres af de private og mere dybtgående iagttagelser, som kvinder rundt om i den nye kvindebevægelse foretager i disse år. Men selv om man som enkeltperson lukker øjne og ører meget op, så kan en enkelt persons private iagttagelser og mindre undersøgelser heller ikke stå alene. De dækker et for begrænset felt. Det er en af årsagerne til, at jeg trods betænkeligheder f.eks. har medtaget referater af Mac-

cobys artikel og Socialforskningsinstituttets publikationer om gifte kvinder i familie og erhverv.

3. Socialforskningsinstituttets publikationer

Med Socialforskningsinstituttets publikationer er der i øvrigt det problem, at de udkommer for lang tid efter de undersøgelser de bygger på, til at de kan give et ordentligt billede af den øjeblikkelige situation og dens problemer, sådan som de vel egentlig er beregnet til. (De bygger netop samtidig kraftigt på den samfundssituation, der fandtes på undersøgelsestidspunktet, i modsætning til visse andre psykologiske undersøgelser, der mere koncentrerer sig om ret almene problemstillinger).

F.eks. blev den store kvindeundersøgelse udført i 1965, hvor kun ca. en trediedel af de gifte danske kvinder havde erhvervsarbejde, mens hovedrapporterne først kom i 1969 og 1972, hvor ca. halvdelen af de gifte kvinder havde erhvervsarbejde.

Ydermere bygger kvindeundersøgelsen på det højst besynderlige "videnskabelige" begreb, der hedder "trivsel", og som kan bruges og misbruges til så meget forskelligt.

På den anden side har Socialforskningsinstituttet hele det tekniske apparat til at lave store repræsentative befolkningsundersøgelser, som ingen private personer eller grupper har. Det kunne måske blot udnyttes lidt bedre.

K A P I T E L 3, Et referat og en diskussion af nogle af de de amerikanske psykologiske undersøgelsesresultater, der bliver omtalt i Eleanor Maccobys artikel

"SEX DIFFERENCES IN INTELLECTUAL FUNCTIONING"

Følgende referat af Maccobys artikel (30) skal som tidligere nævnt læses med varsomhed og omtanke. Specielt skal de forskellige "evner" (kreativitet, sprogegne, intelligens m.v.) opfattes med skønsomhed, fordi de (udover mere at være produkter af miljø og kulturelle påvirkninger end at være medfødte) i undersøgelserne er defineret ved tests, som måske kun for den enkelte undersøger subjektive vurdering har forbindelse med den almindelige opfattelse af ord som "intelligens", "kreativitet" osv.

Ordet intelligens er nu nok på grund af den omfattende brug af intelligensprøver i højere grad end de øvrige defineret ens i de forskellige undersøgelser. Det forhindrer stadig ikke hverken afhængigheden af kulturelle faktorer (på ca. 30 år er gennemsnitsintelligensen i Storkøbenhavn steget 17 point, defineret med en uændret test ^{x)}) eller dets tvivlsomme værdi som måler af et alment begreb som "begavelse".

Parentetiske indskud og de afsluttende bemærkninger (afsnit 9: Nogle Overvejelser) står i øvrigt for min egen regning.

^{x)} Se Emil Kruuses artikler (17) i tidsskriftet "Skolepsykologi", f.eks. i nr.6, 1971 og nr.1, 1972.

1. Almen intelligens

Psykologer har ikke fundet nogen væsentlige forskelle i almen intelligens mellem de to køn. Intelligensprøver er da normalt også udformet, så de forsøger at udjævne kønsforskelle, som kunne opstå på grund af kønsforskelle vedrørende specifikke egenskaber. Dog er der en tendens til, at undersøgelserne finder højere almenintelligens hos piger end hos drenge inden skolealderen (formodentlig svarende til at piger er tidligere udviklet end drenge). Der er også en tendens til, at undersøgelserne finder, at drenge og unge mænd efter puberteten udvikler deres intelligens mere gennem årene end piger og unge kvinder (formodentlig, som tidligere omtalt, fordi kvinder normalt ikke ansøres så meget til at arbejde intellektuelt, hverken af andre eller gennem deres arbejde efter skoletiden; jfr. også de allerede omtalte danske undersøgelser af skolekarakterer, hvor pigerne ligger højst inden gymnasiet, men drengene højst ved studentereksamen).

2. Sprogegne

På mange punkter er pigers sprogegne bedre end drenges. (På en måde skulle man synes, at det burde gøre pigernes tænkeevne bedre end drengenes, og det spiller måske også en rolle i de første år, hvor den intuitive tænkning er dominerende. Men selv om tænkning og sprog har meget med hinanden at gøre, så indebærer tænkning jo også, især på de senere trin, andre manipulationstyper end den konkret-sproglige, bl.a. den abstrakte og den handlingsmæssige).

Piger siger deres første ord tidligere end drenge, bruger længere sætninger, og taler mere flydende. (Måske hænger dette sammen med, at piger knyttes mere til voksenmiljøet end drenge, som får lov til at være friere; - man forlanger mere af de små piger, at de skal være disciplinerede og inde i voksnes tankegange og normer, end af de små drenge, og allerede tidligt opdrages de små piger til en "moder-rolle").

Ved skolestarten har drengene imidlertid indhentet pigerne med hensyn til ordforråd. Pigerne lærer at læse hurtigere, og der er flere drenge, der skal have specialhjælp til læsning (det kan måske hænge sammen med, at man hurtigere opdager alle slags problemer hos drenge, fordi pigerne virker mere artige og stilfærdige (og dermed nemme), og måske hænger det sammen med at små piger er vænnet til at være mere flittige). Ved 10-års alderen har drengene indhentet pigerne med hensyn til læsefærdighed; men gennem årene er piger bedre til grammatik og stavning og til at tale flydende. (Pigernes forspring ved læsefærdighed, grammatik og stavning kan måske hænge sammen med, at piger er mere opdraget i en regelverden end drenge).

3. Taleevne

Piger lærer at tælle hurtigere end drenge. I skolen er der ingen forskel i regnefærdighed. I løbet af High School (de sidste 4 år af det 12-årige skoleforløb^x)

^x) I USA starter skolegangen 1 år tidligere end i Danmark. Desuden kommer næsten alle børn gennem hele skoleforløbet (i hvert fald i middelklassen). Indholdsmæssigt ligger High School noget under gymnasiet.

i USA) begynder drenge at blive bedre til "aritmetisk tankegang", og unge mænd forbedrer deres aritmetiske evner mere end unge kvinder (NB: At tælle har noget at gøre med at lægge på række og noget at gøre med regler, mens "aritmetisk tankegang" har noget at gøre med abstrakte manipulationer, bl.a. manipulation med regler. Og underkastelse under regler (piger) er jo ikke det samme som manipulation med regler (drenge). Hermed være ikke sagt at det at lære at tælle er en kedsommelig mekanisk operation for små børn, tværtimod kan det for 3-6års børn være en fascinerende intellektuel oplevelse, som de henrykte kan gå og videregive til hinanden. Når de kommer i skole ændres situationen imidlertid normalt noget).

4. Rumsans

Små drenge og piger klarer rumlige opgaver lige godt. Fra skolestarten og fremefter kommer drengene imidlertid mere og mere foran (jfr. den tidligere diskussion af emnet s.105-107).

5. Analytisk evne

Hvis man definerer analytisk evne som evnen til at kunne arbejde intellektuelt uden at lade sig forstyrre af irrelevante forhold i opgaven og i omgivelserne, så er der ingen forskel på piger og drenge indtil skolealderen. Fra dette tidspunkt bliver drengene dygtigere på dette område (jfr. den tidligere diskussion

af pigers manglende eller dårlige muligheder for at få lov til at koncentrere sig, bl.a. s.114-115).

6. Kreativitet

Sprogligt klarer piger og kvinder sig bedst. Med hensyn til ideer til legetøjsforbedringer klarer drenge og piger sig bedst ved henholdsvis drenge- og pigelegetøj indtil ca. 9-10 års alderen, hvor drenge begynder at blive bedst til begge slags legetøj. (Dette fænomen hænger vel oplagt sammen med opdragelsesforskellene og de forskellige udfoldelsesmuligheder, jfr. det tidligere nævnte eksempel med drengen og pigen, der skilte et vækkeur ad (s.101). - NB: Der ligger selvfølgelig et problem i hvordan undersøgelserne har defineret kvaliteten af kreativiteten).

7. Intellektuelle præstationer

Som voksne "præsterer" mænd gennemsnitligt mere end kvinder ved næsten al slags intellektuelt arbejde, hvor sammenligninger er mulige, - bøger og artikler, der bliver skrevet, kunstnerisk produktivitet og videnskabeligt arbejde. Men på så godt som alle områder er der kvinder, der når højt, og mænd, der ikke når ret højt.

En undersøgelse af særligt talentfulde børns udvikling viste, at mens mændene tenderede mod at realisere deres potentielle muligheder i deres arbejde, så gjaldt det samme ikke for kvinderne. (Jfr. den tidligere diskussion af pigerne, som bliver hæmmet i deres intellektuelle arbejde, fordi de er bange for at være

for dygtige og "ukvindelige"; og af den manglende ansporing som bliver kvinderne til del med hensyn til intellektuelt arbejde).

8. Personlighedsforskelle

Ved adskillige intellektuelle præstationer viste det sig, at de piger og kvinder, der klarede sig bedst, adskilte sig personlighedsmæssigt på én måde fra deres medsøstre, mens de drenge og mænd, som klarede sig bedst, adskilte sig på en anden måde fra deres medbrødre. Groft sagt kan man sige, at følelsesmæssig kontrol, forsigtighed og omhyggelighed (målt i forhold til kønsfæller) var positivt korrelerede med drenges og mænds intellektuelle præstationer, mens det var omvendt for piger og kvinder: Hos dem var impulsivitet positivt korreleret med intellektuelle præstationer, hvorimod ængstelse (begge dele målt i forhold til kønsfæller) hos dem var negativt korreleret med intellektuelle præstationer. Hos mænd og drenge havde ængstelse ikke nogen entydig effekt.

Der var svag negativ korrelation mellem aggression og intelligensmål hos drenge og mænd, mens der var svag positiv korrelation mellem aggression og intelligensmål hos piger og kvinder.

Ved en undersøgelse fandt man, at konkurrenceevne var positivt korreleret med den målte intelligenskvotient hos både piger og drenge, men at sammenhængen var tydeligere for piger end for drenge.

Andre undersøgelser fandt, at jo højere intelligenskvotient en dreng har, jo bedre forventer han som regel at kunne klare en ny opgave, mens det samme ikke

er tilfældet for velbegavede piger: jo mere velbegavede de er, jo mere usikre bliver de som regel med hensyn til deres egne muligheder. Man fandt også, at drenge hyppigt vokser med en intellektuel udfordring, mens piger hyppigt viger tilbage.

Moderlig omsorg og varme i de første leveår viste sig ofte at være forbundet med høj intelligenskvotient i de senere år hos drenge. For piger derimod var den afgørende faktor ved intelligensudviklingen en relativ frihed for moderlige forbud - en frihed til at strejfe rundt og undersøge.

Maccoby nævner også undersøgelser, der synes at vise, at drenge på grund af deres større selvstændighed og gåpåmod er mere selektive i deres high school-arbejde end piger, i den forstand at mange drenge arbejder godt med et par emner, som interesserer dem, og dårligt med emner, som ikke interesserer dem, - mens mange piger arbejder ret ensartet med alle deres fag. (En pige "må" jo også gerne klare sig "pænt", hvis bare det kan forklares med "flid". "Flid uden fanatisme").

9. Nogle overvejelser

Så længe piger er små adlyder de ofte det sociale pres fra familie og lærerinder om at klare sig godt i skolen (NB: i USA er der fortrinsvis kvindelige lærere i de første skoleår). Som det allerede er nævnt flere gange tidligere i denne bog hæmmes store pigers og unge kvinders intellektuelle udfoldelse derimod af deres behov for at være populære som kvinder

("intellekt er et mandligt karaktertræk") - hos både det andet køn og deres eget køn (domme fra andre piger og kvinder om ukvindelighed kan virke meget hårdt).

Så længe det at være kvinde ikke giver lov til at være menneske samtidig, specielt et intellektuelt menneske, så er der vel ikke noget underligt i, at psykologerne finder kønsforskelle som de ovenfor nævnte. Specielt ikke, når drenge og unge mænd fra nogenlunde velstillede miljøer og "opefter" samtidig bliver opdraget til at føle sig frie til at udforske omverdenen og til som større at udmærke sig intellektuelt - samt til at hævde sig på andres bekostning.

Det intellektuelle (præstationsmæssige og arbejdsmæssige) konkurrenceræs ser "man" helst forbeholdt de unge mænd, mens de unge kvinder får overladt det udseendemæssige konkurrenceræs, og begge ræs bliver lige ubehagelige. På den måde splittes de unge ad i stedet for at lære at arbejde solidarisk sammen.

De piger og kvinder, der klar sig bedst intellektuelt, adskiller sig som nævnt en hel del fra deres medsøstre med hensyn til personlighed; mens de drenge og mænd, der klar sig bedst intellektuelt, adskiller sig en hel del fra deres medbrødre. Tilsyneladende er det vidt forskellige personlighedsegenskaber, der er favorable for henholdsvis pigers (kvinders) og drenge (mænds) intellektuelle præstationer. Ser man nøjere efter, forsvinder en stor del af modsætningen imidlertid: Sammenligningen er nemlig udelukkende gået på piger med piger og drenge med drenge, og næsten alle personlighedstræk bedømmes forskelligt eftersom de forekommer hos en dreng eller en pige, ligesom også f.eks. den gennemsnitlige pige-aggressionsform er forskellig fra den gennemsnitlige dreng-aggressionsform.

For eksempel skal der meget til for at en dreng er en "aggressiv dreng", mens der ikke skal ret meget til for at en pige er en "aggressiv pige".

En del af forklaringen ligger faktisk i, at de piger (kvinder) og drenge (mænd), der klarer sig bedst intellektuelt, er mere alsidige i deres holdninger, interesser og aktiviteter end mennesker, der er bundet af de traditionelle kønsrollemønstre.

Som tidligere omtalt er de kvinder, der går ind i professionelt intellektuelt arbejde som forskere og lignende imidlertid så atypiske, at det må betyde, at kravene som stilles for på længere sigt at klare sig virkelig godt intellektuelt (eller for at være heldig til at skaffe sig en intellektuel karriere - det behøver ikke at være det samme!) er større for kvinder end for mænd. Kvinderne skal jo bl.a. samtidig klare en lang række krav, som ikke er direkte forbundet med de intellektuelle opgaver. - Med de nuværende samfundsnormer er der faktisk ikke noget underligt i, at der er så få kvindelige forskere og kunstnere i de vestlige lande (som omtalt på s.42 udgjorde kvinderne 45% af videnskabsfolkene i USSR).

KAPITEL 4. PIAGETS UDVIKLINGS- TEORIER - EN MULIG INDFALDSVINKEL

1. Køreplan og dynamik for udviklingen

Denne del af bogen handler om "udviklingen af kønsforskelle". For en nøjere betragtning rummer dette udtryk to forskellige betydninger:

- For det første den banale konstatering af, at forskelligheder i intelligens- og temperamentstype og i fysisk formåen mellem drenge og piger først kan konstateres, efterhånden som intellekt, temperament og fysik udvikler sig hos børnene. En sådan betragtning af kønsforskellenes udvikling kan gøre rede for, hvilke forskelle der kan konstateres på de enkelte alderstrin. Den bestemmer en bevægelse ved dens køreplan - med et fremmedord er den kinematisk.

- For det andet en formodning om, at i hvert fald en del af kønsforskellene ikke ligger latent i børnene fra fødsel eller undfangelse, men udvikles, formes og (måske) skabes under børnenes samspil med deres omverden - således at en anden verden ville føre til andre kønsforskelle. Denne betragtning kan kaldes dynamisk, og den kan i modsætning til den kinematiske risikere at blive skældt ud for at være metafysisk. Denne risiko bør ikke afskrække; samme skældsord blev i sin tid brugt om Newtons dynamik af folk som var fortrolige

med Galileis kinematik.

De undersøgelser, der er refereret i kapitel 1 og 3, er for de flestes vedkommende øjebliksbilleder af kønsforskellene på et bestemt alderstrin i en bestemt omverden. De kan i bedste fald føjes sammen til kønsforskellenes kinematik i denne omverden. Det konstateres eksempelvis, at på de og de punkter kan der indtil otte-års alderen ikke konstateres forskelle, mens der fra ti-års alderen er tydelige forskelle mellem de to køn. Sidder man med en sådan undersøgelse i hænderne, kan man give sig til at analysere, hvilke omverdenspåvirkninger der eventuelt kan have bidraget til at skabe de konstaterede forskelle. Ved en kritisk begrebsanalyse (hvad er "maskulint" - hvem sætter kriterierne for kvaliteten af pigers og drenges forslag til legetøjsforbedringer) kan man også sætte en afgrænsning: hvad ligger der og hvad ligger der trods alt vist alligevel ikke i undersøgelsesresultaterne. Alle disse andenhåndsovervejelser er nødvendige, hvis man vil anvende de kinematiske undersøgelses resultater; - nødvendige i mangel af førstehåndsundersøgelser af, hvordan kønsforskellene udvikles i et dynamisk samspil mellem barnet og dets omverden (det er grunden til, at der optræder så mange af disse overvejelser i det forrige). Andenhåndsovervejelser kan blot aldrig gøre det ud for førstehåndsundersøgelser.

Vil man skitsere et begrebsapparat til inspiration for undersøgelser af kønsdifferentieringens dynamik, er den hyppigst anvendte metode den antropologiske. En betragtning af tværkulturelle antropologiske undersøgelser viser tydeligt, at kønsforskellene i det mindste delvis er omverdensbestemte. Vil man herudover have nogle ideer om, hvorledes samspillet mellem børnenes omverden og den gradvise kønsdifferen-

tiering kan tænkes at fungere, er det en mulighed at gå til udviklingspsykologien. Antropologien taget alene rummer jo normalt ikke så mange oplysninger på dette punkt - den bidrager mest med viden om, hvilke endelige kønsforskelle der fremkommer under visse bestemte fysiske og kulturelle forhold.

Som begreb bærer udviklingspsykologien på den samme dobbeltbetydning som udviklingen af kønsforskelle. Dels giver udviklingspsykologien en kinematik, en køreplan for i hvilken rækkefølge og på hvilke tidspunkter de enkelte trin af barnets udvikling nås; dels opstiller den teorier for udviklingens dynamik. Hjælpen for vort formål ligger i, at der indenfor udviklingspsykologien foreligger veludviklede og nogenlunde velbegrundede begrebs- og teoridannelser, mens de fleste dynamiske formodninger om kønsforskellenes udvikling er rent spekulative.

Dette er ikke stedet til at skrive en oversigt over den eksisterende udviklingspsykologi, og vi er ikke kompetente til at skrive en sådan oversigt. I stedet vil vi i det næste afsnit af dette kapitel give et kort rids af nogle af de ideer, udviklingspsykologen Piaget er nået frem til i sit arbejde. I det dernæst følgende afsnit vil vi (delvis på grundlag af vore egne iagttagelser) kommentere Piagets ideer. Til slut vil vi sætte kønsforskellene (både de faktisk konstaterede og de stereotyp postulerede) i forbindelse med Piagets begrebsramme og med vore egne kommentarer til denne ramme. Også disse overvejelder over kønsdifferentieringens dynamik bliver spekulative. Deres formål er at give et begrebsapparat og nogle ideer til iagttagelser, som kan støtte eller afkræfte spekulationerne.

2. Piagets teorier - en kort skitse

Det er naturligvis ugørligt med retfærdighed at resumere næsten 50 års omfattende forskning på nogle få sider - ikke mindst når man kun har læst en lille del af alle de skrifter, som forskningen er resulteret i. Det følgende skal altså ikke tages for mere end det er: en ved selve sin korthed forvrængende oversigt over de sider af Piagets arbejde som vi mener har særlig betydning for emnet kønsdifferentiering.

Fundamentet for Piagets ideverden er begrebet udviklingsniveauer. Under sin udvikling passerer barnet en række niveauer - hvilke skal vi vende tilbage til om lidt. På hvert niveau er barnets tænkemåde (moralopfattelse, logisk opfattelse osv., alt taget i videste forstand) og dets handlemønstre over for medmennesker og omgivelser organiseret med en vis konsekvens, i et vist sammenhængende system. Når barnet strukturerer sine erfaringer og bearbejder sin oplevelse af omgivelserne, sker det på grundlag af og i overensstemmelse med dette system. I det omfang den (under egen aktivitet) oplevede erfaring ikke lader sig strukturere inden for det givne system, eller dette på anden vis opleves ikke at slå til, vil systemet blive tilpasset de af barnets omverdensoplevelse stillede krav. Hvert niveau karakteriseres ved en "ligevægt" mellem en strukturering af det erfarede efter det eksisterende system og en gradvis tilpasning af systemet til det oplevede. Når tilpasningen af systemet til erfaringerne tager overhånd over struktureringen af erfaringerne inden for systemet, sker overgangen til et nyt niveau: Indenfor ret kort tid opbygges grundlaget for en ny struktur, der afviger afgørende fra den tidligere eksisterende. Den nye struktur kan så udvikles i en ny ligevægt mellem strukturering af

erfaring og tilpasning af systemet til de gjorte erfaringer.

Det er værd at bide mærke i, at tilpasningen af adfærdssystemet sker på grundlag af erfaringer, som gøres under barnets aktive medvirken. Barnets aktive medvirken sker på grundlag af det eksisterende adfærdssystem og opleves ud fra dette. Det er derfor ikke en hvilken som helst erfaring der overhovedet kan gøres i en given udgangssituation, på grundlag af et givet struktureringssystem. Systemet sætter altså grænser for, hvilke erfaringer der kan gøres, og dermed for hvilke ændringer af systemet der kan finde sted.

Dette er en simpel forklaring på, at niveauerne nok ligger i forskellige kronologiske aldre i forskellige miljøer, men overalt i verden ifølge Piaget i samme rækkefølge og med nogenlunde samme indhold. Det er i øvrigt i temmelig skarp modstrid med det pædagogiske modedogme, at man kan "lære et hvilket som helst barn på et hvilket som helst udviklingstrin et hvilket som helst fag i en tilstrækkelig fuldgyltig form" (J. Bruner, citeret efter Stahl (16)).

De gennemløbne niveauer og deres rækkefølge er som sagt stort set identiske fra individ til individ. Derimod er der store forskelle mellem de kronologiske aldre, hvori de enkelte individer når et bestemt niveau. Forskellene på dette punkt kan dels skyldes medfødte anlæg (det kan jo aldrig udelukkes), dels skyldes de med sikkerhed karakteren af de miljøer individerne vokser op i.

Det første adfærds- og intelligensniveau er det sensomotoriske. Det strækker sig normalt fra barnets fødsel til alderen omkring $1\frac{1}{2}$ -2 år. I løbet af denne periode lærer barnet sig at skelne mellem sig selv og omgivelserne, og det lærer at kombinere de forskellige sansers verdensbillede til en helhed. Det lærer endvidere efterhånden at opfatte en årsagssammenhæng i den helt konkrete forstand, at det kan iværksætte et handlingsforløb for at fremkalde en ønsket situation - med andre ord, barnet gennemløber en udvikling, hvor

det slutter med at have en velkoordineret direkte oplevelse af sin omverden (at oplevelsen er direkte indebærer, at al den omverdensoplevelse der for den voksne på et eller andet tidspunkt af udviklingen har krævet refleksion er udelukket - f.eks. strækker evnerne hos to-års børn ikke til at opfatte strukturen i en sløjfe eller til konsekvent at løse den korrekt op).

Med et citat fra Piaget (33): "Fire fundamentale processer udmærker den intellektuelle revolution, der gennemføres i løbet af de to første leveår: Det er opbygningen af kategorierne genstand, rum, årsags-sammenhæng og tid. Alle fire fungerer givetvis som praktiske kategorier...og endnu ikke som logiske strukturer." [Mine understregninger-eh].

Det følgende niveau kalder Piaget det "præ-operationelle", dvs. det før-operationelle. Meningen med denne betegnelse vil stå klart om lidt. Det mest iøjnefaldende kendetegn på overgangen til dette niveau er udviklingen af sproget. Samtidig med den begyndende sprogdannelse optræder den første bevidste efterlignelse af andre (f.eks. af deres gebærder, og på et lidt senere tidspunkt også af de voksnes mere sammenhængende gøremål, f.eks. at lægge dukken i seng). Både sproget og efterligningerne udtrykker, at barnet begynder at kunne betjene sig af symboler, både over for sig selv (man kan tale om tænkning) og over for andre (f.eks. sproglig kommunikation). Brugen af symboler gør det muligt for barnet at forholde sig til andet end det umiddelbart foreliggende.

Den præoperationelle tænkning karakteriseres med Piagets udtryk ved at være egocentreret, centrerende og irreversibel.

At tænkningen er egocentreret vil sige, at barnet opfatter sit eget synspunkt på verden som det eneste

foreliggende, og altså ikke blot som et af flere mulige. Det kommer bl.a. til udtryk, når barnet besvarer spørgsmål. Ofte vil svaret kun være forståeligt for den, som i forvejen kender dets indhold (dialog med en to-årig: Voksen: "Hvad så du i Zoologisk Have?" - Barn: "Den der." - Voksen: "Hvad er "den der"?" - Barn: "Den der." - Voksen: "Så du aber?" - Barn: "Ja.").

At tænkningen er centrerende betyder, at opfattelsen af en sammensat situation centrerer omkring et enkelt iøjnefaldende træk. Eksempelvis vil de fleste treårige, når de ser en pølse af modellervoks blive rullet længere og tyndere, mene at der er blevet mere voks, - "pølsen er jo blevet længere"; et mindretal vil mene, der er blevet mindre, - "pølsen er jo blevet tyndere".

At tænkningen er irreversibel vil sige, at barnet ikke er i stand til at løbe en netop gennemgået tankeproces igennem i modsat retning: En fireårig har netop talt sig til, at man ved at føje to blyanter til tre får fem. For at vide, hvor mange der er til overs, hvis hun fjerner to igen, må hun tælle en gang til.

Generelt betegner Piaget barnets tænkning i den præoperationelle fase som intuitiv, fordi barnet er ude af stand til at give hvad voksne ville godtage som logisk holdbare argumenter for et synspunkt. Tænkningens intuitive karakter er en naturlig følge af det egocentrerede - beviser og argumenter giver man jo kun, hvis man erkender, at ens samtalepartner ikke på alle punkter deler ens synspunkter og viden.

I den præoperationelle periode udvikles de første moraliske forestillinger. De tager deres udgangspunkt i respekten for de voksne og deres påbud. Moralopfattelsen får derfor karakter af lydighed over for

et sæt af regler, der opfattes som absolutte og almen-gyldige (og altså også gældende for den voksne der har berettet om reglen). En standardbemærkning er "det må man ikke"; - den fireåriges respekt for færdselslyset kan være kolossal. I denne forbindelse påpeger Piaget også, at trodsalderen kendetegnes af bevidst trods mod anerkendte dogmer, ikke af nogen amoralitet.

Tænkningens centrerende natur afspejles i, at barnet ikke af reglerne søger at uddrage noget sammenhængende system. Den enkelte regel opfattes som en selvstændig enhed, ikke i sammenhæng med andre regler eller som konsekvens af almene moralske retningslinier.

Sluttelig kan det nævnes, på grænsen mellem verdens- og moralopfattelse, at verdens foreteelser i mange tilfælde opfattes som havende et formål og ikke en årsag. Spørger et seksårsbarn en jævnaldrende (eksemplet er Piagets), hvorfor Genève søen ikke når helt til Bern, bliver svaret af karakteren "fordi alle byer skal have deres egen sø". Dette svar illustrerer også, at formål opfattes i forhold til mennesker og hvad der angår mennesker.

Det følgende stadium er det konkret-operationelle. I Piagets sprogbrug er en operation en "interioriseret handling", der er blevet gjort reversibel og er blevet samordnet med andre operative strukturer" (33). [Mine understregninger-eh]. ("Interioriseret" vil sige, at handlingen "tænkes"; begrebet "reversibel" skal ses som modsætning til den præoperationelle fases "irreversible tænkning"). - At operationerne, de interioriserede handlinger, på dette stadium er konkrete vil sige, at de endnu er bundet til bestemte, konkrete handlinger og ikke tillader abstrakt-logisk manipulation.

Det konkret-operationelle stadium strækker sig ifølge Piaget normalt fra ca. 7 til ca. 11 år. Som det antydes af selve navngivningen, udvikler barnet i løbet af denne periode evnen til at behandle konkrete problemer på hvad vi ville kalde logisk måde. Tænkningen er ikke længere egocentreret (og tendensen til at opfatte verdens foreteelser som bestemt ved et formål i relation til mennesker erstattes i overensstemmelse hermed af en mere ren årsagsfortolkning af verden). Tænkningen afcentreres, så barnet bliver i stand til at analysere en foreliggende situation ud i flere enkelttræk, som end ikke behøver at være de mest iøjnefaldende, og tænkningens irreversible karakter trænges gradvis tilbage fra den konkrete til den abstrakte ræsonnerens område. Barnets evne både til koncentreret arbejde alene og til egentligt konstruktivt samarbejde med andre udvikles i den samme periode. Alt i alt kommer barnets tænkning til at følge modellen for den voksnes tænkning, først når det gælder simple konkrete fænomener, efterhånden også i mere sammensatte (men stadig konkrete) sammenhænge. For at få dette belyst med et eksempel kan vi vende tilbage til modellervoks-pølsen, som æltes længere og tyndere. Syv-otte-års børn vil mene, at der ikke bliver "mere" modellervoks ved processen, men at den alligevel nok kommer til at veje mere; vægskonstanten accepteres almindeligvis omkring de ni år, men først i 11-12 års alderen accepterer barnet, at pølsens rumfang er uændret under processen (disse aldersangivelser stammer alle fra Piaget, som har fundet dem i Genève (33)).

Den nyudviklede evne til samarbejde på lige fod med andre ledsages af en ny moralopfattelse. I stedet for et absolut krav om lydighed mod visse regler træder kravet om, at man holder en aftale og de spille-

regler man engang er gået ind på. Både evnen til samarbejde og den gensidige moralopfattelse bygger på, at barnet ikke længere blander sine egne og andres synspunkter sammen - at tænkningen ikke længere er egocentreret.

Det ligger lige for at karakterisere den konkret-operationelle periodes moralopfattelse med ordet "spejdermoral". Dette ord kunne også antyde, at Piagets observationer på visse punkter måske nok er stærkt bundne til det miljø hvori de er foretaget - herom mere i næste afsnit.

Intelligensudviklingens sidste trin er ifølge Piaget de abstrakte operationers eller den formelle tæknings stadium, som strækker sig fra (normalt) ca. 12 år og ind i den voksne alder. Nu gør den logiske tænkning springet fra at være bundet til en konkret situation til at tillade abstrakt manipulation med abstrakte begreber. To korte citater fra Piaget (33) er den bedste måde at fremstille springet på:

"Det unge menneske er et individ, som bygger systemer og "teorier". Barnet derimod bygger ingen systemer. Hos barnet er systemerne ubevidste eller før-bevidste, i den forstand at de er uformulerbare eller uformulerede og kun kan iagttages gennem ydre observation - barnet "tænker" aldrig over dem. Med andre ord: barnet tænker konkret og behandler problem efter problem efterhånden som virkeligheden stiller dem - det har ingen almene teorier som skaber en sammenhæng mellem de forskellige problemløsninger og gør deres principper klare. Det der derimod slår en når det gælder mennesker i ungdomsårene er interessen for uaktuelle problemer uden kontakt med de daglige realiteter."

"Denne nye måde at tænke på, med almene ideer og

abstrakte konstruktioner, har mere direkte forbindelse end man skulle tro med den sene barndoms konkrete tænkning. I tolvårsalderen indtræffer det afgørende vendepunkt, hvorefter tænkningen mere og mere tager form af fri overvejelser, ubundet af den umiddelbare virkelighed."

De foregående sider kunne i deres korte fremstilling give det indtryk, at Piagets udviklingsteorier kun er en usædvanlig udbygget og velkonstrueret køreplan for udviklingen. Det er ikke tilfældet, som det fremgår af bemærkningerne inden beskrivelsen af de enkelte niveaus indhold. Vi nævnte der Piagets forklaring både på stabiliseringen af de enkelte adfærdsniveauer og af skiftet fra niveau til niveau:

- Stabiliseringen som en strukturering af gjorte erfaringer til et eksisterende system, ledsaget af en gradvis tilpasning af det eksisterende system til et voksende erfaringsområde;
- Springet som opbygning af et strukturelt anderledes system, når det eksisterende system ikke længere slår til over for de erfaringer som gøres.

Vi nævnte også, at de erfaringer der sprænger en eksisterende struktur ofte kun kan gøres på grundlag af denne struktur.

Denne dynamiske teori (som her er fremlagt i en til forvanskning forkortet form) er i overensstemmelse med og tager til dels sit udgangspunkt i det faktum, at adfærdsniveaurnes omtrentlige karakter og deres rækkefølge er omtrent ens i alle miljøer og kulturer, men at det normale tidspunkt for et givet niveauskift er tydeligt miljøbestemt: Skolesøgende børn i Teheran udvikles i omtrent samme tempo som børn fra Genève

(måske med omkring et års forsinkelse); men børn fra egentlige landsbymiljøer i både Europa og Iran når det konkret-operationelle niveau to til tre år senere end bybørn fra samme land (uden at være mentalt retarderede, når det gælder tests der falder inden for et tidligere intelligensniveaus rammer) (34). Når adfærdsniveauerne genfindes overalt med nogenlunde samme indhold og i samme rækkefølge, men samtidig med så forskellig kronologi (også sammenlignet med den kropslige udvikling), så kan udviklingen ikke være bestemt udelukkende af biologiske, medfødte faktorer. Det er de fælles træk der er mellem alle børns omgivelser i alle miljøer som så må gøres ansvarlige for, at de samme trin faktisk optræder i alle miljøer - med den bemærkelsesværdige undtagelse, at en del primitive samfund synes at vise en udvikling, der slutter med det konkret-operationelle niveau. Netop disse kulturer kunne også synes at fremvise et generelt teknologisk og kulturelt miljø, som ikke giver anledning til eller stimulerer brugen af almen abstrakt og systematisk tænkning.

Elever af Piaget har undersøgt flere forskellige typer af miljøer: skolesøgende børn og analfabeter, bymiljøer og "oplevelsesfattige" landsbymiljøer, hvor børnene ikke har legetøj og ikke deltager i særlige aktiviteter. Det er ud fra sammenligninger af disse undersøgelsers resultater Piaget mener at kunne slutte, at de ydre faktorer, der betyder mest for barnets udvikling, er dets egne aktiviteter og de aktiviteter det har i fællesskab med andre individer, mens skoleopdragelse og anden undervisning har mindre at sige. Dette generelle synspunkt betyder selvfølgelig ikke, at barnets egne aktiviteter bliver uden effekt i det øjeblik de udøves i skolen. Til gengæld kunne det tyde på, at de normale skolevæsener i de undersøgte

miljøer ikke giver barnet lejlighed til egen eller kollektiv aktivitet.

Betydningen af aktiviteter og vekselvirkning med andre individer illustreres ved Piagets forklaring på, hvilke erfaringer der driver overgangen fra det præoperationelle niveau moralopfattelse til det konkret-operationelles. Kravet om lydighed over for givne regler skulle vige for kravet om retfærdighed, når barnet med rette eller urette gentagne gange føler sig uretfærdigt behandlet af de voksne regelgivere. Opfattelsen af moralnormer som en gensidig foreteelse skulle som nævnt udvikles samtidig med evnen til og erfaringerne fra samarbejde.

Som afslutning på dette afsnit kan det nævnes, at Piagets oprindelige interesse var erkendelsesteori. Hans udviklings- og børnepsykologiske forskning var oprindelig kun hjælpemidler, der skulle belyse de videnskabelige begrebers indhold ved at se på deres opståen hos det enkelte menneske. Det kan også nævnes, at Piaget sine steder antyder en parallellitet mellem den kulturelle udvikling (dvs. den velkendte række: jæger- og samlersamfund, agerbrugssamfund, bykulturer osv.) og det enkelte menneskes udviklingsstadier. En tilsvarende parallellitet finder han mellem fysikkens udvikling (fra de sidste græske filosoffer over Aristoteles og middelalderfysikken til den moderne fysik) og de fysiske begrebers udvikling hos barnet. Hvad der kan være forklaringen på disse (efter vor mening overfladiske) ligheder skal vi drøfte en smule i næste afsnit.

3. Bemærkninger til teorien

I snart et par år har vi forsøgt at vurdere vore erfaringer med undervisning af voksne, med vore egne børn og med andre børn i vor omgangskreds i lyset af Piagets teorier. Vort erfaringsmateriale er altså ganske anderledes begrænset end Piagets. På den anden side er det formodentlig stort nok og tilstrækkelig forskelligt fra Piagets til at belyse visse sider af teoriens holdbarhed og rækkevidde. Derfor vil vi tillade os på grundlag af dette erfaringsmateriale at fremsætte nogle fordringsløse kommentarer til Piaget - kommentarer, der i øvrigt for de færrestes vedkommende har karakter af modsigelser.

Som det nok fremgår af mange af overvejelserne i de tidligere kapitler over de mulige mekanismer i kønsdifferentieringen, er det vort grundlæggende indtryk, at Piaget har ret i at tillægge erfaringerne fra barnets egen virksomhed og fra dets oplevede vekselvirkning med andre mennesker den afgørende betydning for dets voksende omverdensforståelse og for dets stedse større færdigheder. Man kan ikke lære eller forstå noget blot ved at høre på et argument; som voksen med abstrakt-logisk træning kan man lære ved selv at arbejde sig igennem argumentet ved hvad Piaget kalder en abstrakt operation; - ordet "operation" skal her netop opfattes i betydningen "en interoriseret handling, der er blevet gjort reversibel og er blevet samordnet med andre operative strukturer" - herunder analyseret for konsekvenser og altså brugt ud over sin umiddelbare afslutning. Et barn som ikke magter abstrakte operationer har behov for konkrete erfaringer, eller på et mere avanceret stade i det mindste for konkrete operationer. Det er en almen erfaring, og vi deler den ganske.

Til gengæld er det vort indtryk, at en anden erfaringsverden end den sædvanlige kan forrykke både tidsgrænserne for de enkelte stadier og disses præcise indhold endog særdeles radikalt - ikke blot i forsinkende retning i forhold til Piagets normalgrænser, men også i fremskyndende retning. Vi har således set vor ældste datter i en alder af $2\frac{3}{4}$ udfra argumentet, at hun ikke skulle spise pærerne på pæretreet, fordi de ikke var modne, slutte ved konkret operation, at "når vi spiser dem, er de modne". I en alder af knap fire har vi tilsvarende set hende slutte, at når pattedyr har fire rum i deres hjerte, og hunden er et pattedyr, må den have fire hjertekamre. Vægtkonstansen af den deformerede klump modellervoks var hun (stadig som knap fireårig) i overensstemmelse med de hellige skrifter ude af stand til at forudsige, - men kun indtil hun selv et par gange havde konstateret på en vægt, at klumpen både før og efter vejede det samme som otte ølkapsler. Visse konkrete operationer om ikke hele niveauet kan altså ved et passende erfaringsgrundlag godt flyttes til et langt tidligere alderstrin end syvårsalderen.

Vi er tilbøjelige til at mene, at det samme gælder adskillige andre dele af de træk som karakteriserer det normale konkret-operationelle niveau. Således er vi ud fra egne erfaringer tilbøjelige til at mene, at de svigtende logiske evner hos 3-6 års børn bliver ved med at svigte på grund af manglende gode erfaringer med logik, for ikke at sige direkte dårlige erfaringer. Det er jo mere end fristende for den voksne med både ordet og den fysiske styrke i sin magt ikke at lade sig binde af spilleregler om logisk og konsekvent opførsel overfor børn, som ikke er velformulerede nok til at anholde de voksnes opførsel. Børn oplever direkte, at den "logik" som gælder i deres omgang med legetøjet ikke gælder for deres kommu-

nikation med de voksne: Når sutten er lagt ind under tæppet, dukker den frem igen, hvis tæppet fjernes, "det ved ethvert toårs barn"; - men hvis man "først får dessert når man har spist sine kartofler", så kan man udmærket risikere blot at komme i seng når kartoflerne er spist, enten fordi de voksne alligevel ikke synes ungen fortjener sin budding, eller fordi de har afgivet et letsindigt løfte uden at have budding i huset. I en så inkonsekvent verden, som den mange småbørn er tvunget til at leve i, er det vanskeligt at gøre de erfaringer der udvikler logikken. Det synes os sandsynligt, at de voksne ved i højere grad end nu at lade bordet fange i deres opførsel over for børnene kunne støtte disses sprogligt- logiske udvikling.

Også småbørnenes tilbøjelighed til at forklare verdens foreteelser ved formål snarere end ved årsag skal sandsynligvis også i et vist omfang forklares ved de voksnes opførsel. Vil barnet vide hvorfor det regner er det let at forklare barnet, at det regner for at køerne på marken kan få noget græs at spise; - det kan forklares med begreber som barnet kender til. Ulige sværere er det overfor et lille barn med begrænset begrebsverden, erfaring og ordforråd at gøre forståeligt rede for havvandets fordampning og påfølgende kondensation i de højere luftlag. Dertil kommer så, at også voksne mennesker vil mene, at vejen er der, for at man kan komme derhen hvor den fører, og aldrig falder på den tanke, at vejen er der, fordi der har været vejarbejde. På det grundlag kan man vanskeligt fortænke barnet i at mene, at skoven er der, for at man kan komme på udflugt. De voksnes skelnen mellem formålsbestemmelse af handlinger af mennesker eller menneskeligt opfattede væsener, som kan tilskrives en vilje, og årsagsbestemmelse af alt andet - denne skelnen er det ikke muligt at opfatte for et barn

som ikke kender historien bag fænomenerne og altså ikke ved, at vejen er menneskeværk, mens skoven med rette eller urette bør opfattes som natur.

Ganske tilsvarende betragtninger kunne endelig fremføres om det præoperationelle barns regeladlydende moralopfattelse. Den svarer påfaldende godt til, at det er let at forklare et lille barn 20 gange, at det og det skal man altså. Til gengæld er det svært at bringe barnet i en situation, hvor det trods sin begrænsede begrebsverden virkelig forstår hvorfor man skal. Skulle det lykkes, vil barnets begrænsede ordforråd og dets hele formuleringsevne sjældent strække til en forklaring af "hvorfor", så selv når det moralske påbud forstås som mere end en regel vil det blive udtrykt i regelform. Først i en alder, hvor barnet kommer til at diskutere og samarbejde med jævnaldrende, får det lejlighed til at erfare, at moral kan være andet end regler.

Som konsekvens af alle disse og lignende overvejelser er vi tilbøjelige til at mene: Først omkring syvårsalderen har barnet i et europæisk bymiljø konkret forstået ordforråd, sprogbeherskelse m.m. til at gøre de erfaringer, som bringer dets omverdensopfattelse op på det konkret-operationelle niveau, - hvis erfaringerne skal gøres under normale betingelser. En bevidst pædagogisk indsats kan imidlertid tage hensyn til barnets forudsætninger og derved påvirke processens forløb ganske væsentligt (et helt andet problem er det så, om det har noget fornuftigt formål at gøre en sådan indsats).

Også på et andet punkt har vi en kommentar til

fastheden af Piagets system af adfærdsniveauer. Piaget overser selvfølgelig ikke, at barnet i den præoperationelle periode videreudvikler sine sensomotoriske færdigheder ud over hvad det havde nået i toårsalderen. Ud fra iagttagelser af børn på forskellige alderstrin samt af voksne er vi tilbøjelige til at mene, at ikke bare de opnåede sensomotoriske færdigheder bevares og videreudvikles, men også muligheden for i visse situationer at reagere med et adfærdsmønster som nærmest svarer til det sensomotoriske adfærdsniveau. Tilsvarende gælder det efter vort skøn, at de øvrige niveauer selv efter at være ophørt med at være dominerende i daglig adfærd vedbliver med at foreligge som mulige systemer for organisering af adfærden i visse situationer. Således kan man også fortolke Piagets egen angivelse af, at børn efter i starten af den konkret-operationelle periode at have forstået "mængdekonstansen" af modellervoksklumpen benægter dens vægtkonstans under omformninger - det er stadig for svært at arbejde konkret-operationelt med det uvante begreb vægt, og barnet falder i den for svære sammenhæng tilbage til en præoperationel strukturering af verden.

En analyse af voksne menneskers adfærd kan støtte antagelsen. Vi skal belyse dette med et par typer eksempler, hvor den første vedrører oplevelser de fleste kommer ud for uden måske at analysere dem videre, mens den anden stammer fra undervisningssituationer:

Mange kender antagelig en type tidsfordrivsspil, hvor man skal skille to på indviklet vis bøjede søm fra hinanden uden at gøre vold på dem. En voksen der stilles over for denne opgave vil som oftest starte med at forsøge at analysere situationen logisk og systematisk, altså konkret- eller eventuelt abstrakt-operationelt. Findes en løsning ikke på denne vis, vil

adfærden hurtigt forandre sig. Man forsøger sig usystematisk frem, prøver løsninger som en nok så kort analyse ville vise var håbløse, gentager samme handling mange gange uden for alvor at registrere den som blindgyde - tilskuere vil mene at man opfører sig "barnligt", og det er også netop hvad man gør. Tilsvarende ting kan ske, når man forsøger at få et ukendt og indviklet apparatur til at fungere eller at låse en ukendt cykellås op. Går maskinen så i gang eller låsen op, mens man forsøger sig med spædbarnets metoder, vil man normalt end ikke kunne huske hvilke handlinger der førte til resultatet.

Ser man på fejlene i voksne ingeniørstuderendes fysikopgaver, vil mange af dem være meget nær analoge til de fejlslutninger som 11-års børn gør sig skyldige i ved analysen af simple situationer. 11-årige som ikke magter proportionalitets-ræsonnementer ved mere indviklede talforhold begår til gengæld få fejl når tallene forenkles. Voksne mennesker der går i stå over et proportionalitetsproblem der handler om størrelser de er lidet fortrolige med løser det øjeblikkeligt og let forlegne, når problemet oversættes til prisen på grønthandlerens kartofler.

Vores konklusion på alt dette er, at man i en given situation kan lægge sin adfærd på forskellige niveauer. Er der tale om en opgaveløsningssituation afhænger det (ufrivilligt) "valgte" niveau af ens fortrolighed med de begreber der indgår og af opgavens hele sværhedsgrad, - samt selvfølgelig af hvilke adfærdsniveauer man overhovedet behersker.

Ud fra denne antagelse kan der gives en rimelig forklaring på paralleliteten mellem barnets og videnskabens begrebsudvikling og på paralleliteten mellem barnets udviklingsstadier og de "kulturelle stadier".

Det er på et overfladisk plan nok korrekt, at f.eks. de antikke grækeres opfattelse af hastigheder eller af årsagerne til, at en kastet sten kan flyve, falder sammen med forklaringer som kan høres fra femårige børn. Det har naturligvis bare ikke noget at gøre med, at intellektuelle giganter af Aristoteles' format skulle være mentale femårige, eller at deres kultur skulle være barnlig. Vor egen fortrolighed med de pågældende begreber og fænomener er imidlertid fundamentalt afhængig af andre erfaringer og derpå byggede begreber, som de græske filosoffer ikke var i besiddelse af. Selv om vi kan regne os frem til, at grækerne i en eller anden forstand "burde" have forstået tingene på vores maner, så glemmer et sådant ræsonnement, at de græske filosoffer ikke havde en sådan fortrolighed med emnerne, at de var i stand til at reagere abstrakt-logisk på dem. At de i øvrigt evnede abstrakt-logisk tænkning vidner deres matematiske frembringelser til overmåde om.

Tilsvarende kan siges om den tilsyneladende barnlighed af primitive kulturer. Når f.eks. disse kulturers religiøse forestillinger kan synes at afspejle det præoperationelle barns verdensopfattelse, mens den gængse kulturelle adfærd i andre henseender er nøjagtig lige så voksen som vor egen, så er årsagen måske, at de religiøse forestillinger netop handler om de forhold man ikke er fortrolig med i et sådant samfund.

Til slut i dette afsnit nogle ord for egen regning om hvordan de konkrete operationer opstår.

Ved de konkrete operationer interioriseres handlinger, de behandles altså symbolsk med de tankemæssige

redskaber som er erhvervet i den præoperationelle periode. Men samtidig skal disse tankeredskaber forandres, så de afspejler de erfaringer som sensomotorisk er gjort med den direkte, ureflekterede omgang med tingene. De konkrete operationer opstår altså ved en koordinering af sensomotorisk og præoperationel adfærd, hvor de to mere elementære former for adfærd inkorporeres i et fungerende og sammenhængende hele. Udvikles en af de to adfærdsformer tilstrækkeligt, fordi nogle af de nødvendige erfaringer ikke er gjort i tilstrækkeligt omfang, så er der ikke grundlag for en fuldstændig udvikling af den konkret-operationelle adfærd og tænkning. Dette kan have betydning for bl.a. kønsdifferentieringen.

4. Kønsdifferentieringen belyst ved Piagets udviklingspsykologi

Når man betragter de i de forrige kapitler omtalte undersøgelsesresultater vedrørende kønsforskelle, springer én ting straks i øjnene: Piger starter før på den præoperationelle udvikling end drenge. Det anføres på side 151, at piger siger deres første ord tidligere end drenge, bruger længere sætninger og taler mere flydende. På side 140 siges det endvidere, at drenges aggression i 3-5 års alderen overvejende er fysisk (motorisk), mens pigers er verbal. Efter femårs alderen bliver pigernes aggressionsform i højere grad end drenges "prosocial aggression", dvs. den efterligning af voksnes adfærd, der sammen med talen karakteriserer starten på den præoperationelle periode. At pigers aggression ifølge samme undersøgelse er kombineret med et krav om overholdelse af bestemte

regler falder også godt i tråd med Piagets karakterisering af den præoperationelle periodes moralopfattelse. Som endnu et symptom på sagen vil vi minde om, at piger lærer at tælle hurtigere end drenge. Den første lange tids arbejde med talrækken er nemlig særdeles irreversibel og centrerende, altså karakteristisk for den præoperationelle arbejds- og tænkemåde (den kan i hvert fald være det, når talrækken læres tidligt - vi har ingen nøjere erfaringer med børn som først efter skolestarten lærer tallene ud over 3 eller 4).

De omtalte tegn på, at piger i den præoperationelle periode synes at have en større almen intelligens end drenge (side 150) kan også tydes som et tegn på, at den præoperationelle udvikling går hurtigere hos piger end hos drenge.

Det kan tænkes, at pigers almindelige større fysiske styrke i de første leveår er en medvirkende årsag til, at de før drengene forlader det rent sensomotoriske adfærdsmønster. Forholdet kan imidlertid også bunde i den større grad af varme fra forældrene der normalt møder pigerne (side 140), eller med, at pigernes formodede fremtidige husmoderrolle smitter af på forældrenes forventninger til deres evner og dermed på de krav der stilles og de tilbud der gives. Selv hvis der er en grundlæggende biologisk årsag til forskellen, vil den imidlertid under vore familie- og samfundsforhold blive forstærket af opdragelse og erfaring. Eksempelvis er det lettere at inddrage de af en eller anden grund hurtigere talende piger i de voksnes verden ved at stille dem over for sprogligt formulerede tilbud og krav, f.eks. i form af forklaringer, forbud og regler. Opmuntringen af pigers leg med dukker, som virker så rørende på de voksne ved at afspejle den forventede kommende familierolle,

stimulerer også den symbolske efterligning af de voksne, som er en del af grundlaget for den præoperationelle udvikling. Drenges leg med normalt drengelegetøj bliver ikke på tilsvarende vis en symbolsk efterligning, fordi drenge sjældent ser de voksne arbejde med værktøj der svarer til drengelegetøjet - både børnehaverbørn og børn der passes i hjemmet ser jo næsten kun kvinder i arbejde med hovedsageligt kvindelige sysler. Alment sagt vil pigerne i højere grad end drengene tidligt gøre sådanne erfaringer som stimulerer den præoperationelle udvikling.

Når vi kommer til det konkret-operationelle niveau synes undersøgelserne at give svage indicier for, at det netop er forskellighederne mellem den intuitive og den konkret-operationelle tænkning, der på det intelligensmæssige plan skaber de første kønsforskelle i drengenes favør. Fra syvårs alderen og fremefter får drengene pludselig et forspring hvad angår analytisk evne, så de ifølge undersøgelserne bedre end pigerne skulle kunne analysere en sammensat situation og eliminere uvæsentlige træk (side 152); - denne evne hænger snævert sammen med evnen til effektiv de-centreret tankegang. Fra 9-10 års alderen skulle drengene også blive "bedre" end pigerne til kreative forslag til legetøjsforbedringer, selv når det drejer sig om legetøj som pigerne er mere fortrolige med (s.153). Det benyttede kvalitetsbegreb er ganske vist af tvivlsom karat, idet enhver kvalitetsbedømmelse af netop kreativ tænkning ifølge sagens natur må blive stærkt subjektiv. Tager man imidlertid undersøgelsen for pålydende, kunne den tydes i den retning, at drengenes beherskelse af den konkret-operationelle tænkning er så meget større end pigernes, at de magter at bruge den selv på felter de er lidet fortrolige med. Drengenes bedre beherskelse af rumlige

opgaver fra syvårs alderen tyder endelig i samme retning. Pigernes større sproglige kreativitet i alle aldre tyder til gengæld vagt på en bevaret bedre beherskelse af den intuitive adfærd.

Også i forbindelse med det abstrakt-operationelle niveau er der visse tegn i undersøgelserne på et forspring hos drengene. Det vigtigste af disse er drengenes hurtigere forbedring af den "aritmetiske evne" fra starten af high school, dvs. den tidlige pubertet. Det fortsatte forspring i beherskelse af rumlige opgaver på et skoletrin hvor sådanne tenderer mod at blive abstrakt-geometriske tyder vagt i samme retning.

Slutresultatet af en jävnføring af de psykologiske undersøgelsesresultater med Piagets teoretiske ramme bliver alt i alt følgende: Pigerne starter tidligere end drengene på den intuitive, præoperationelle udvikling, og de bevarer et tydeligt forspring, i hvert fald indtil den konkret-operationelle udvikling sætter ind. Muligvis fortsætter pigerne også videre frem med i situationer hvor den præoperationelle adfærd er formålstjenlig at have et forspring for drengene. Med noget mindre, men dog ret stor sikkerhed synes drengene at udvikle en fuldbåren konkret-operationel adfærd tidligere og hurtigere end pigerne. Også den abstrakt-operationelle adfærd synes mere veludviklet hos drenge end hos piger. Det sidste forhold er dog uklart, da den abstrakt-operationelle udvikling først sætter ind så sent, at dens virkning spiller sammen med sociale mekanismer som pigernes angst for at brillere over den dreng de ønsker at gøre indtryk på.

Hvis man i stedet for de psykologiske undersøgelsesresultater betragter stereotyperne - de kønsfor-

skelle der i følge almindelig tankegang må forventes - fås analoge resultater, - blot bliver resultaterne forstærket en del.

De helt banale stereotyper er meninger af følgende karat:

- "Kvinder snakker mere end mænd, men de snakker bare løs"
- "Kvinder har intuition, mænd har logisk sans."
- "Kvindelogik."
- "Kvinder er passive, konforme og afhængige" (psykologen Sears' definition af femininitet, se side 142).
- "Kvinder forstår sig ikke på matematik."
- "Kvinder forstår sig ikke på teknik."
- "Kvinder forstår sig ikke på politik."
- Fortsættelse ad libitum, så længe man kan holde det ud.

Alle disse stereotyper er lette at indplacere i Piagets skema, så lette at det ikke skal gøres her. Blot fortjener det nogle kommentarer, at man ud fra stereotyperne kan drage langt mere bastante konklusioner end fra de mere kontrollerede psykologiske undersøgelser.

En årsag hertil kunne være, at stereotyperne ikke skabes fra ny i hver generation, men overlever flere generationer gamle opfattelser i mere eller mindre bearbejdet form. En udvikling mod mere fælles erfaringsverden for drenge og piger skulle derfor tendere mod at udviske de forskelle der konstateres mellem piger og drenge i vore dage. Stereotyperne ville i langt ringere grad blive påvirket.

Vi betvivler, at denne årsag er den eneste eller blot den væsentligste. Stereotyperne udtaler sig nemlig om forskelle, der med få undtagelser skulle adskille alle drenge fra alle piger - "alle mænd er logiske, ingen kvinder" - "enhver mand med respekt for sig selv kan bruge en boremaskine, kvinder derimod

kommer bare galt af sted med sådan et apparat". - De psykologiske undersøgelser finder nok forskelle mellem kønnene; men forskellen mellem en gennemsnitspige og en gennemsnitsdreng er i alle de omtalte undersøgelser betydelig mindre end de typiske forskelle inden for hvert af de to køn - gennemsnitspigen i en amerikansk high school udviser nok mindre "aritmetisk tankegang" end gennemsnitsdrengen; men det kan godt være så meget som 30-40% af pigerne, som har større aritmetiske evner end gennemsnitsdrengen. Til dette store overlap mellem kønnene svarer, at Piaget ikke på noget tidspunkt har fundet forskelle mellem de to køn som var værd at bemærke (undtagen selvfølgelig (på grund af opdragelsen) ved mekanik).

En så stor forskel mellem stereotypernes kønsforskelle og de siden 1925 faktisk konstaterede kan vanskeligt forklares alene ved stereotypernes konervative karakter i forhold til en faktisk stedfunden udvikling. Men tager man eksempelvis i betragtning, at ingen af stereotypernes brugere ville finde på at anvende kvinders manglende tekniske evner mod deres tekniske arbejde i køkkenet, så synes gåden at løse sig. Stereotyperne er jo stort set mænds meninger om kvinders evner (selv i de tilfælde hvor stereotyperne accepteres af kvinder stammer de fra mændene). De handler om kvinders manglende evner på felter som mændene kender noget til og finder væsentlige for deres eget virke. Men hvis det er rigtigt, at man først og fremmest reagerer med konkret-operationel eller abstrakt-operationel adfærd når man er fortrolig med det der skal behandles, mens man i situationer man ikke er hjemme i er tilbøjelig til at reagere præoperationelt, - så er der ikke noget underligt i, at kvinder i en arbejdsdelt verden ikke forstår mændenes verden konkret- eller abstrakt-operationelt. - Mange mænds

opførsel i et køkken er i overensstemmelse med dette synspunkt mindst lige så barnlig som kvinders opførsel over for teknisk apparatur.

På den anden side er en hel del af de psykologiske undersøgelser af kønsforskelle nok kritisable for at tage en del af stereotyperne for gode varer i deres udgangspunkt. Når de skal undersøge kønsforskelle gør psykologer dog hvad de kan for ikke åbenlyst at favorisere det ene køn frem for det andet. Derfor er det rimeligt at forvente, at psykologernes kønsforskelle bliver mindre påfaldende end stereotypernes. Samtidig må de nok forventes at afspejle realiteterne bedre.

Til slut nogle ord om drengenes tilsyneladende overhaling af pigerne ved den konkret-operationelle periodes start. Hvad er årsagen til, at pigerne kommer bagefter, når de så længe har været foran drengene i intellektuel udvikling (i gennemsnit ganske vist, og med små forskelle mellem kønnene; men det gælder jo om alle de konstaterede kønsforskelle) ?

Vi er tilbøjelige til at mene, at det hænger sammen med de konkrete operationers karakter af syntese af sensomotorisk og præoperationel adfærd. Mens pigerne (gennem deres nærmere tilknytning til den voksne verden?) stimuleres i sproglig udvikling og i det hele taget i beherskelse af den præoperationelle adfærdsform, så negligeres måske videreudviklingen af det sensomotoriske - pigernes hele tilknytning til det voksne miljø hæmmer deres brug af kroppen og deres rent muskel- og fingermæssige eksperimenteren, og vel også erhvervelsen af de erfaringer som skulle føre til en sammenbygning af de to adfærdsformer. Hvis den konkret-operationelle adfærd udvikles ud fra både den sensomotoriske og den præoperationelle adfærd,

så er det ikke utænkeligt, at drengene har et forspring for pigerne i konkrete erfaringer, som mere end opvejer deres mangel på f.eks. sproglig kunnen. Herved opløses den tilsyneladende modsigelse, at den nære forbindelse mellem sprog og tænkning ikke afspejles i pigernes udvikling, idet deres oprindelige sproglige forspring ikke fører til noget intellektuelt forspring på de senere alderstrin, jfr. diskussionen på side 150.

Analoge forhold gælder muligvis også ved den senere abstrakt-operationelle udfoldelse. Også den abstrakt-operationelle intelligens kræver antagelig for at nå sin fulde udfoldelse, at den skabes ud fra alsidige erfaringer, som forener fuld udvikling af alle de mere elementære adfærdsformer. Da alsidige erfaringer vanskeligt gøres af det barn, der lever inden for et strengt afgrænset kønsrollemønster, er de her udviklede hypoteser i nær overensstemmelse med det tidligere anførte:

De piger (kvinder) og drenge (mænd), der klarer sig bedst intellektuelt, er mere alsidige i deres holdninger, interesser og aktiviteter end mennesker, der er bundet af de traditionelle kønsrollemønstre.

L I T T E R A T U R L I S T E

INDHOLD

1. Generelt om kvindeproblemer
2. Kvindelige arbejdere
3. Husmødre
4. Biografier
5. Kvinden gennem historien
6. Kvinder i andre lande
7. Tal og andre oplysninger
8. Uddannelsesundersøgelser og uddannelsesstatistik
(Danmark)
9. Undersøgelser om pigers og kvinders stilling fra
Socialforskningsinstituttet
10. Analyser og undersøgelser i almindelighed
11. Psykologisk litteratur
12. Børns udvikling

Litteraturlisten, som er opdelt efter emner, indeholder dels bøger, der refereres til i teksten og som er forsynet med nummer, dels andre bøger og artikler om tekstens emner, som jeg har benyttet. Nogle af bøgerne og artiklerne er mere eller mindre anbefalelsesværdige, andre er blot medtaget for oversigtens skyld.

1. Generelt om kvindeproblemer

- (1) Hanne Reintoft: Kvinden i classesamfundet.
Stig Vendelkærs Forlag, 1972.
- (2) Kate Millet: Seksualpolitik.
Gyldendals logbøger, 1971.
(Indeholder bl.a. litterære analyser).
- (3) Betty Friedan: The Feminine Mystique.
Penguin Books, 1965. Første gang udkommet i 1963.
Oversat til dansk: Farvel kvindesag. Spektrum, 1963.
(Handler om kvindemyternes paradoksale skiften i USA).
- Juliet Mitchell: Kvinder: Den længste revolution.
Oprindelig trykt i New Left Review, nr. 40, 1966.
Artiklen findes i dansk oversættelse og kan bl.a. fås i Kvindehuset i København.
- (4) Juliet Mitchell: Kvindernes befrielse.
Rhodos, 1972.
- Simone de Beauvoir: Det andet køn.
Dansk udgave i tre bind: Gyldendal, 1965.
Første udgave på fransk 1949.
- (5) Claude Alzon: La femme potiche et la femme bonniche - Pouvoir bourgeois et pouvoir male.
(Kvinden som kinesisk vase og kvinden som husslavinde - Bourgeoisiets magt og mandens magt)

Maspero (fransk forlag), 1973.

Jytte Rex: Kvindernes bog.

Rhodos, 1972.

(En række interviews med almindelige kvinder).

Elsa Gress: Det uopdagede køn.

Spectator, 1964.

Bodil Graae og Janne Houman (red.): To køn -
ét samfund.

Danmarks Radios grundbøger / Fremad, 1967.

Germaine Greer: Den kvindelige eunuk.

Rhodos, 1971.

Søsterskab.

Rhodos, 1971.

(Artikler fra den amerikanske kvindebefrielses-
bevægelse).

Virginia Woolf: A Room of One's Own.

Penguin Books, 1972. Første udgave 1928.

(Om det at være kvindelig forfatter).

Elisabeth Rygaard: Kvinden er offer for en perma-
nent identitetskrise.

Artikel i AC-debat nr.13, 1972.

Studenterbladet Q, nr.3, 1972.

(Et nummer om kvinder og Københavns Universitet).

Tidsskriftet Kritik, nr.22.

Fremad, 1972.

(Litterære analyser og artikler om kønspolitik,
bl.a. i universitetets litteraturstudium).

Friederich Engels: Familiens, privatejendommens og
statens oprindelse.

Politisk Revy - serien, nr. 5, 1971. Original-
udgaven fra 1891.

Lenin: Frigjøringen av kvinnene.

Forlaget Ny Dag (norsk), 1970.

(En samling artikler).

Folke Schimanski (red.): Kvinnan och revolutionen.

Texter om 200 års kamp för kvinnlig frigörelse.

Forlaget Bo Cavefors (svensk), 1972.

2. Kvindelige arbejdere

Marit Paulsen: Du, menneske? Skarpt nærbillede af
en industriarbejderskes liv.

Fremad, 1972. Oversat fra svensk.

Maja Ekelöf: Rapport fra en gulvspand.

Gyldendal, 1971. Oversat fra svensk.

Bryggerirapporten.

København, 1972.

Af en gruppe bryggeriarbejdere på Carlsberg
og en gruppe læger, socialrådgivere og kultur-
sociologer.

(Om støj og skifteholdsarbejde).

Kvinder på fabrik.

Reitzels Forlag, 1971.

(Interviews med anonyme kvindelige arbejdere).

Grete Stenbæk Jensen: Konen og æggene.

Gyldendal, 1973.

Jeanne Steffen: Att vara underklass.

Forlaget Prisma (svensk), 1969.

Martin Andersen Nexø: Et lille kræ.

Gyldendal, 1942.

(Første del af hans erindringer).

Raske Fjed. Ti Arbejdende Kvinders Livserindringer.
Ved P.S. 1932.

- (6) Karin Sandvad: Den kvindelige fagbevægelse i København 1870-1900.
Artikel i bogen Årbog for Arbejderbevægelsens historie 1. Fremad, 1971.
- (7) Oskar Hansen og Edv. Christensen: 50 års organisationshistorie 1901-1951. Kvindeligt arbejderforbund i Danmark.
1951.

3. Husmødre

Kvinder i hjemmet.
Reitzels Forlag, 1972.
(Interviews med anonyme husmødre).

4. Biografier

August Strindberg: Tjänstekvinnans son.
Forlaget Bonniers (svensk), 1962. Bogen er skrevet i 1886.
(Selvbiografisk roman).

Sonja Kovalevskaja: Et liv i Rusland.
Gyldendal, 1890.
(Selvbiografisk roman af en stor kvindelig russisk matematiker).

Eve Curie: Madame Curie. (Den polsk-franske fysiker).
Gyldendal, 1959. Udkom første gang på fransk i 1937.

5. Kvinden gennem historien

- (8) Alexandra Kollontay: Kvinnans ställning i den ekonomiske samhällsutvecklingen.
(Fra en samling foredrag, som Alexandra Kollontay - en af lederne af den unge Sovjetstat - holdt i foråret 1921).
Forlaget Gidlunds (svensk), 1971. Første udgave 1925.
Bogen bygger bl.a. på datidens marxistiske standardværk om kvinden:
August Bebel: "Die Frau und der Sozialismus".
(Dietz Verlag, Østberlin, 1964. Første udgave 1879. Der findes en svensk oversættelse på Partisanförlaget: Kvinnan och socialismen).

Toni Liversage: Kvinden og historien.
Gyldendal, 1972.

6. Kvinder i andre lande

- (9) Margaret Mead: Male and Female.
Penguin, 1962. Første gang udkommet i 1950.
Oversat til dansk under titlen "Køn og Kultur".
(Schultz, 1962).

Signe Højer: Kvinnomagt - könsroller i tropikerna. Rester av matriarkat i Asien och Afrika.
Forlaget LT (svensk), 1970.

- (10) Sture Stiernlöf: Kvinnor i Sovjet. Yrkesliv och könsroller i första socialiststaten.
Forlaget Prisma (svensk), 1970.

Alexandra Kollontay: Schwestern.
Trykt i novellesamlingen Wege der Liebe.
Berlin, 1925. Dansk oversættelse i tidsskriftet Vindrosen, nr.4, 1972.
(Novellen handler om NEP-perioden i USSR).

Janet Weitzner Salaff og Judith Merkle: Kvinder i revolutionen: Hvad vi har lært af Sovjet og Kina.
Artiklen er oversat af rødstrømper fra engelsk, og den kan fås i Kvindehuset i København.

Gun Kessle og Jan Myrdal: Kina: Revolutionen går videre.
Forlaget Pan/Nordstedts (svensk), 1970. Bogen er oversat til dansk i 1973.

7. Tal og andre oplysninger

Se også Hanne Reintofts bog (1).

Statistisk Årbog.

Statistik for gymnasieskolen og universiteterne fra Undervisningsministeriets økonomisk-statistiske konsulent, bl.a.

- (11) Geografiske og kønsmæssige forskelle i overgangs-frekvenserne mellem gymnasium og højere uddannelse.
Undervisningsministeriets økonomisk-statistiske konsulent, 27.feb. 1969. Journalnummer 07/20/07.

Københavns Universitets studentermatrikel og lektionskatalog.

Diagram i Magisterbladet nr.20, 20.nov.1970:
De studerende ved Københavns Universitet i 1968/69 fordelt på faggrupper, køn og studie-trin (1.del/2.del).

- (12) Fritidsvaner i Danmark. Med særligt hensyn til radio og fjernsyn.
Socialforskningsinstituttets publikation nr. 25, Teknisk Forlag, 1966.

Man kan finde en del talmateriale og andre oplysninger i følgende fem betænkninger:

Forsørgerbegrebet. Studier i Familiens Retslige Problemer.
Af Inger Margrete Pedersen.
Betænkning nr. 440, 1966.

Betænkning vedrørende Kvinders Sundhedsforhold.
Betænkning nr. 594, 1971.

Betænkning vedrørende Kvinders Uddannelsesproblemer.
Betænkning nr. 504, 1968.

Betænkning vedrørende Kvinders Deltagelse i det Offentlige Liv.
Betænkning nr.615, 1971.

Betænkning vedrørende Ligestilling.
Betænkning nr. 673, 1973 (fra Kvindekommissionen).

-
- (13) Rødstrømperne i Århus: Kvinder og uddannelse.
Danmark, Vesttyskland, Frankrig, Italien, Holland, England.
Pjece, 1972.
- (14) Evelyne Sullerot: Kvinders erhvervsbeskæftigelse og problemer i EF-medlemslandene.
Oversat og udgivet af Rødstrømperne i Århus, 1972.
(Rapporten er skrevet i 1970 til Kommissionen for de Europæiske Fællesskaber).
- (15) Østtyske pjecer:
"Die DDR stellt sich vor",
"Volksbildung",
"Aus Erster Hand: Berufsaufbildung für das Jahr 2000. Rechte und Möglichkeiten junger Menschen in der DDR",
"Bildung für Heute und Morgen".
Disse og andre pjecer kan fås hos Selskabet Danmark-DDR.
(På pjecernes fotografier fremtræder piger og kvinder bemærkelsesværdigt stærkt i sammenligning med danske forhold - ved f.eks. tekniske og naturvidenskabelige uddannelser og jobs - og på talerstolen ved vigtige forsamlinger).
- (16) Erik Stahl: 10-års skolen i Sovjetunionen - en udfordring til Vestens uddannelsessystemer.
Gyldendal, 1973.

8. Uddannelsesundersøgelser og uddannelsesstatistik (Danmark)

Se også under punkt 7: Tal og andre oplysninger.

- (17) Emil Kruuse: Forskellige artikler i tidsskriftet "Skolepsykologi" om læse-, skrive-, og regne-retarderede børn og om forskellige former for specialundervisning.
1971: nr.6, 1972: nr.1 og nr.2, 1973: nr.1 og nr.2.
- (18) Bente Ørum og Torben Fridberg: Boys and Girls in the Danish Secondary School in this Century.
Scand. J. of Educ. Res. vol. 17, no.1, 1973.
Artiklen kan fås som særtryk gennem Social-forskningsinstituttet.
- (19) Jens Carl Ry Nielsen: Social oprindelse og skole-karakterer. En sammenlignende analyse af studenterårgangene 1957 og 1965.
Nyt fra Samfundsvidenskaberne, nr. 18, 1971.
(Undersøgelsen bygger på årgangenes mellemskole-eksamen og studentereksamen samt køn).
- (20) Lilian Vohn: Kønsforskelle i uddannelsessystemet.
Undervisningsministeriets tidsskrift Uddannelse 1973, nr. 4-5.
- Bent Bøgh Andersen: Aspekter af den "kulturelle" barriere mod uddannelsessøgning.
Socialforskningsinstituttets studie nr. 21, 1972.
(Enkelte steder er der delt op efter køn).
- (21) Leif Christensen og Aage Bøttger Sørensen: De stu-derendes geografiske og sociale oprindelse.
Institut for organisation og arbejds sociologi ved Handelshøjskolen i København, 1966.
- Erik Jørgen Hansen: De 14-20 åriges uddannelses-situation 1965. Bind I. Social og geografisk rekruttering.
Socialforskningsinstituttets publikation nr.31.
Teknisk Forlag, 1968.
- Lærlingerapporten. Udgivet af Faglig Ungdom og Studen-terfronten i Århus. (Kan bl.a. fås gennem DSF).

- (22) Erik Jørgen Hansen: Ungdom og uddannelse. De 14-20 åriges uddannelsessituation 1965. Bind II.
Socialforskningsinstituttets publikation nr. 47. Teknisk Forlag, 1971.

Erik Jørgen Hansen: Den sociale rekruttering til HF og gymnasiet ved begyndelsen af 1970'erne.
"Uddannelse" 1973, nr. 3.

Kurt Sortkjær og Bent Rasmussen (som har samlet tallene): Uddannelsesstatistik 1971-72.
"Uddannelse", oktober 1972.

9. Undersøgelser om pigers og kvinders stilling fra Social-forskningsinstituttet

- (23) Johs. A. Noordhoek m.fl.: Gifte kvinder i familie og erhverv. Bind I. Deltagelse i erhvervslivet.
Publikation nr. 37. I kommission hos Teknisk Forlag, 1969.
- (24) Johs. A. Noordhoek, Yrsa Smith m.fl.: Gifte kvinder i familie og erhverv. Bind II. Udearbejde og familie.
Publikation nr. 55. Teknisk Forlag, 1972.
- (25) P.V.Bentsen m.fl.: Pasning af gifte kvinders små-børn. Anvendelse og efterspørgsel af forskel-lige pasningsformer.
Studie nr. 10, 1968.
(Delvis forældet).
- (26) Bente Ørum: Kønsforskelle blandt skoleungdom.
Publikation nr. 59. Teknisk Forlag, 1973.
"I denne publikation, der er den fjerde fra Socialforskningsinstituttets forløbsundersø-gelse af en generation unges uddannelses- og erhvervsvalg, belyses en række forhold om-kring kønsroller og kønsforskelle. Materialet omfatter to år af de unges udvikling, nemlig fra de er ca. 14 år til de er ca. 16 år. Der

bliver fremdraget resultater om de unges sociale holdninger og deres oplevede rolleforventninger, om deres pligter og arbejde og om anvendelsen af fritiden. Endvidere undersøges drengenes og pigernes skoletilfredshed og deres holdning til skolens fag. Endelig ser man på skolegangens længde og art og på de unges erhvervsønsker og det tidlige erhvervsvalg".

10. Analyser og undersøgelser i almindelighed

Hanne Møller, Inger Stauning, Karen Syberg, Lisbeth Dehn Holgersen, Signe Arnfred: Udsigten fra det kvindelige univers. En analyse af EVA. Røde Hane, 1972.

- (27) Bente Haune, Tonny Henriksen, Birgitte Knudsen, Pia Møller, Ole Panduro: En undersøgelse af danske læse- og regnebøger med henblik på kønsrollemønstret.
Københavns Universitet, 1.semesters psykologi-opgave. Dec. 1969.
- (28) Artikel i Politiken d.14.5.72 om børns fritidslæsning: Lærer Nils Hartmanns undersøgelse af de 12-14 åriges læsevaner.
Selve undersøgelsen er trykt i et specialnummer af tidsskriftet Bixen: nr.3, 1972.

En svensk undersøgelse fra slutningen af tresserne: "Statsansattes arbejdsforhold, trivsel, karriere, sygdomsfravær og sundhedstilstand". I AC-debat 12-1972 var der en lille artikel om denne undersøgelse:
Anne Marie Bjerg: Manden, kvinden og karrieren i statsstillinger.

- (29) En gruppe studerende ved Roskilde Universitetscenter: Erhvervsbeskæftigede kvinders placering i klasseanalysen.
Rapport, maj 1973.

11. Psykologisk litteratur

- (30) Eleanor E. Maccoby (red.): The Development of Sex Differences.
Tavistock Publications (engelsk forlag), 1967.
Første gang trykt i USA i 1966.

Bogen består af følgende indlæg:

D.A.Hamburg og D.T.Lunde: Sex Hormones in the Development of Sex Differences in Human Behavior.

E.E.Maccoby: Sex Differences in Intellectual Functioning.

W.Mischel: A Social Learning View of Sex Differences in Behavior.

L.Kohlberg: A Cognitive-Developmental Analysis of Children's Sex-Role Concepts and Attitudes.

R.G.D'Andrade: Sex Differences and Cultural Institutions.

S.M.Dornbusch: Afterword.

R.M.Oetzel: Annotated Bibliography.

Classified Summary of Research in Sex Differences.

NB: Bogen bygger fortrinsvis på amerikansk psykologisk forskning inden 1966.

- (31) Harriet Holter: Könsroller och Samhällsstruktur.
Forlaget Prisma (svensk), 1973. Første gang udkommet på engelsk i 1970.
Bogen er en norsk doktordisputats.
Den har følgende kapiteloverskrifter:

- I. Könsroller och social differentiering.
- II. Könsdifferentierande normer.
- III. Ikke-differentierande ideologier om män och kvinnor.
- IV. Könskillnader i beteende.
- V. Könskillnader i politiskt beteende.
- VI. Könsdifferentiering i arbetslivet.
- VII. Könsdifferentiering och utbildning.
- VIII. Några mönster för könsdifferentiering.

- IX. Psykologisk upprätthållande av könsrollerna.
X. Om följderna av könsdifferentiering.

-
- (32) Hans Hesselund: Køn, identitet, rolle.
Munksgård, 1970.
I serien Arbejdstekster til psykologi og pædagogik.

Jean Lipman-Blumen: How Ideology Shapes Women's Lives.
Women appear to choose goals according to a model developed in childhood.
Artikel i Scientific American, jan. 1972.

Kaj Spelling: Intelligens og miljø.
Folkeuniversitetets bibliotek. Gad, 1966.

12. Børns udvikling

A.R.Luria og F.J.Judovic: Sproget og barnets udvikling.
Munksgård, 1971. En engelsk oversættelse fra russisk kom i 1959.

N.P.Antonov, A.A.Lyublinskaya, A.R.Luria, A.N.Sokolov, T.Tomaszewski: Tænkning, sprog og handling.
Hans Reitzel, 1971.
Hovedparten af disse sovjetiske tekster er fra 50'erne.

Lev Semonovich Vygotsky: Tænkning og sprog. I.
Hans Reitzel, 1971. Bogen udkom første gang i Moskva i 1934.

Marxistisk pædagogik. (En samling artikler).
Særtryk af Tiden, 1972. Indhold:

Harald Rasmussen: Elementer i marxistisk pædagogik.

Arne Sjølund: Samfundsform og personlighedsudvikling.

Agnete Diderichsen: Sovjetisk psykologi belyst gennem teorier om sproget og tænkningens udvikling.

Jean Piaget: The Child's Conception of Number.
Engelsk udgave fra Routledge & Kegan Paul, 1952. Genoptrykt flere gange siden. Fransk original 1941.

- (33) Jean Piaget: Barnets sjællslige udvikling.
Forlaget Gleerup (svensk), 1968.
(Antologi af 6 artikler fra perioden 1940-1964).

- (34) Jean Piaget: Psychology and Epistemology.
Allen Lane (engelsk forlag), 1972. Fransk original 1970.

Margaret Mead: Growing up in New Guinea.
Penguin, 1942. Genoptrykt mange gange siden.
Første gang udkommet i 1930.

Svend Heinild: Den virkelighed barnet lever i.
Rhodos, 1967.

A.S.Neill: Summerhill skolen.
Hans Reitzels Forlag, 1968. Skrevet på engelsk 1959.

Skole drenge fra Barbiana: Brev til en lærerinde.
Hans Reitzels Forlag, 1971. Italiensk originaludgave 1967.
Bogen handler om den sociale og geografiske slagside i den italienske skoleundervisning. "Skolen er en krig mod de fattige". Den indeholder også et dokumentationsafsnit med statistik om hvordan underklassens børn bliver kørt ned og ud af skolen.